

Univerzita Palackého v Olomouci

Přírodovědecká fakulta

Katedra rozvojových studií

Eva Dostálová

Demografické trendy v Číně a jejich dopady na rozvoj

Diplomová práce

Vedoucí práce: RNDr. Pavel Ptáček, PhD.

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a veškeré použité
prameny jsem uvedla v seznamu literatury.

V Olomouci, dne 1. srpna 2012

.....
podpis

Touto cestou bych ráda poděkovala RNDr. Pavlu Ptáčkovi, Ph.D. za vedení diplomové práce a vstřícný přístup. Chtěla bych také poděkovat všem, kteří mě během psaní této práce podporovali.

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Přírodovědecká fakulta
Akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Eva DOSTÁLOVÁ**
Studijní program: **N1301 Geografie**
Studijní obor: **Mezinárodní rozvojová studia**
Název tématu: **Demografické trendy v Číně a jejich dopady na rozvoj**
Zadávací katedra: **Katedra rozvojových studií**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem diplomové práce je analyzovat demografické trendy v Číně se zaměřením na populační politiku státu a vystihnout jejich důsledky pro socioekonomický rozvoj země. Struktura práce: 1. Úvod 2. Populačně národnostní politika (teoretický úvod) 3. Demografický vývoj v Číně do roku 1979 (vývoj počtu obyvatel, populační opatření) 4. Politika jednoho dítěte (příčiny, průběh zavádění opatření, důsledky) 5. Demografický změny po roce od roku 1979 do současnosti (zásahy státu do plánování rodiny v současnosti) 6. Dopady populačních opatření a trendů na socioekonomický rozvoj 7. Závěr Diplomová práce bude zpracována v těchto kontrolovaných etapách: 1. rešerše základní literatury, konkretizace osnovy, cíle práce (duben 2010) 2. bibliografie, postupné zpracování textu (1 kapitola/cca 20 stran) (červen 2010) 3. zpracování cca poloviny základního textu (2 kapitoly/cca 35 stran) (říjen 2010) 4. zpracování zbývajících částí základního textu (duben 2011) 5. dokončení a odevzdání práce (květen 2011) Přílohy a ostatní náležitosti budou zpracovávány průběžně. Rozsah grafických prací: dle potřeby. Rozsah základního textu práce: 20 000 až 25 000 slov

Rozsah grafických prací: **dle potřeby**
Rozsah pracovní zprávy: **20 - 25 tisíc slov**
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

LIŠČÁK, V. Dějiny Číny, Taiwanu a Tibetu v datech. Praha: Libri, 2008
NOVOSÁK, J., STOJANOV, R. Shaping the development of developing countries: focused on China and India. Ostrava: University of Ostrava, 2008. SKŘIVAN, A. Hospodářské reformy v ČLR v letech 1979 až 1989. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007
SHAUGHNESSY, E. L. Čína: země nebeského draka. Praha: Knižní klub, 2006
LIŠČÁK, V. Čína. Praha: Libri, 2002
BECKER, J. Čína na přelomu století. Praha: BB art, 2002
BAKEŠOVÁ, I. Čína ve XX. století. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001 až 2006
FAIRBANK, J. K. Dějiny Číny. Praha: Lidové noviny, 1998
ZWETTLER, O. Politický vývoj Čínské lidové republiky (1949 až 1990). Brno: CERM, 1995
ZHU LING. Rural Reform and Peasant Income in China: The Impact of Chinas Post-Mao Rural Reforms in Selected Regions. Basingstoke: MacMillan, 1991
PARISH W. L. Village and Family in Contemporary China. Chicago: The University of Chicago Press, 1980
OBUCHOVÁ L'. Číňané 21. století: dějiny, tradice, obchod. Praha: Academia, 1999
Encyclopaedia Britannica. Moderní Čína: komplexní průvodce novým světovým ekonomickým gigantem. 2009: Brno, Jota
Dostupné zdroje na internetu.

Vedoucí diplomové práce: **RNDr. Pavel Ptáček, Ph.D.**
Katedra geografie

Datum zadání diplomové práce: **27. ledna 2010**
Termín odevzdání diplomové práce: **13. května 2011**

L.S.

Prof. RNDr. Jurař Ševčík, Ph.D.
děkan

Doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 27. ledna 2010

Abstrakt

V 50. letech 20. století Čína přistoupila k antinatalitním politikám na základě obav z příliš rychlého populačního růstu, který by zabránil ekonomickému rozvoji a vzhledem k limitovaným zdrojům by státu znemožnil uspokojit potřeby svých obyvatel. Tato diplomová práce je zaměřena na analýzu populačních opatření a programů rodičovského plánování v Číně, především na politiku jednoho dítěte. Ta byla přijata s cílem zabránit dalšímu početnímu růstu populace a zajistit budoucím generacím blahobyt. Kromě poklesu plodnosti a zastavení populačního růstu má však politika jednoho dítěte řadu dalších důsledků, přičemž některé z nich vládní představitelé neočekávali. Prohloubila tradiční upřednostňování synů, což negativně ovlivňuje postavení žen ve společnosti, ale také způsobuje nepoměr pohlaví při narození, jehož následkem je nedostatek žen v populaci. Rychlé stárnutí obyvatelstva vyvolává otázku, kdo a jak lidi v důchodovém věku zabezpečí.

Klíčová slova:

Čína, populační politiky, politika jednoho dítěte, pokles plodnosti, stárnutí populace

Abstract

In the first half of the 20th century the Chinese government started to implement first population policies concerning the rapid population growth that could have compromised economic development. It was also predicted that limited resources would be shrinking continuously and the state would not be able to satisfy even basic necessities of its nation. This diploma thesis is focused on family anti-natality measures and planning programs in China, especially on the one-child policy. This policy has been launched to prevent population growth and ensure welfare of next generations. Apart from fertility decline and putting the population growth to an end, the one-child policy has caused also unexpected issues. It has deepened the problem of son preference which has led to discrimination of women and their poorer social status; moreover, it has caused the issue of imbalanced sex ratio at birth, generating shortage of women in the Chinese society. Rapid population aging raises also very important question of provision of social security for old people.

Key words:

China, population policy, one-child policy, fertility decline, aging

OBSAH

SEZNAM GRAFŮ, TABULEK, OBRÁZKŮ A PŘÍLOH	3
SEZNAM ZKRATEK.....	4
ÚVOD.....	5
1. POPULAČNÍ POLITIKA.....	9
1.1. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍ TERMÍNŮ	9
1.1.1. <i>Základní demografické ukazatele</i>	<i>9</i>
1.1.2. <i>Teorie demografického přechodu.....</i>	<i>11</i>
1.2. POPULAČNÍ TEORIE	15
1.2.1. <i>Teorie do konce 18. století.....</i>	<i>16</i>
1.2.2. <i>Teorie od konce 18. století.....</i>	<i>19</i>
1.3. POPULAČNÍ POLITIKA.....	23
1.3.1. <i>Dělení populační politiky.....</i>	<i>23</i>
1.3.2. <i>Cíle a opatření populační politiky</i>	<i>24</i>
2. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ V ČÍNĚ, POPULAČNÍ OPATŘENÍ DO ROKU 1979 ...	30
2.1. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ V ČÍNĚ PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE	30
2.2. DEMOGRAFICKÉ TRENDY A POPULAČNÍ OPATŘENÍ V ČÍNĚ DO ROKU 1979	37
2.2.1. <i>Populační politika Číny do Velkého skoku vpřed</i>	<i>39</i>
2.2.2. <i>Změna v přístupu k omezování porodnosti v souvislosti s Velkým skokem.....</i>	<i>42</i>
2.2.3. <i>Druhá kampaň antinatalitních opatření v první polovině 60. let</i>	<i>44</i>
2.2.4. <i>Odklon od omezování porodnosti v období Velké kulturní revoluce</i>	<i>45</i>
2.2.5. <i>Třetí kampaň antinatalitních opatření: politika wan-xi-shao.....</i>	<i>46</i>
3. POLITIKA JEDNOHO DÍTĚTE.....	49
3.1. DŮVODY ZAVEDENÍ POLITIKY JEDNOHO DÍTĚTE	49
3.2. VÝVOJ POLITIKY JEDNOHO DÍTĚTE A JEJÍ IMPLEMENTACE	50
3.2.1. <i>Počátky politiky jednoho dítěte.....</i>	<i>50</i>
3.2.2. <i>Implementace politiky.....</i>	<i>52</i>
3.2.3. <i>Reakce.....</i>	<i>59</i>
4. DEMOGRAFICKÉ TRENDY PO ROCE 1979 A JEJICH VLIV NA ROZVOJ	61
4.1. POKLES PLODNOSTI.....	61
4.2. NEPOMĚR CHLAPCŮ A DÍVEK PŘI NAROZENÍ.....	63
4.2.1. <i>Příčiny nepoměru chlapců a dívek v Číně</i>	<i>67</i>

4.2.2. Dopady nepoměru pohlaví v Číně	72
4.2.3. Možná řešení problému chybějících dívek.....	74
4.3. ZMĚNA VĚKOVÉ STRUKTURY.....	77
4.3.1. Stárnutí obyvatelstva	78
4.3.2. Dopady změn ve věkové struktuře na čínskou společnost.....	80
4.3.3. Možná řešení problémů vyplývajících ze změn věkové struktury.....	81
4.4. DALŠÍ TRENDY	82
4.4.1. Trendy v sociální oblasti.....	82
4.4.2. Urbanizace.....	84
4.4.3. Změny v rodině – struktura a vztahy.....	88
4.4.4. Životní prostředí	90
4.5. BUDOUCNOST POLITIKY JEDNOHO DÍTĚTE.....	91
ZÁVĚR.....	92
PŘÍLOHY	103

Seznam grafů, tabulek, obrázků a příloh

Seznam grafů

Graf 1: Vývoj populace Číny ve 20. a 21. století (mil. obyvatel)	str. 32
Graf 2: Průměrná roční míra růstu čínské populace v jednotlivých dekadách (%)	str. 33
Graf 3: Vývoj míry plodnosti v Číně v letech 1960–2010 (počet dětí na ženu)	str. 33
Graf 4: Vývoj měr porodnosti, úmrtnosti a přirozeného přírůstku v Číně (promile)	str. 34
Graf 5: Vývoj složení čínského obyvatelstva podle věkových skupin (%)	str. 35
Graf 6: Vývoj kojenecké a dětské úmrtnosti (pravá osa, na 100 živě narozených) a očekávané délky dožití (levá osa, roky) čínské populace 1960–2010	str. 36
Graf 7: Vývoj počtu obyvatel v Číně	str. 63
Graf 8: Poměr pohlaví při narození podle pořadí porodů ve vybraných letech	str. 65
Graf 9: Poměr chlapců na sto dívek v závislosti na pohlaví prvorozených dětí v rodině (1989–1990)	str. 65
Graf 10: Věková struktura obyvatelstva ve vybraných letech a projekce	str. 78
Graf 11: Vývoj počtu „plovoucí populace“	str. 86
Graf 12: Projekce počtu venkovského a městského obyvatelstva v Číně	str. 87

Seznam tabulek

Tab. 1: Historický vývoj čínského obyvatelstva	str. 31
Tab. 2: Počet obyvatel ve vybraných letech podle projekcí založených na typu populační politiky	str. 51

Seznam obrázků

Obr. 1: Populační typy věkových pyramid	str. 11
Obr. 2: První typ demografické revoluce	str. 12
Obr. 3: Druhý typ demografické revoluce	str. 13
Obr. 4: Třetí typ demografické revoluce	str. 13
Obr. 5: Fáze demografické revoluce	str. 15
Obr. 6: Odhad historického vývoje populace Číny (mil. obyvatel)	str. 32
Obr. 7: Míra implementace politiky jednoho dítěte v jednotlivých provinciích	str. 53
Obr. 8: Poměr pohlaví při narození v jednotlivých čínských provinciích	str. 66

Seznam příloh

Příloha 1: Čínské provincie podle hustoty zalidnění	str. 103
---	----------

Seznam zkratk

ČLR	Čínská lidová republika
OSN	Organizace spojených národů
UNICEF	Dětský fond OSN (<i>United Nations Children's Fund</i>)
UNFPA	Populační fond OSN (<i>United Nations Population Fund</i>)

Úvod

Mnozí odborníci odhadují, že se Čína stane novou supervelmocí 21. století. V 50. letech 20. století se jednalo o nepříliš bohatou zemědělskou zemi s autoritářským vůdcem v čele a tuhým komunistickým režimem. O půl století později patřila Čína k nejrychleji rostoucím ekonomikám světa. Čínská vláda si je jistá, že za tento úspěch vděčí mimo jiné antipopulačním politikám, které začala postupně (a s přestávkami) prosazovat od poloviny 20. století. Populační růst byl totiž zejména od 70. let vnímán jako překážka k dosažení modernity, a bylo proto potřeba přistoupit ke snížení plodnosti.

Přijaté populační politiky, a především politika jednoho dítěte zavedená v roce 1979, svůj cíl splnily a Číně se podařilo zastavit populační přírůstek. Cenou je však řada neočekávaných vedlejších důsledků, jež mají negativní dopady nejen na další demografický vývoj obyvatelstva, ale mohou do budoucna znamenat také problémy z hlediska ekonomického růstu a socioekonomického rozvoje. Ze západní perspektivy jsou pak často kritizována porušování lidských práv, která s aplikací politiky jednoho dítěte mohou souviset. Ač se vláda snaží tyto problémy reflektovat (snad s výjimkou kritiky porušování lidských práv), její nedostatečná důslednost při prosazování přijatých opatření a zákonů prozatím situaci příliš nezlepšuje.

Cíle a struktura práce

Hlavním cílem diplomové práce je analyzovat vývoj populačních politik a jejich opatření v Číně se zvláštním zaměřením na politiku jednoho dítěte, která byla důležitým mezníkem v demografickém vývoji čínské populace. Vedlejším, ale úzce souvisejícím cílem, je zkoumání demografických trendů a jejich důsledků na socioekonomický rozvoj Číny, a to zejména po roce 1979. Pro splnění vytčených cílů je diplomová práce rozdělena do čtyř kapitol. V první části úvodní, teoretické kapitoly jsou vysvětleny základní termíny z oblasti demografie, druhá část se věnuje vývoji populačního myšlení od starověkých států až po současnost a ve třetí části je pozornost věnována populačním politikám, jejich cílům a opatřením přijímaných za účelem ovlivnění kvantitativních i kvalitativních charakteristik obyvatelstva.

Druhá kapitola zachycuje demografický vývoj v Číně v souvislosti s populačními opatřeními, která byla přijata do roku 1979. Nastíněním politického vývoje v zemi jsou vysvětlena období implementace či omezování antinatalitních opatření. Komunistický režim v čele s Mao Ce-tungem zpočátku necítil potřebu aplikace nástrojů k omezování porodnosti a plodnosti. To se změnilo až v polovině 50. let 20. století. Od té doby došlo k vystřídání několika fází v (ne)omezování populačního růstu. O jasně specifikované antinatalitní politice v Číně tak lze hovořit v podstatě až od roku 1971, kdy byla zavedena politika „*wan-xi-shao*“ (později – déle – méně), předchůdce politiky jednoho dítěte.

Ve třetí kapitole je zkoumán konkrétní program rodičovského plánování – politika jednoho dítěte. Vysvětleny jsou důvody, které čínskou vládu vedly k přijetí drastických opatření na snížení plodnosti. Část kapitoly se věnuje implementaci politiky a potížím, které ji vzhledem k tradičním hodnotám a hluboce zakořeněným zvykům čínské společnosti nevyhnutelně provázely.

Čtvrtá kapitola je zaměřena na analýzu trendů a změn ve společnosti, které vyvolaly čínské populační politiky, především tedy populační politika jednoho dítěte. Analyzovány jsou její důsledky a dopady na další sociální, demografický a ekonomický vývoj v Číně. Zvláštní pozornost je věnována nejpalčivějším problémům, s nimiž se bude Čína potýkat v průběhu 21. století. Mezi ně patří zejména stárnutí obyvatelstva a značná početní převaha mužů nad ženami. Oproti původnímu zadání došlo ke sloučení posledních dvou kapitol do jedné, která tvoří logický celek – na jednotlivé demografické trendy navazuje zkoumání jejich dopadů na různé dimenze rozvoje, přičemž jsou přiblížena potenciální řešení definovaných problémů.

Metodologie

Ačkoliv byla při tvorbě diplomové práce využita převážně rešeršně-kompilační metoda a částečně statisticko-grafická analýza dat, využívá práce i dalších obecných poznávacích postupů, mezi které patří dedukce, analýza a syntéza. Rešeršně-kompilační metoda spočívá ve sběru a komplementaci tematicky relevantních informací, které byly průběžně zpracovávány a následně interpretovány. Dedukční přístup a metoda analýzy byly aplikovány zejména v kapitolách, které se zabývají dopady populačních politik a opatření v čínské společnosti. Syntetickou metodou pak byly v závěru jednotlivých

(pod)kapitol i celé práce představeny poznatky vyplývající z předchozí analýzy či dedukce.

Ze stanovených cílů práce vyplývají základní výzkumné otázky, které jsou v rámci práce zkoumány: 1. Co umožnilo implementovat politiku jednoho dítěte v zemi, která je rozlohou čtvrtá největší na světě a její obyvatelé se vyznačují rozmanitými demografickými charakteristikami? 2. Jaké dopady měla politika jednoho dítěte na ženy? Pro zodpovězení otázek budou využity výše uvedené obecné poznávací postupy a v případě potřeby a pokud to bude vhodné, bude také použito statisticko-grafických metod pro analýzu a popis dat.

Z hlediska zdrojů a literatury je pro zpracování tématu využíváno relevantních informací z knižních publikací a odborných článků a také informací dostupných na internetu. První, teoreticky zaměřená kapitola čerpá z česky psaných publikací analyzujících populační myšlení a přerod teorií v populační politiky. Čerpáno je například z knihy Aleny Šubrtové (*Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*) či předního českého odborníka na demografickou problematiku Zdeňka Pavlíka (*Nástin populačního vývoje světa*). Je však nutno podotknout, že dějinami populačního myšlení se čeští autoři zabývali zejména před rokem 1989 a část literatury je tak ideologicky zabarvená. Proto bylo nezbytné zjištěné informace kriticky zhodnotit a případně porovnat s jinými zdroji. K tomu posloužila nově vydaná publikace Johna Weekse (*An Introduction to Population*), jenž přehledně shrnuje populační myšlení a politiky od dob starověkých říší až po současnost.

Čína je již několik desetiletí předmětem výzkumů a studií zaměřujících se na nejrůznější aspekty demografického vývoje, přesto se však česky psaná literatura věnuje spíše čínské historii a ekonomice, což tato práce využívá spíše okrajově. Nejobsáhleji se čínským populačním vývojem zabývají demografické a sociologické studie publikované v odborných časopisech, velmi nápomocné byly především články z časopisu *Population and Development Review*.

Problém nastal v průběhu zpracování kapitol pojednávajících o demografických trendech. Jejich vývoj měly ilustrovat data relevantní k tématu práce. Většina dostupných dat k čínské populaci a zejména jejím specifickým trendům (velikost „plovoucí populace“, rozsah problému „chybějících žen“, počet potratů, infanticida apod.) pochází z 80. a 90. let minulého století, popř. se jedná o odhady vypočítávané z dat sčítání lidu z roku 2000. Přestože v roce 2010 proběhlo v Číně další sčítání lidu, údaje prozatím nejsou dostupné. Proto byla k vystižení a analýze

obecnějších demografických i socioekonomických trendů v Číně (vývoj porodnosti či plodnosti, vývoj úmrtnosti, očekávaná délka dožití) využita data Světové banky.

V této souvislosti je také nutné zmínit se o věrohodnosti čínských informací a údajů. Aby bylo dosaženo kvót stanovených centrální vládou, úředníci mnohdy upravovali data, aby se v počtu obyvatel nedostali „nad plán“. Svou roli v tomto problému hrají také velká rozloha státu a samotné obyvatelstvo vytvářející prostor pro statistické chyby a také fenomény, které se objevily v důsledku ekonomických a demografických změn – jedná se o již zmíněnou „plovoucí populaci“ či „chybějící ženy“, jejichž počty je možné pouze odhadovat.

Čínské názvy provincií a jmen osob jsou uvedeny v české transkripci.

1. Populační politika

1.1. Vymezení základní termínů

V předkládané diplomové práci jsou objasněny relevantní termíny z oblasti demografie, v úvodní části první kapitoly je proto pozornost věnována definování významu těchto pojmů a jevů.

1.1.1. Základní demografické ukazatele

Mezi nejdůležitější demografické ukazatele, které sledují reprodukci obyvatelstva (přirozenou měnu), patří porodnost, plodnost a úmrtnost.

Porodnost (natalita) udává počet narozených dětí za časové období. Pro vyjádření úrovně porodnosti se používá řada ukazatelů, z nichž nejjednodušší je míra porodnosti, která vykazuje, kolik dětí se narodí za jeden rok na 1000 obyvatel (Löster, 2009: 226). Míra porodnosti určuje po dovršení demografické revoluce populační vývoj a je považována za ukazatel sociálního rozvoje (Klufová, 2008: 89). Plodnost (fertilita) je definována jako počet živě narozených dětí ženám v reprodukčním věku (zpravidla 15–49 let) (Srb, 256). S oběma pojmy souvisí také plodivost (fekundita), tedy schopnost muže a ženy mít děti. Počet dětí ovlivňuje řada faktorů, mezi které se kromě plodivosti řadí reprodukční chování páru, dostupnost antikoncepčních prostředků, státní populační politika a hodnotový systém ve společnosti (Klufová, 2008: 89). Úmrtnost (mortalita) je charakteristika udávající počet zemřelých osob, míra úmrtnosti udává tento počet na 1000 obyvatel za rok (Löster, 2009: 227). Souvislost s populačním růstem má i dětská úmrtnost – země s vysokou mírou dětské úmrtnosti vykazují vysoké míry porodnosti, neexistuje jediná země, která by se vyznačovala vysokou dětskou úmrtností a nízkou porodností (Loužek, 2004: 27).

Dalším ukazatelem reprodukce obyvatelstva je přirozený přírůstek, který je definován jako rozdíl mezi počtem živě narozených a zemřelých během určitého časového úseku. Pokud počet živě narozených převyšuje počet zemřelých, jedná se o přirozený přírůstek (přírůstek přirozenou měrou), pokud je počet zemřelých vyšší než počet živě narozených, nastává přirozený úbytek (úbytek přirozenou měnou). (Srb, 1971: 341)

Jedním z indikátorů poukazujících na rozvinutost státu je střední délka života, která se udává buďto od narození, tehdy vyjadřuje průměrný počet let, kterého by se dožil novorozenec při neměnné současné úmrtnosti, nebo od určitého věku, a pak

vyjadřuje, kolik let života má tento člověk v průměru před sebou (Kalibová a kol., 2009: 69). Tento ukazatel je ovlivněn několika faktory, mezi něž patří mimo jiné úroveň zdravotnictví, vzdělanost nebo také kvalita životního prostředí (Klufová, 2008: 64).

Přirozený biologický proces, během něhož dochází ke snížení adaptačních schopností organismu a ubývají funkční rezervy organismu, se označuje jako stárnutí (Kalvach a kol., 2004: 67). Změny ve věkové skladbě obyvatelstva, kdy přibývá starých lidí v populaci a snižuje se počet dětí a mladistvých, jsou charakteristické pro populační stárnutí (Srb, 1971: 387).

V širším pojetí se do přirozené měny řadí také sňatečnost, rozvodovost, potratovost a nemocnost (Kalibová, 2004: 10). Sňatečnost je definována jako uzavírání sňatků na základě zákonem daných podmínek (Kalibová, 2004: 30). Rozvodem se rozumí zánik manželství.

Diplomová práce pojednává v jedné z kapitol také o potratu. Potratovostí se rozumí úmrtnost plodu neboli ukončení těhotenství (Kalibová, 2004: 29). Mezinárodní definice potratu doposud neexistuje a většina států používá vlastní výklad pojmu. Za kritérium je obvykle považována délka těhotenství – za hranici potratu je ve většině případů považováno 28 dokončených týdnů těhotenství, jako další kritéria jsou uváděna také životaschopnost či hmotnost plodu (Klufová, 2008: 26).

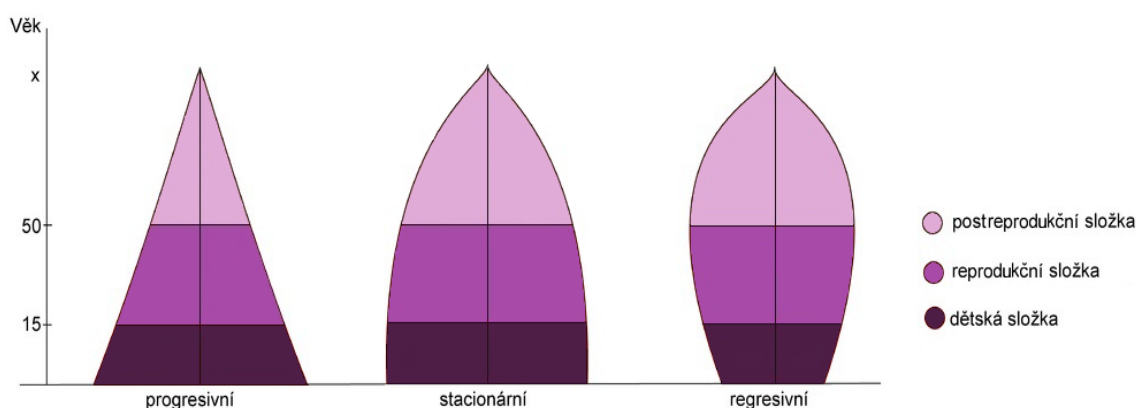
Obyvatelstvo je možné rozdělit mimo jiné podle charakteristických věkových skupin a graficky je znázornit jako věkové pyramidy (viz obr. 1), které vypovídají o demografické historii populace (Kalibová, 2004: 18). Na základě vztahu mezi věkovými skupinami 0–14 let, 15–49 let a nad 50 let, kdy druhá uvedená skupina tvoří v každé populaci přibližně 50 %, je možné obyvatelstvo rozdělit do tří typů (Klufová, 2008: 43):

- typ progresivní, kdy převažuje věková skupina 0–14 let. Charakteristická je vysoká úroveň plodnosti, a tedy vysoký podíl dětí, vysoká úmrtnost dětí, a to zejména bezprostředně po narození, dále nízký podíl starých obyvatel a relativně nízká naděje dožití. Tato situace panuje v současné době ve většině rozvojových zemí v Africe a Asii. Takováto věková struktura je typická pro populace před demografickou revolucí (Kalibová, 2004: 18).
- typ stacionární, kdy je podíl věkové skupiny 0–14 let a nad 50 let víceméně vyrovnaný. Jedná se o populaci stagnující, charakteristickou

stabilním počtem narozených i zemřelých. Míra porodnosti klesá na úroveň, kdy pouze nahrazuje obyvatelstvo ve věku 15–49 let.

- typ regresivní, kdy převažuje věková skupina nad 50 let. Populace je charakteristická vysokým podílem starého obyvatelstva, vyšší úmrtností a nižší porodností. V dlouhodobém pohledu dochází ke snižování počtu obyvatelstva. Do této skupiny patří většina vyspělých států světa.

Obr. 1: Populační typy věkových pyramid

Zdroj: Kalibová, 2004: 18 (upraveno autorkou)

1.1.2. Teorie demografického přechodu

Demografická reprodukce je poměrně stabilní, je však podmíněna několika faktory, a to biologickou podstatou reprodukce a ekonomickými, sociálními a geografickými podmínkami (Klufová, 2008: 187). Člověk je biologicky naprogramován k opakování stále stejného průběhu reprodukce, vnější podmínky „zejména rozvoj výroby a celková dynamizace a modernizace společenského vývoje, způsobují kvantitativní i kvalitativní změny“ (Kalibová et al., 2009: 29). U každé populace tyto změny probíhají poněkud odlišným způsobem, dochází k nim v různých časových obdobích a uskutečňují se během různě dlouhé doby. (Pavlík, 1964: 52).

Na konci 18. století byly Anglie a Francie považovány za nejvyspělejší země tehdejší doby a právě v nich proběhly zásadní změny v demografickém chování populace. Rozvoj přispěl ke zlepšení dostupnosti lékařské péče a hygieny, zvyšovala se také životní úroveň. Došlo k sekularizaci společnosti, svou roli hrálo racionální myšlení, moderní technika, zlepšení vzdělanosti a emancipace žen (Klufová, 2008: 188). Součinnost těchto faktorů vyústila v pokles úmrtnosti a posléze k poklesu porodnosti.

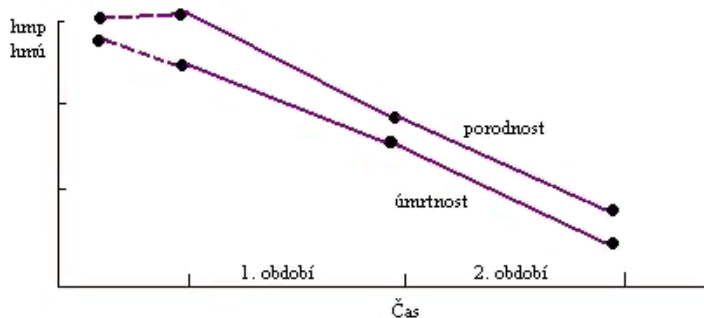
Tyto podstatné změny, které jsou označovány jako demografická revoluce (také popisovaná jako demografický přechod) (Pavlík, 1964: 52), po Francii a Anglii následovaly Holandsko a státy severní Evropy, poté postupně střední, východní a jižní Evropa (Klufová, 2008: 188).

Demografickou revoluci lze charakterizovat na základě vývoje nejdůležitějších demografických ukazatelů. Její začátek se vyznačuje úrovní hrubé míry porodnosti trvale pod hodnotou 35–40 promile, úrovní hrubé míry úmrtnosti pod 15 promile a trvalým poklesem hrubé míry reprodukce pod 3,0. Trvalý pokles hrubé míry porodnosti pod 20 promile a pokles hrubé míry reprodukce pod 1,5 značí ukončení procesu. Zároveň se rapidně snižuje kojenecká úmrtnost a zvyšuje se naděje dožití z 25–30 let na 70 let. Důsledkem demografické revoluce je pak proces demografického stárnutí. (Klufová, 2008: 189)

Pavlík na základě charakteristického vývoje demografické revoluce v jednotlivých státech určil tři typy demografické revoluce (Pavlík, 1964: 236):

- francouzský typ, kdy v prvním období dochází k významnému snižování míry porodnosti s téměř současným snižováním míry úmrtnosti. Přirozený přírůstek je malý a dochází tak pouze k pomalému početnímu růstu obyvatelstva.

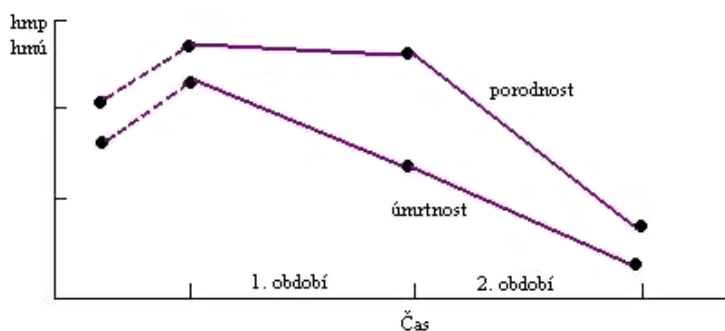
Obr. 2: První typ demografické revoluce

Zdroj: Pavlík, 1964: 236 (upraveno autorkou)

- anglický typ, který se od prvního typu liší především populačním vývojem v prvním období. Po celé toto období se zde udržuje vysoká a relativně stálá úroveň míry porodnosti při trvalém poklesu míry úmrtnosti. Přirozený přírůstek je tak vysoký a z toho vyplývá značný početní růst obyvatelstva.

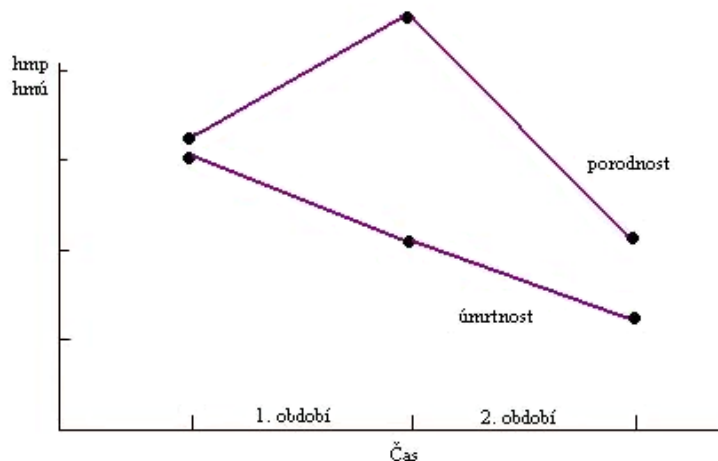
Obr. 3: Druhý typ demografické revoluce

Zdroj: Pavlík, 1964: 236 (upraveno autorkou)

- japonsko-mexický typ, kdy se v prvním období demografické revoluce zvyšuje míra porodnosti při současném snižování míry úmrtnosti. Dochází k růstu počtu obyvatelstva, jaký nebyl zaznamenán u žádné populace předcházejících typů vývoje. Již v prvním období dochází i k zásadnímu poklesu míry kojenecké úmrtnosti a k prodlužování středních délek života. Druhé období je charakterizováno poklesem míry porodnosti, a to zpravidla velmi rychlým.

Obr. 4: Třetí typ demografické revoluce

Zdroj: Pavlík, 1964: 236 (upraveno autorkou)

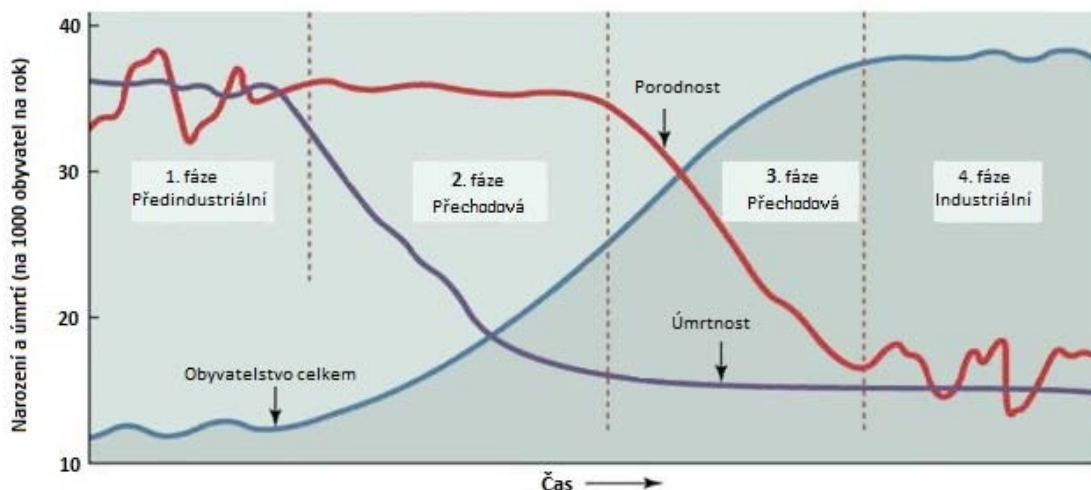
Všeobecně platí, že čím byla úroveň porodnosti na konci prvního období vyšší a čím k demografické revoluci dochází vzhledem k ostatním populacím světa později, tím je její pokles rychlejší (Pavlík, 1964: 236).

Druhý demografický přechod

Mezi lety 1965 a 1985 proběhl v zemích severní a západní Evropy druhý demografický přechod. Ve společnosti došlo k zásadním změnám v hodnotách, především k nárůstu individualismu, mladí lidé kladou větší důraz na seberealizaci. Vzrostl počet párů žijících ve společné domácnosti bez uzavření sňatku, s čímž souvisí zvyšující se zastoupení dětí narozených mimo manželství. Masově se rozšířily antikoncepční prostředky, sňatky byly uzavírány v pozdějším věku obou partnerů, zvýšil se věk matek v době prvního porodu a prodloužil se interval mezi jednotlivými porody (Kalibová a kol., 2009: 46). Tento proces je charakteristický zejména výrazným poklesem porodnosti, a to až pod hranici prosté reprodukce, která se udává hodnotou 2,1 pro rozvinuté státy a 2,4 dítěte na jednu ženu pro rozvojové státy (Klufová, 2008: 190).

Proces druhého demografického přechodu závisí na stupni vývoje společnosti, dále na ekonomických podmínkách a je podmíněn také historickými zkušenostmi, proto je jeho průběh v různých zemích různý (Klufová, 2008: 192). Změny, ke kterým došlo v průběhu 90. let 20. století, budou mít v dlouhodobém horizontu dopad na populační vývoj. Věková struktura obyvatelstva je stále více regresivní a dochází k přirozenému úbytku obyvatelstva (Löster, 2009: 230). Demografická revoluce je doprovázená demografickým stárnutím. Dochází ke snižování úrovně úmrtnosti, což vede v prodlužování střední délky života, a k postupnému poklesu plodnosti. Výsledkem ukončené demografické revoluce je tak rostoucí počet lidí, kteří se dožívají vyššího věku, což je zapříčiněno zlepšováním úmrtnosti ve všech věkových kategoriích, a klesající počet dětí vlivem snižování plodnosti. Mění se tak tvar věkové pyramidy – základna se zužuje, populace stárne ze spodu pyramidy, naopak vrchol pyramidy se začíná rozšiřovat. Roste počet i podíl seniorů, a to na úkor podílu jak dětské složky, tak i populace v produktivním věku. (Kalibová, 2009: 215–216) Demografické stárnutí je proces nevyhnutelný a globální a jeho dopady postihnou sociální i ekonomickou oblast států.

Obr. 5: Fáze demografické revoluce

Zdroj: *Human Population Geography Unit, upraveno podle Klufová, 2008: 189*

1.2. Populační teorie

Prostředí a podmínky, ve kterých žije určitá populace, mají zásadní vliv na demografické chování. Na základě pozorování tohoto chování, jeho trendů a změn byla filozofy, ekonomy, vědci či politiky vyslovena celá řada populačních teorií. Zájem o populační problematiku se odvíjel od velmi praktických důvodů – počet obyvatel měl významnou roli ve vojenství, ekonomice i politice státu (Kalibová, 2004: 7), lidé byli poplatníky daní, pracovníky v zemědělství a průmyslu.

Populační teorie lze definovat jako „souhrn hypotéz a názorů o krátkodobých a dlouhodobých faktorech podmiňujících reprodukci, změny v počtu a struktuře obyvatel a jejich důsledky“ (Klufová, Poláková, 2009: 51). Populační teorie na základě pozorování popisují demografické chování a pokoušejí se vysvětlit nebo předvídat vývoj populačních jevů v určitých podmínkách a osvětlit jejich následky, poznat zákonitosti, jimiž se tento vývoj řídí. Každá teorie se vlastně snaží zodpovědět, zda je populační vývoj dobrý a výhodný pro společnost či nikoliv, a pokouší se formulovat návod, jak usměrnit tento vývoj tak, aby společnosti vyhovoval. (Šubrtová, 1989: 11)

Následující text se ve stručnosti zabývá nejdůležitějšími populačními teoriemi a jejich představiteli.

1.2.1. Teorie do konce 18. století

Již ve starověkých říších vzbuzovaly otázky populačního vývoje zájem. Rozvoj státu, dostatek potravy a potřeba pracovní síly souvisela s požadavkem na rostoucí počet obyvatelstva.

1.2.1.1. Starověké říše a populační myšlení

Za prvotní populační myšlení je možné označit Chammurapiho právní ustanovení – značně propopulační zákony panovníka Babylonské říše se podrobně zabývají manželským právem a opravňují například muže k tomu, aby se rozvedl s manželkou, pokud je jejich manželství neplodné (Šubrtová, 1989: 5).

Vysoká plodnost byla žádoucí i Perské říši a starověkém Egyptě, státech, které byly výbojné, a velký počet mužů jim zajišťoval nezbytnou vojenskou sílu.

Otázkami početnosti a zdroji obživy obyvatelstva se ve svém učení zabírali také čínští myslitelé. Konfucius (6.–5. stol. před n.l.) a jeho žáci navrhovali, aby demografický vývoj kontroloval stát, obávali se totiž možného nedostatku potravy a jeho dopadů při rychlém růstu obyvatelstva. Podle jejich názorů měl stát například působit na odkládání sňatků a měl řídit přesídlování obyvatel do méně lidnatých oblastí. (Srb, 1971: 544) Konfucius se snažil nalézt populační optimum, tj. ideální vztah mezi velikostí zemědělské půdy a počtem obyvatelstva, domníval se totiž, že nadměrný růst obyvatelstva snižuje výdělek zemědělce, vede k chudobě a sociálním nepokojům. Ve svém učení také reflektuje rostoucí úmrtnosti při špatném zásobování, zvyšování dětské úmrtnosti při uzavírání brzkých sňatků a pokles populačního přírůstku v ekonomicky nepříznivých dobách. (Šubrtová, 1989: 24)

1.2.1.2. Populační myšlení v antickém Řecku a Římě

Uceleně se populační problematikou v antickém Řecku zabývá Platón a Aristoteles. Řecký stát v jejich době (5.–4. stol. před n. l.) je striktně neindividualistický – občané mají povinnost sloužit státu, a to se týká i jejich rodinného života. „Správa“ demografického chování se řídí podle momentální situace, populační přírůstek je podporován ve válečných dobách pro vojenské účely a jako nahrazení válečných ztrát (platí zejména o Spartě), naopak v době, kdy nastal nedostatek prostředků obživy, existuje snaha o omezení plodnosti.

Platón ve svých spisech zdůrazňuje důležitost stability populace, která je podle něj předpokladem k udržení míru a určité úrovně života (Šubrtová, 1989: 43). Zastává

názor, že kvalita obyvatel je důležitější než kvantita. Navrhuje dokonce vytvoření ideální komunity o určitém počtu jedinců, který nepovede k anonymitě, jež by mohla oslabovat demokracii. Počet obyvatel doporučuje kontrolovat pomocí pozdějších sňatků, odkládání či zabíjení novorozeňat a migrací (Weeks, 2012: 71), ale také například peněžní podporou, daňovými úlevami a zvýhodňováním rodin, které se řídí vládními normami (Šubrtová, 1989: 44).

Oproti tomu se Aristotelovy zájmy soustředily na omezování plodnosti (Šubrtová, 1989: 48). Zajímá ho zejména počet dětí v rodině – státu doporučuje stanovit zákon, který by množství potomků omezil, aby nedošlo k situaci, kdy se rodina nedokáže o své potomky materiálně postarat (Weeks, 2012: 71). Jako prostředek zabráňující nadměrnému rozmnožování obyvatelstva doporučuje provádění umělých potratů (Srb, 1971: 545).

Na rozdíl od Řecka měl Římský stát značnou rozlohu a dostatek úrodné půdy, vlada se tedy neobávala zchudnutí obyvatelstva při vysokém populačním přírůstku. Cicero si ve svých spisech všímá toho, že populační růst je pro vládce Říma nezbytný prostředek nahrazování válečných obětí a je zárukou dostatečného počtu obyvatel pro kolonizaci nového území (Weeks, 2012: 71). Na podporu populačního růstu poskytoval stát různé podněty, například vojákům, kteří měli více dětí, byla přednostně přidělována půda. Caesarovy populační zákony potlačovaly rozvody, omezovaly migraci a podporovaly plodnost. Císař Augustus navrhoval odměňovat plodná manželství a znevýhodnit celibát. (Šubrtová, 1989: 59)

1.2.1.3. Náboženství a jeho vliv na populační myšlení

Křesťanství považovalo rození dětí za projev boží vůle, regulaci plodnosti jinak než sexuální abstinencí zamítalo (Srb, 1971: 545). Celibát, jehož značnými propagátory se v raném křesťanství stali například apoštol Pavel nebo sv. Augustin, byl pokládán za vrchol lidské existence (Weeks, 2012: 71). Křesťanství celkově preferuje čistotu před manželstvím, jehož cílem bylo pouze plození dětí jakožto ospravedlnění a smíření pohlavního hříchu. Přesto, že je zaměřeno značně protipopulačně, odmítáním všech antikoncepčních prostředků a potratů však nepřímo podporuje populační růst (Šubrtová, 1989: 94).

V islámském světě byli děti požehnáním, zdrojem cti, hrdosti a bohatství, přesto z obavy z chudoby docházelo k zabíjení dětí (Šubrtová, 1989: 98). Ve 14. století se demografickou problematikou zabýval arabský historik a filozof Ibn Chaldún, který

v rostoucí se populaci viděl přínosy. Vnímal ho jako podnět pro specializaci v zaměstnání, což vede k vyšším příjmům, které vytváří poptávku po luxusních statcích a aby bylo možné tuto poptávku uspokojit, rozvíjí se řemesla (Weeks, 2012: 72).

1.2.1.4. Renesance a populační myšlení

V Evropě v období renesance (od 14. století do konce 18. století) dochází k dalekosáhlým změnám ve společnosti – zlepšuje se zemědělská výroba, mění se hodnoty ve společnosti, nastává rozvoj ve vědě, zámořské objevitelské cesty dávají rozvinout mezinárodnímu obchodu a růstu populace nejsou kladeny žádné „umělé“ (tj. vládnoucí mocí dané) překážky. Obyvatelstvo tak bylo redukováno epidemiemi a válkami (například mor v polovině 14. století, který měl dlouhodobé ekonomické i demografické dopady; nebo stoletá válka). Období renesance je charakterizováno ústupem náboženského náhledu na populační vývoj a do popředí se dostává ekonomický pohled (Šubrtová, 1989: 148).

1.2.1.5. Merkantilismus

Populační myšlení významně ovlivnil merkantilismus, podle jehož převládajícího mínění znamená početnější obyvatelstvo potenciální možnost zvýšit celkové bohatství státu, jež je určeno množstvím drahých kovů v zemi akumulovaného aktivním saldem zahraničního obchodu, více pracovníků tedy znamená rozvoj výroby, vývoz více produktů a dovoz více drahých kovů (Weeks, 2012: 73). Avšak i v této době populačního optimismu existovaly obavy z příliš rychlého růstu obyvatelstva a zvětšování rozdílů ve společnosti (Šubrtová, 1989: 164). Podle názorů některých představitelů merkantilismu je vývoj populace závislý na úživné kapacitě prostředí, a pokud se má stát vyhnout snížení počtu obyvatel v důsledku hladomorů a zvýšené úmrtnosti, měl by přistoupit k regulaci porodnosti nebo k udržení stabilní výše populace a omezení přistěhovalectví do měst (Srb, 1971: 547).

1.2.1.6. Fyziokraté

Na názory merkantilistů reagovali fyziokraté, a to odmítnutím obyvatelstva jakožto rozhodujícího faktoru, který zajišťuje národní bohatství. Fyziokraté věřili, že skutečným zdrojem bohatství je půda, a právě té by ekonomové a politici měli věnovat náležitou pozornost (Weeks, 2012: 75). Populační růst vnímají jako pozitivní, ovšem pouze za předpokladu možného rozšíření a zintenzivnění zemědělské produkce

(Šubrtová, 1989: 181). Další kritika merkantilistů se týká omezování dovozů kvůli podpoře domácí produkce, díky čemuž však bohatne pouze malá část obyvatelstva – fyziokraté kladou důraz na volný obchod, který je zásadní pro ekonomický blahobyt společnosti (Weeks, 2012: 75). Na tomto myšlení staví i zástupce klasické ekonomie Adam Smith, který obyvatelstvo vnímá jako pracovní sílu a tudíž klade rovnítko mezi reprodukcí výroby a reprodukcí obyvatelstva. Vyslovil domněnku, že lidskou reprodukcí usměrňuje odměna za vykonanou práci a že velikost populace určuje poptávka po pracovní síle, která je závislá na produktivitě půdy (Srb, 1971: 547). Na této myšlence pak svou teorii rozvíjí i Thomas Malthus.

1.2.2. Teorie od konce 18. století

Na konci 18. století převládaly v Evropě dva směry ovlivňující populační myšlení: optimismus v harmonický rozvoj obyvatelstva podpořený důvěrou v lidský rozum a poznání a na druhé straně obavy z potenciálního překročení limitů růstu a přelidnění (Šubrtová, 1989: 253). Na přelomu 18. a 19. století dochází k zásadním změnám – technologický pokrok nastupující průmyslové revoluce doprovázel pokrok v lékařství (a s tím související zlepšování hygieny a snižování dětské úmrtnosti) i změny ve společnosti.

1.2.2.1. Thomas R. Malthus

V tomto období, kdy se počet obyvatel výrazně zvyšoval, byl vydán Malthusův spis Esej o principu populace. Malthus vyslovuje populační zákon, že obyvatelstvo má sklon rozmnožovat se rychleji, než schopnost lidí opatřovat si potravu – obyvatelstvo roste geometrickou řadou, kdežto obživa pouze řadou aritmetickou (Malthus, 1798: 4). Zaostávání produkce potravin za přírůstkem obyvatelstva neumožňuje rozvoj společnosti a ve svém důsledku by vedlo k přelidnění a hladomoru, pokud by neexistovaly přirozené překážky, které zvyšují úmrtnost nebo snižují plodnost (nemoci, epidemie, války) (Malthus, 1798: 15). Příčinu bídy spatřoval v přílišné plodnosti chudých a přitom odmítal její sociální podporu státem, která vede k oslabování zodpovědnosti rodičů vůči dětem (Srb, 1971: 550).

Jako jediné preventivní opatření rychlého populačního přírůstku navrhuje snížení porodnosti, a to odkládáním sňatků, mravní zdrženlivostí a zakládáním rodiny tehdy, kdy má jedinec dostatek prostředků na její zajištění (Malthus, 1798: 64). Jiné prostředky kontroly porodnosti, jako je antikoncepce, potraty a odkládání dětí,

z náboženských důvodů odmítal (Weeks, 2012: 78). Přestože se Malthusovy obavy z přelidnění nevyplnily a byl kritizován zejména za svoje názory, že jediným výsledkem populačního růstu je chudoba a jediným přijatelným preventivním opatřením je mravní zdrženlivost, ovlivnil učení celé řady dalších učenců.

1.2.2.2. Neomalthuziánství

Na malthuziánství navazuje směr, který souhlasí s populačním zákonem, ale kritizuje spoléhání se na mravní zdrženlivost – rychlý populační růst brzdí ekonomický rozvoj, protože vyvolává tlak na přírodní zdroje, vede většinu populace k tomu, aby čas a energii směřovala na plození dětí než na tvorbu kapitálu (Loužek, 2004: 33). Neomalthuziánství, jak se hnutí nazývá, zamýšlelo předcházet přelidnění a bídě regulací porodnosti na základě antikoncepce a příslušného zákonodárství (Kalibová, 2009: 61). Zastánci tohoto myšlenkového proudu upozorňují na pozitivní demografické dopady zavedení kontroly porodnosti, jelikož kontrola působí nejen jako prevence přelidnění, ale také například snižuje počet potratů a omezuje prostituci (Šubrtová, 1989: 303). Není možné určit, nakolik malthuziánství a jeho následovatelé v měnících se společenských a ekonomických podmínkách ovlivnili početní vývoj obyvatelstva, ale faktem zůstává, že docházelo ke snižování počtu dětí zejména v bohatších vrstvách obyvatelstva.

1.2.2.3. Marxismus

Hlavní marxistickou myšlenkou je, že lidská společnost se neustále vyvíjí a mění a v průběhu své historie vznikají populační zákony, které ovlivňují populační růst – pro kapitalismus je důsledkem přelidnění a chudoba, zatímco v socialismu je růst absorbován ekonomikou. Ve svých teoriích Karl Marx zdůrazňuje, že socialistické populační zákony by měly být protikladem kapitalistických – je-li tedy porodnost v kapitalistickém světě nízká, pak by měla být vysoká v tom socialistickém, je-li potrat pro kapitalistickou společnost nepřijatelný, pak v socialistické společnosti není problémem. (Weeks, 2012: 85) Podle jeho dalšího názoru je výroba založená na kapitálu podmíněna „co největším množstvím práce a nadpráce, tedy co největším růstem populace – živé pracovní síly“ (Šubrtová, 1989: 330). Spolu s Engelsem odmítal Malthusovo přesvědčení, že rychlý populační růst zapříčiní přelidnění a chudobu, podle Marxova učení je důsledkem populačního růstu významný nárůst v produkci (Weeks,

2012: 85). Přestože tedy marxismus populační přírůstek podporuje, došlo k výraznému snížení plodnosti.

1.2.2.4. Teorie druhé poloviny 19. století

Rychlý rozvoj ve společnosti se projevil také ve zvýšeném zájmu o demografické procesy nejen ze strany filozofů a ekonomů, ale také vědců z různých vědních oborů. Pozornost se obrací na pokles porodnosti zemí zejména západní Evropy na konci 18. století, který pokračuje i po první světové válce, a to dokonce ještě výrazněji. Zneklidnění vyvolával také populační boom v Africe a Asii a jeho možné dopady na evropskou populaci. (Šubrtová, 1989) Mezi významné představitele této doby je možné zařadit Herberta Spencera, který tvrdí, že společnost jako každý organismus podléhá přirozenému zákonu samoregulace a porodnost řídí příroda. Charles Darwin vystoupil s evoluční teorií, kde vysvětluje teorii přirozeného výběru partnerů a zákon boje o existenci. (Šubrtová, 1989: 350)

Klesající porodností se zabýval ArsenéDumont. Ve své teorii sociální kapilarity se zabývá touhou lidí po vzestupu na společenském žebříčku a jejich zájmem o zvýšení individuality, moci a bohatství. (Weeks, 2012: 87) Úsilí vynaložené k dosažení takových cílů je kompenzováno menší chutí mít děti, protože platí, že čím má člověk méně dětí, tím rychleji stoupá po žebříčku (Šubrtová, 1989: 382).

1.2.2.5. Teorie demografické revoluce

Jak již bylo zmíněno v první části kapitoly, tato teorie, spojená se jménem demografa Adolpha Landryho, popisuje přechod z vysokých měr porodnosti a úmrtnosti na nízké míry porodnosti a úmrtnosti. V prvotním znění vysvětluje vysoké míry porodnosti jako reakci na vysokou úmrtnost – jakmile začne úmrtnost klesat, poleví i nutnost vysoké porodnosti (Weeks, 2012: 93).

Warren Thompson ve svých studiích zkoumá ekonomické a sociální důsledky průmyslové revoluce a industrializaci, urbanizaci, zlepšení lékařských věd a růst životní úrovně klade do souvislosti se snižující se úrovní porodnosti (Šubrtová, 1989: 410).

Teorie demografické revoluce však nedokáže předpovědět úroveň úmrtnosti a porodnosti, ani dobu, kdy začne porodnost klesat a není schopná zodpovědět otázku, proč proces, který proběhl ve vyspělých zemích, neprobíhá i v ostatních zemích. Vysvětlením by mohl být fakt, že podmínky pro demografický přechod jsou značně odlišné od podmínek, které existovaly v evropských zemích před započatím procesu.

Po kritice této teorie došlo k její revizi, kdy bylo zjištěno, že v úvahu je nutno brát nejen sociální a ekonomické faktory, ale i faktory kulturní ovlivňující rozhodování jedinců o době uzavírání sňatků či optimálním počtu dětí (Weeks, 2012: 93).

Po druhé světové válce je předmětem zkoumání globální vývoj obyvatelstva. Od 50. let 20. století dochází ke značnému růstu obyvatelstva v rozvojových zemích, který se často označuje jako populační exploze, a na druhé straně stojí vyspělé země charakteristické pomalým, dokonce až záporným populačním přírůstkem, resp. úbytkem (Šubrtová, 1989: 499). Tuto problematiku reflektuje Paul Ehrlich ve své publikaci „Populační bomba“, kde upozorňuje na exponenciální růst obyvatelstva a následné přelidnění planety (Nováček, 2010: 60). Předpovídá dramatický nárůst úmrtnosti následkem nedostatku potravin a kritizuje zastánce technologického pokroku za jejich přílišný optimismus.

1.2.2.6. Římský klub

V roce 1968 bylo založeno volné sdružení politiků, vědců, ekonomů a umělců – Římský klub, jehož cílem je upozorňovat na zásadní problémy, které se vyskytnou v budoucnosti, a navrhopvat možná řešení zjištěných výzev (The Club of Rome, 1972). Limity růstu, studie, která byla publikována v roce 1972 lze shrnout takto: „pokud se nezmění všeobecný trend populačního růstu, bude pokračovat současné či vyšší tempo industrializace, trend čerpání zásob surovin a produkce potravin, Země dosáhne mezní hranice růstu do sta let. Tyto světové trendy lze ovlivnit a je možné vytvořit podmínky ekologické a ekonomické stabilizace, které budou dlouhodobě udržitelné. Bude to znamenat velký přechod – od růstu ke světové rovnováze“. (Šubrtová, 1989: 530) Pesimistické vize budoucnosti se prozatím nevyplnily zejména díky technologickému pokroku (například rozvoj využívání obnovitelných zdrojů, zlepšení ochrany životního prostředí), ale témata obsažená ve studii jsou stále aktuální. Spolu se znečišťováním životního prostředí nebo problematikou přírodních zdrojů a jejich čerpání se populační vývoj obyvatelstva zařadily mezi globální výzvy, který v současnosti lidstvo čelí (Nováček, 2010).

Demografickými trendy se nadále zabývá široká skupina autorů z různých vědeckých oblastí, která zkoumá jejich dopady a vzájemné vztahy s dalšími obory (ekonomika, životní prostředí, politika). Dosavadní vývoj světových populací poukazuje na to, že období nezvykle vysokého populačního růstu je přechodné, což odpovídá i závěrům teorie demografické revoluce.

1.3. Populační politika

Podle Organizace spojených národů neexistuje všeobecně přijatá definice populační politiky (Lucas, 2003: 1). Každá vláda používá svůj vlastní výklad, tudíž jsou mezinárodní srovnání v této oblasti velmi obtížná (Loužek, 2004: 59). Z českých autorů například Roubíček populační politikou myslí „souhrn konkrétních praktických opatření převážně dlouhodobého (jen výjimečně krátkodobého) charakteru, jimiž se má usměrnit vývoj ve smyslu cílů určité vládní moci.“ (Roubíček, 1997: 52).

Existuje užší a širší výklad populační politiky. V užší definici jsou za populační politiku považovány všechny zamýšlené vládní akce – jako jsou zákony, regulace a administrativní programy – navržené za účelem ovlivnění populačního růstu, velikosti, rozmístění a složení populace (Lucas, 2003: 2). V širším smyslu se populační politikou označuje celková sociální, ekonomická a jiná politika vlády, která přímo či nepřímo cílí na usměrnění demografické charakteristiky populace (Loužek, 2004: 59). V takovém případě toto pojetí zahrnuje i opatření, která vedou ke zvyšování životní úrovně, ke zlepšení pracovních podmínek, životního prostředí a služeb (Kalibová, 2004: 43).

S populační politikou úzce souvisí a prolíná se politika sociální a rodinná. Rodinnou politiku je možné vyložit jako „soubor činností a opatření státu, které vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti“. Rodinná politika je tedy zaměřena na rodinu a její podporu. Sociální politika vychází ze solidarity vysokopříjmových skupin lidí se skupinami lidí s nízkým příjmem (Kalibová, 2004: 228–229).

1.3.1. Dělení populační politiky

Na dělení a klasifikaci populačních politik existuje široké množství názorů. Poměrně komplexní rozdělení nabízí například Roubíček. Populační politiku rozlišuje (Roubíček, 1997: 23):

- podle cílů, které si politika klade:
 - na kvantitativní, jejímž zamýšleným výsledkem je usměrnění početního vývoje obyvatelstva
 - a na strukturální, která ovlivňuje strukturu obyvatelstva
- podle použitých prostředků:
 - na stimulační politiku, využívající zejména ekonomické, a dále například psychologické podněty, která na skupiny obyvatelstva

- působí různými výhodami a výsadami za předpokladu, že se chovají podle politiky navržené státem
- na represivní, kdy dochází k postihům a znevýhodňování té skupiny obyvatelstva, která jedná proti záměrům oficiální populační politiky
 - podle předmětu svého působení:
 - na natalitní politiku, která se zaměřuje na podporu porodnosti, nebo její omezování
 - a na migrační politiku zahrnující buď podporu, nebo redukci zahraničního stěhování.

Klíčovými faktory pro formulaci politiky jsou vnímání demografické situace ze strany politických lídrů a očekávané důsledky různých opatření (Loužek, 2004: 59). Státy se zabývají především otázkami, zda je aktuální nebo očekávaný vývoj demografických charakteristik prospěšný nebo neprospěšný pro společnost a jak je možné na vývoj těchto charakteristik působit (Kalibová, 2004: 43).

1.3.2. Cíle a opatření populační politiky

Pokud je vytyčen určitý společenský či státní záměr, je možné přistoupit k přijetí a následnému prosazování populační politiky. V průběhu dějin lidstva bývala oním cílem na jedné straně snaha zabránit lokálnímu přelidnění, zajistit dostatečné zdroje obživy a jako řešení se přistupovalo k odkládání nebo zabíjení neduživých dětí i starých osob, které společnost nebyla schopná zabezpečit. Na druhé straně měla populační politika zajistit dostatečné množství vojáků, poplatníků daní a konzumentů, pracovních sil v zemědělství a později v průmyslu. Počet obyvatelstva byl rovněž kladen do souvislosti s mocí národa. V moderní době se opět vyskytly obavy z příliš rychlého populačního přírůstku a potenciálního přelidnění v některých zemích s vysokou úrovní plodnosti a s tím související nedostatečné zajištění potřeb obyvatelstva ze strany státu (zabezpečení dostatku potravin, dále poskytování zdravotní péče a vzdělání a možnosti pracovního uplatnění. (Srb, 1971: 575).

Přestože demografické trendy ve vyspělých státech vykazují podobné charakteristiky, populační politiky se velmi často stát od státu liší. V přijímané populační politice se totiž odráží různé ekonomické, sociální a politické záměry a svou roli hrají také kulturní, náboženské a hodnotové postoje (Loužek, 2004: 80).

Ve svém nejužším pojetí je populační politika vnímána jako prostředek k usměrnění porodnosti (Kalibová, 2004: 43). Taková politika, která cílí na zvýšení populačního přírůstku, je pronatalitní, ta, jejímž úmyslem je v dlouhodobém horizontu snížit počet obyvatel, je antinatalitní.

Do druhé světové války v Evropě převládalo mínění, že je potřeba prosazovat pronatalitní politiku. V poválečném období plodnost dále klesala a vidina stárnoucí populace nutnost pronatalitních opatření dále zvyšovala (Šubrtová, 1989: 565). Na druhé straně stojí rozvojové země, které se potýkají nejen se zvyšujícím se počtem populace a s tím souvisejícími problémy (například zajištění dostatku potravin), ale i se změnou struktury ve prospěch mladých věkových skupin (palčivým problémem je zejména vysoká nezaměstnanost, a z toho vyplývající chudoba, migrace a frustrace).

1.3.2.1. Pronatalitní politika a její opatření

Přestože v poválečném období pokles plodnosti nahradil populační boom, v 70. letech většina evropských zemí nedosahovala hranici prosté reprodukce – míra plodnosti byla na úrovni 1,4, což znamená, že bez imigrace by došlo k prudkému poklesu populace (McDonald, 2004: 16).

Organizace spojených národů provedla v roce 1999 pravidelný výzkum populační politiky, jehož výsledkem je zjištění, že 28 zemí s plodností pod úrovní prosté reprodukce prohlásilo svou míru plodnosti za příliš nízkou, to je o sedm zemí více než v roce 1996 (McDonald, 2004: 1). Pro stále více zemí představuje nízká plodnost problém.

Pro výběr vhodné politiky na podporu plodnosti je podstatné identifikovat důvody, které vedly k poklesu plodnosti na nízkou úroveň. McDonald objasňuje problematiku nízké plodnosti na základě těchto čtyř teorií (McDonald, 2004: 5–9): racionální volby, averze vůči riziku, teorií postmaterialistických hodnot a teorií rovnosti pohlaví. První zmíněná teorie vysvětluje rozhodnutí rodičů mít dítě na základě racionálního výpočtu, kdy přínos dítěte převáží náklady, které na něj rodiče vynaloží. Populační politikou je v tomto případě možné pozitivně působit na rozhodování o počtu dětí snížením ekonomických nákladů na děti (nižší daně, bezplatné nebo finančně podporované služby), problém nastává u možnosti ovlivnit přínos, který je psychologického rázu – určitým stimulem může být zaměření společnosti na děti a pozitivní postoje k dětem. Zvýšit plodnost je možné také podporou nižšího věku matek při porodu.

Teorie averze vůči riziku na první teorii navazuje a předpokládá, že veškeré náklady a přínosy se projeví teprve v budoucnosti, tudíž je možné zmýlit se v jejich odhadu. Pokud rodiče současnou ekonomickou, sociální a soukromou situaci vnímají jako nejistou, je možné, že na základě této nejistoty učiní chybné rozhodnutí, aby se vyhnuli riziku. Na tyto obavy lze reagovat posílením ekonomické jistoty (například vzdělávání, spoření, vztah k zaměstnání, podpora veřejných služeb). Opatřením reagujícím na tyto nejistoty je rozvinutý sociální stát, který je schopen poskytnout sociální zabezpečení v případě nezaměstnanosti rodiče či zajistit bezplatné nebo dotované služby pro děti. V současné době však sociální a ekonomická politika ve většině rozvinutých států směřuje ke zvyšování rizik.

Teorie postmaterialistických hodnot je spojena s nárůstem individualismu a s tím souvisejícím přechodem od tradičních rodinných hodnot (muž = živitel rodiny, žena se stará o děti a domácnosti) k liberálním (rozvody, soužití partnerů bez uzavření sňatku). Ženy, které jsou vzdělanější a liberálnější, mají méně dětí než ženy z konzervativního prostředí. Na nízké plodnosti se však spíše než liberalismus podepisují vlivy popsané u výše zmíněných teorií.

McDonald (2004) na základě teorie rovnosti pohlaví vyslovuje myšlenku, že úroveň plodnosti klesá z vysoké na nižší v souvislosti s posunem od nízké úrovně rovnosti pohlaví uvnitř rodiny k vyšší úrovni. Ženy mají možnost účastnit se rozhodování v rodinných záležitostech, především o počtu dětí. Velmi nízká plodnost v rozvinutých zemích je daná rozdílným vnímáním rovnosti pohlaví v různých sociálních institucích (vzdělání, zaměstnání), ženy mají stejné příležitosti a možnosti jako muži, ty se však výrazně sníží, pokud mají děti. Autor teorii rovnosti pohlaví uzavírá takto: „Čím je společnost tradičnější v oblasti systému rodiny, tím větší je rozdílnost mezi sociálními institucemi, a tím je nižší plodnost.“ (McDonald, 2004: 5–9)

V minulých staletích se nízká plodnost řešila například zákazem potratů nebo antikoncepčních prostředků, v současnosti jsou však taková řešení politicky a společensky nepřijatelná. Proto se stát zaměřuje na finanční pobídky, například výhodnější daně, rodičovské příspěvky, tedy prostředky, které nejsou invazivní a nechávají prostor pro svobodné rozhodování jedinců (McDonald, 2004: 18). Populační opatření však mají pouze krátkodobý účinek, i štědré podněty přestávají být po určité době stimulem, a pokud se nadále nevyvíjí, obyvatelstvo je začne pokládat za samozřejmost a tím pádem ztrácí svůj vliv (Kalibová, 2004: 231). Úspěšnost

pronatalitní politiky se určuje podle toho, do jaké míry populační opatření podporují změnu v reprodukčním trendu (Kalibová, 2004: 233).

V moderní době víceméně rovnoprávného postavení muže a ženy, individualismu a důležitosti přikládané postavení ve společenském žebříčku by měla být uplatňována taková opatření, která umožňují skloubit mateřství i kariéru.

Heitlingerová popisuje tři kategorie pronatalitní politiky (Heitlingerová, 1991: 353–359):

- finanční pobídky – do této kategorie je možné zařadit pravidelné platby na každé dítě rodičům, jednorázové platby a půjčky (například porodné), daňové úlevy, odpočty, výhodné úvěry, bezplatné nebo finančně podpořené služby pro děti (bezplatné vzdělání, dotování školních pomůcek), dotace na bydlení
- podpora rodičů při skloubení zaměstnání a rodiny – těmito opatřeními jsou rodičovská dovolená (její proplácení a jistota návratu do práce), péče o dítě (mateřské školy), pružná pracovní doba, legislativa zabraňující diskriminaci
- sociální změna podporující rodiče a děti – i do této skupiny patří problematika zaměstnanosti, zejména návrat do práce po rodičovské dovolené, dále pak vytváření prostředí přátelského k dětem (dětské koutky, hřiště, bezpečnost v okolí), podpora partnerských svazků, pozitivní postoje společnosti k dětem a k rodičovství.

Pro většinu rozvinutých států se v současnosti stala cílem demografická udržitelnost, tedy zvýšení plodnosti alespoň na hranici prosté reprodukce a setrvání v tomto stavu – avšak jedinými vyspělými zeměmi, které toho dosáhly, jsou Spojené státy americké a Nový Zéland, ostatní rozvinuté země mohou demografickou udržitelnost zajistit pouze migrací (McDonald, 2004: 2).

1.3.2.2. Antinatalitní politika a její opatření

Antinatalitní politika prošla ve 20. století třemi fázemi: první fáze započala konferencí v Káhiře. V období 1965–1974 byla hlavním cílem většiny rozvojových zemí kontrola porodnosti, populační problematika byla vnímána jako vnitřní záležitost státu. Ve druhém období v letech 1974–1981 stály v centru zájmu sociální programy pro rodiny a rodinné plánování. Populační problém by mohl být vyřešen plánováním

a řízením ekonomického, sociálního a demografického vývoje. Od roku 1981 se mluví o populačním vývoji jako o globální krizi. (Loužek, 2004: 80–81)

Na konferenci OSN o populaci, která se konala v roce 1974 v Bukurešti, byl přijat Akční plán pro populaci (*World Population Plan of Action*), který kromě monitorování populačních trendů a politik doporučoval vládám implementovat rozvojové programy zahrnující vzdělávací a zdravotní strategie, jež přispívají k ekonomickému růstu a lepším životním standardům, ale také mají vliv na demografické trendy včetně plodnosti (UN, 1976). O dva roky později byl publikován průzkum Organizace spojených národů, v němž ze 156 zemí 132 označilo populační přírůstek za překážku rozvoje, přestože jejich populační opatření sestávaly z intervencí obsahujících ekonomické, sociální, politické a technologické faktory (Lucas, 2003: 4). Většina rozvojových zemí začala ovlivňovat nepříznivé populační trendy skrze programy plánování rodiny (například Filipíny, Indie) s doporučeními a pomocí mezinárodních institucí. Populační politika vyhlášená státem se však nemusí setkat s příznivým ohlasem u obyvatelstva nebo jeho ochotou se politice „podřídít“. Programy rodinného plánování by podle mezinárodních směrnic měly být dobrovolné, ale zejména v Asii jsou často vynucované různými formami sankcí (dokonalým příkladem je právě Čína, viz dále) (Demeny, 2003: 14). Programy zaměřené především na omezování velikosti rodiny byly různě úspěšné a například v subsaharské Africe naprosto selhaly (Kalibová, 2008: 288).

Úspěšná populační politika cílící na snížení vysoké úrovně plodnosti by podle Demenyho měla obsahovat tyto body (Demeny, 2003: 13–14): přístup ke kvalitním službám, široký výběr antikoncepčních prostředků, informační a vzdělávací programy, finanční strategie, spolehlivý management a řádnou organizaci, hodnotící systém, navazující proces strategického myšlení, plánování a managementu a konečně vedení programu.

Na konferenci OSN v Káhiře v roce 1994 došlo ke změně postoje ve vnímání populační politiky – programy plánování rodiny byly zahrnuty do širší agendy programů reprodukčního zdraví a zdůrazněna byla nutnost posílení žen ve společnosti, a to spoluúčastí v rozhodovacích procesech, zrovnoprávněním s muži v oblasti vzdělání, zaměstnání i aktivní účasti v politickém životě (ICPD, 1994).

V současné době žije v rozvojových zemích přes 80 % obyvatel planety. Největší průměrné hodnoty ročních přírůstků dosáhly tyto země v polovině 60. let 20. století, kdy úhrnná plodnost přesahovala hranici šesti dětí. Přestože od 70. let populační

přírůstky v zemích globálního Jihu klesají, světové obyvatelstvo i nadále poroste a veškerý populační růst budou obstarávat právě rozvojové země, a to zejména asijské státy. (Kalibová, 2008: 288–296) V roce 2011 překročilo lidstvo práh sedmi miliard obyvatel na planetě, Organizace spojených národů odhaduje, že v roce 2050 bude na Zemi žít 9 miliard lidí, populace se stabilizuje a poté začne pozvolna klesat (UN, 2009). Populační politiky a opatření s nimi spojená budou nepochybně i nadále implementovány jak v rozvinutých státech (především za účelem zvýšení plodnosti), tak v rozvojových zemích.

2. Demografický vývoj v Číně, populační opatření do roku 1979

V první části této kapitoly je přiblížen demografický vývoj v Číně po druhé světové válce. K jeho analýze jsou použita především data Světové banky, konkrétně z databáze *World Development Indicators* (World Bank, 2012), jež uvádí data zejména od roku 1960. Starší údaje byly čerpány z Aird (1982), přičemž sám tento autor upozorňuje, že oficiální údaje o čínské populaci do konce 60. let jsou málo důvěryhodné. Navíc demografické práce zkoumající čínskou populaci do 70. let neobsahují téměř žádné statistické údaje, což souvisí s nedostupností populačních dat v Číně (Aird, 1982: 270–272).

Vývoj populačních politik a opatření v Číně do roku 1979 je v této kapitole chronologicky dělen podle implementace populačních opatření do pěti období. Rok 1979 je v této práci považován za přelomový proto, že se stal rokem přijetí a aplikace tzv. „politiky jednoho dítěte“, na niž se tato práce zaměřuje (viz kapitoly 3 a 4).

2.1. Demografický vývoj v Číně po druhé světové válce

Čínská lidová republika (ČLR) je dlouhodobě nejlidnatějším státem světa. V roce 2011 hovořily odhady o 1,344 miliardy čínského obyvatelstva (druhá Indie se však na Čínu dotahuje, v témže roce měla mít 1,241 miliardy obyvatel, třetí jsou Spojené státy americké se 311 miliony obyvatel) (World Bank, 2012). Obyvatelstvo Číny tak v současnosti tvoří necelých 20 % světové populace.

Z hlediska dlouhodobého vývoje lze konstatovat, že velikost populace Číny v průměru rostla, ačkoliv je zřejmé, že počet obyvatel předcházející 19. a 20. století je nutné vnímat pouze jako relativně nepřesné odhady. Především je však údaje z toho období třeba brát s rezervou, jelikož se měnila rozloha a s ní i velikost populace starověkých i středověkých říší. Také k dávným sčítacím metodám je nutné přistupovat obezřetně, neboť někdy bylo do sčítání zahrnováno pouze práce schopné dospělé obyvatelstvo, jindy pouze daňoví poplatníci či nejvýznamnější etnikum (Chanové) apod. (Obuchová, 1999: 184). Podle téže autorky mohl vypadat historický vývoj čínského obyvatelstva tak, jak je uvedeno v tabulce 1.

Tab. 1: **Historický vývoj čínského obyvatelstva**

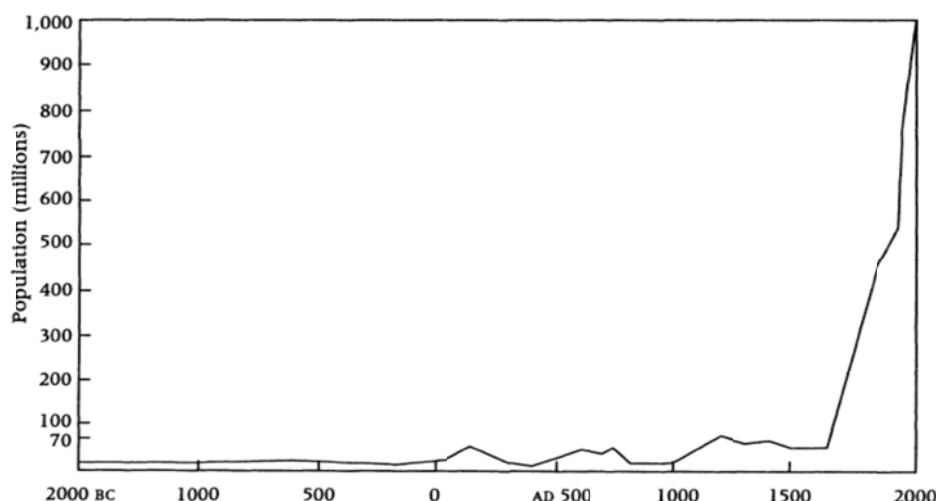
Rok	Dynastie	Počet obyvatel (v mil.)
1100 př. n. l.	Čou	14
2	Západní Chan	60
755	Tchang	53
1080	Sung	33
12. stol.	Jižní Sung	100
1578	Ming	61
1741	Čching	43 410
1803	Čching	302 000
1851	Čching	429 500
1901	Čching	426 500
1912	Čínská republika	405 810
1928	Čínská republika	474 787
1949	ČLR	541 670

Zdroj: Vytvořeno podle Obuchová (1999: 185).

Z tabulky je patrné, že již v období před více než 3 tisíci let žilo v Číně necelých 14 milionů obyvatel. Velikost populace v průběhu času mírně rostla, nicméně až do 12. století se pohybovala kolem 50 milionů. Teprve v tomto období dosáhla populace poprvé hranice 100 milionů, o století později však byla zredukována téměř o polovinu vlivem dlouhodobých nájездů kočovných kmenů. Podle Obuchové (1999: 185) vykazuje populační vývoj Číny v historii zajímavý trend: na začátku dynastického cyklu docházelo k růstu počtu obyvatel i obdělávané půdy. Zatímco však obyvatelstvo v rychlém růstu pokračovalo, rozloha zemědělské půdy se stabilizovala, což mělo za následek opětovný (krátkodobý) pokles velikosti populace, který byl doprovázen významnými sociálními pohyby, přírodními katastrofami, popř. občanskými válkami či nepřátelskými invazemi.

Vývoj populace Číny dokumentuje také obrázek 6. Velikost čínského obyvatelstva do 15. století v průměru dlouhodobě pomalu rostla (a v některých obdobích spíše stagnovala či dokonce klesala). Počínaje 17. stoletím však dochází k výraznému růstu čínské populace. Příčinou takového trendu je zejména zlepšování sociálních podmínek a s tím související snižování úmrtnosti při v podstatě konstantní porodnosti (Obuchová, 1999: 185).

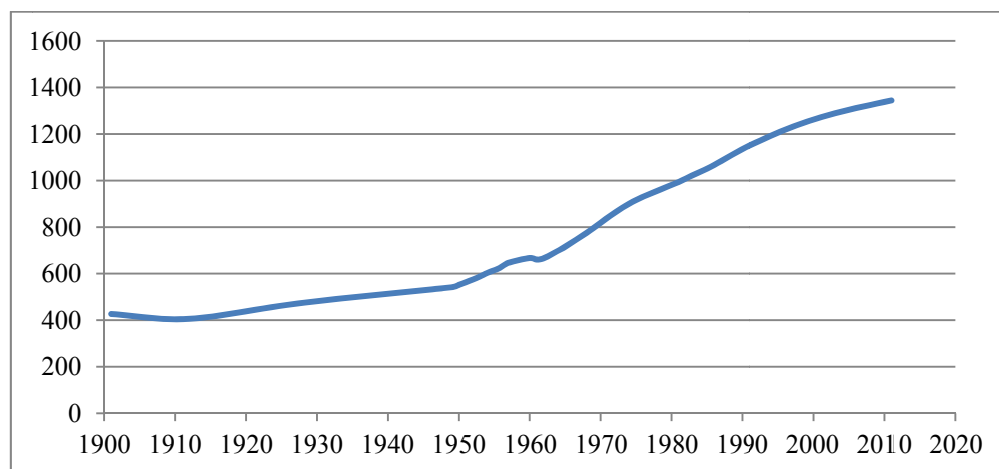
Obr. 6: Odhad historického vývoje populace Číny (mil. obyvatel)

Zdroj: Greenhalgh (2003: 173)

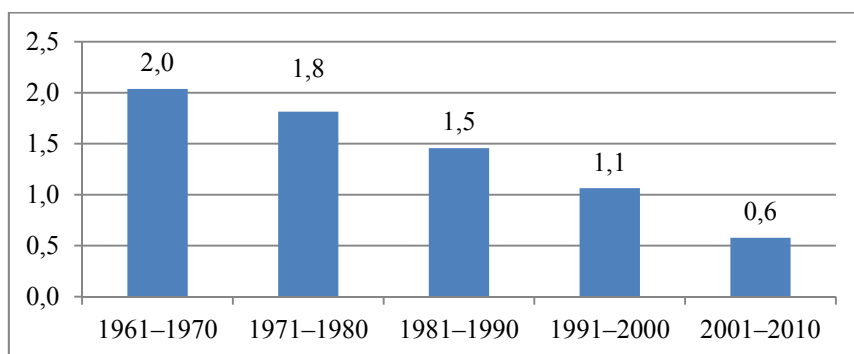
Obrázek 6 však neodhaluje tendence ve vývoji počtu čínského obyvatelstva ve 20. století, tyto trendy ukazuje graf 1. Je zřejmé, že od roku 1900 došlo v Číně k velmi výraznému nárůstu obyvatel. Během 110 let se počet obyvatel v Číně více než ztrojnásobil. Při pohledu na graf 1 je však možné zachytit skutečnost, že přibližně od roku 1990 dochází k významnějšímu snižování rychlosti populačního růstu. Tato fakta dále upřesňuje graf 2, který ukazuje pokles průměrné míry růstu populace v jednotlivých dekádách od roku 1960, také v závislosti na populačních politikách státu, viz kapitola 2.2.

Graf 1: Vývoj populace Číny ve 20. a 21. století (mil. obyvatel)

Zdroj: Obuchová (1999, data 1901–1949), Aird (1982, data 1950–1959), World Bank (2012, data 1960–2011)

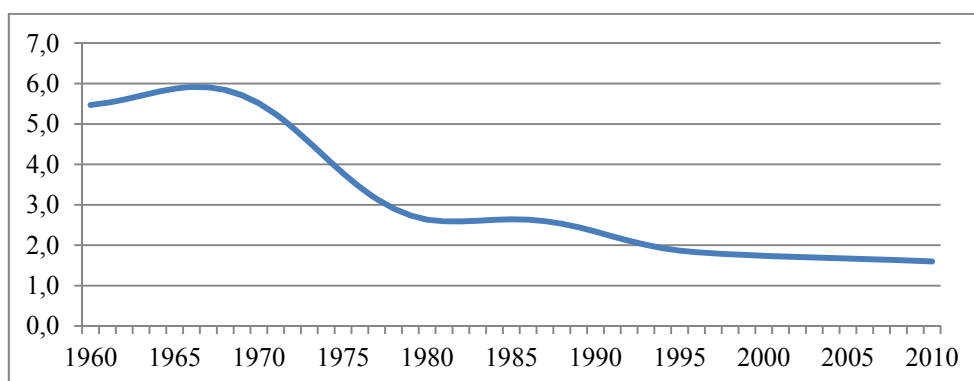
Graf 2: Průměrná roční míra růstu čínské populace v jednotlivých dekádách (%)

Zdroj: Vypočteno autorkou podle World Bank (2012)

Zatímco průměrný roční růst populace Číny činil v 60. letech 20. století přibližně 2 %, podařilo se státu tyto přírůstky snížit zejména od 80. let (především v důsledku prosazování politiky jednoho dítěte, viz kapitola 3) až na 0,6 % v minulém desetiletí. S klesajícím průměrným růstem populace také souvisí pokles úhrnné plodnosti čínských žen. Jak ukazuje graf 3, došlo k výraznému snížení míry plodnosti: v roce 1960 se čínské ženě narodilo v průměru 5,5 dítěte, o padesát let později to bylo již jen 1,6 dítěte. K nejdramatičtějšimu poklesu plodnosti pak došlo v období let 1965 až 1980, zejména v důsledku implementace druhé a třetí vlny populačních opatření (viz dále).

Graf 3: Vývoj míry plodnosti v Číně v letech 1960–2010 (počet dětí na ženu)

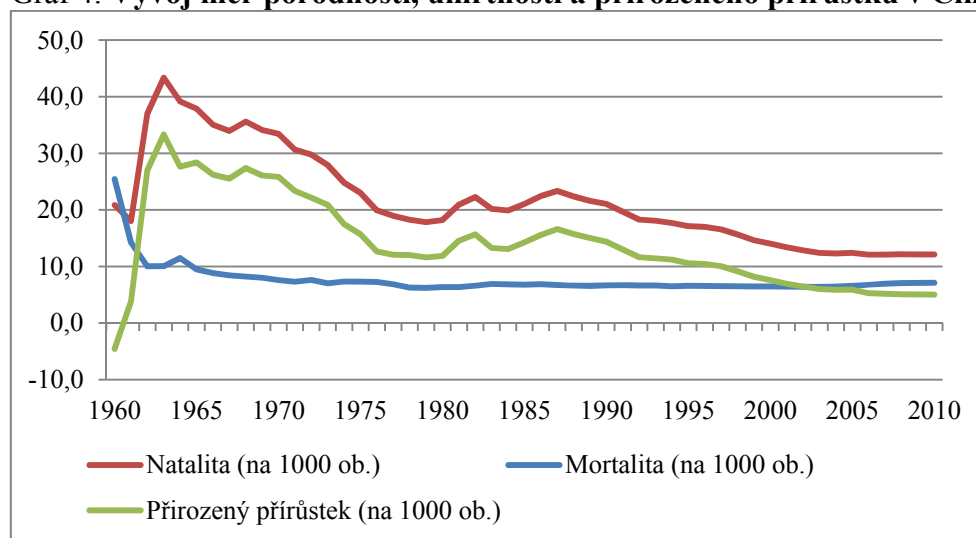

Zdroj: World Bank, 2012.

Uvedené trendy (pokles populačního růstu, pokles plodnosti) napovídají, že ve sledovaném období došlo také k poklesu přirozeného přírůstku obyvatelstva. To potvrzuje graf 4: zatímco míra úmrtnosti v Číně na počátku 60. let (hladomory a úmrtí v důsledku politiky Velkého skoku a výjimečně špatného počasí) klesá jen velmi

pozvolna a v podstatě se příliš neliší ani od průměrné hodnoty pro 50. léta (13,7 promile, viz Aird, 1982: 268), pohybuje se míra porodnosti (a s ní i přirozený přírůstek) zejména v 60. letech na podstatně vyšších hodnotách. Přibližně od poloviny 60. let však začíná míra porodnosti (vlivem populačních opatření, viz dále) a s ní i přirozený přírůstek rapidně klesat, po krátkém nárůstu plodnosti v 80. letech (produktivní věk dětí populačního boomu na počátku 60. let) klesají obě hodnoty od roku 1987 až do současnosti.

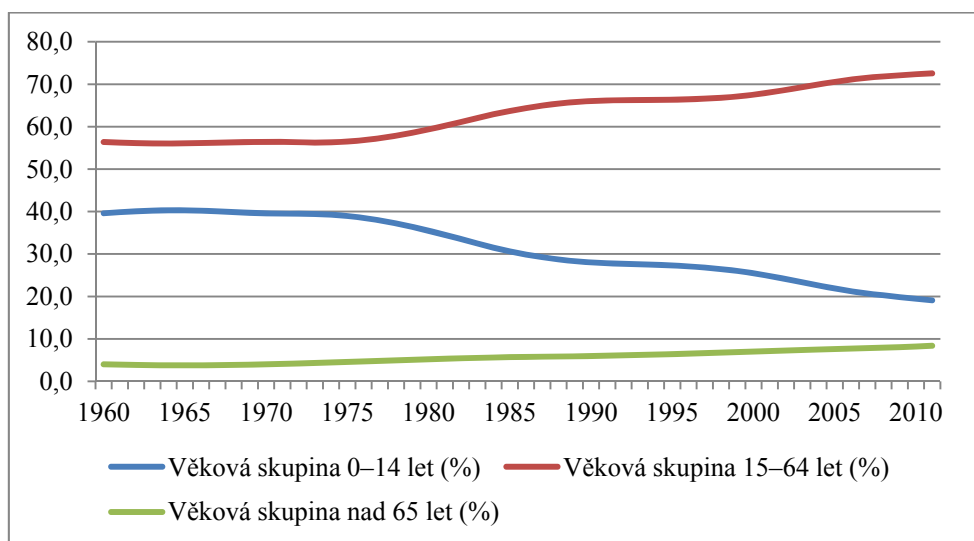
Graf 4: Vývoj měr porodnosti, úmrtnosti a přirozeného přírůstku v Číně (promile)

Zdroj: World Bank, 2012.

Pokles přirozeného přírůstku obyvatelstva, pokles populačního růstu a pokles plodnosti mají za následek postupné stárnutí čínského obyvatelstva. To je patrné při analýze dat pro zastoupení jednotlivých věkových skupin v populaci, viz graf 5. Přibližně do poloviny 70. let složení čínského obyvatelstva ve věkových skupinách stagnuje, od druhé poloviny 70. let se pak začíná rychle snižovat zastoupení nejnižší věkové skupiny (vlivem klesající porodnosti, viz výše) zejména ve prospěch věkové skupiny 15–64 let. Vzhledem k dlouhodobě lepším se ekonomickým a sociálním podmínkám v Číně (ale také díky klesající porodnosti a z toho vyplývajícímu nižšímu zastoupení nejmladší věkové skupiny) také pozvolna roste zastoupení nejstarší věkové skupiny.

Graf 5: Vývoj složení čínského obyvatelstva podle věkových skupin (%)

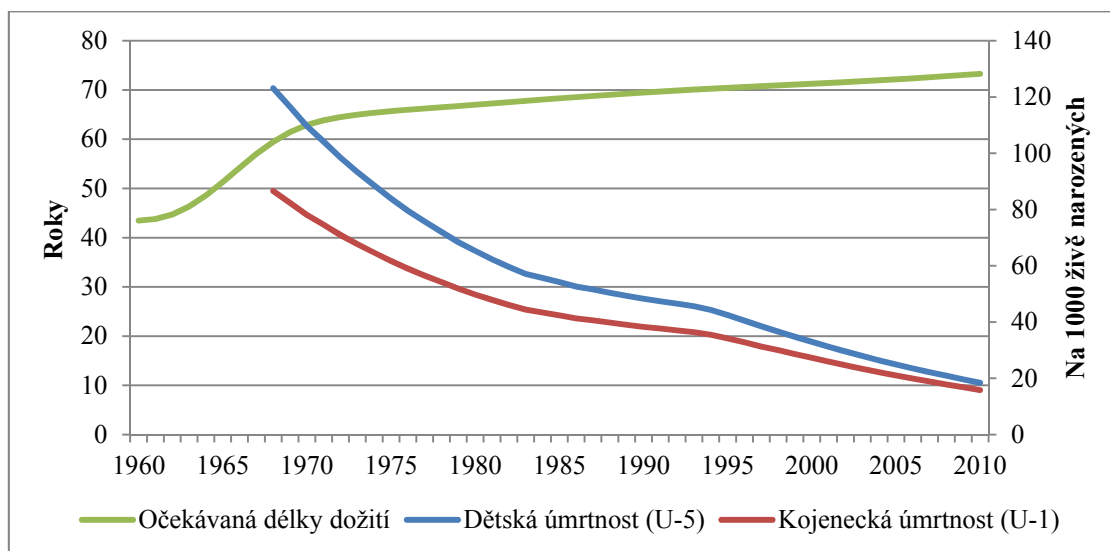

Zdroj: World Bank, 2012.

S lepšími se ekonomickými a sociálními podmínkami čínské populace, které byly umožněny jak snížením populační dynamiky, tak lepší produkcí a distribucí sociálních a zdravotních služeb zejména od poloviny 50. let 20. století (s výjimkou období Velkého skoku), souvisí některé další demograficko-sociální charakteristiky, jejichž vývoj znázorňuje graf 6. Jedná se především o vývoj kojenecké a dětské úmrtnosti a očekávané délky dožití při narození. V obou případech úmrtnosti, jak dětské (děti mladší 5 let), tak kojenecké (děti mladší 1 roku), je zjevný významný pokles: od roku 1968 (pro dřívější období nemá Světová banka dostupná data) do roku 2010 klesla kojenecká úmrtnost 5,5krát (z 86,6 na 15,8 úmrtí na 1000 živě narozených dětí), dětská úmrtnost dokonce 6,7krát (123,1 na 18,4 úmrtí na 1000 živě narozených dětí) (World Bank, 2012).

Lze také argumentovat, že pokles obou těchto měř úmrtnosti měl vedle politik omezování porodnosti zásadní vliv na snížení populačního růstu, v demografické literatuře je totiž často zdůrazňována souvislost mezi poklesem kojenecké úmrtnosti a poklesem plodnosti (resp. „poptávky po dětech“, viz například Tabutin, Schoumaker, 2004). Naopak se zlepšujícími se socioekonomickými podmínkami souvisí většinou rostoucí očekávaná délka dožití populace – nejinak je tomu i v Číně. Od roku 1960, kdy dosahovala hodnoty 43 let se očekávaná délka života (při narození) v ČLR téměř zdvojnásobila (World Bank, 2012).

Graf 6: Vývoj kojenecké a dětské úmrtnosti (pravá osa, na 1000 živě narozených) a očekávané délky dožití (levá osa, roky) čínské populace 1960–2010

Zdroj: World Bank, 2012.

Je nezbytné zmínit ještě jednu základní demografickou charakteristiku čínského obyvatelstva. Tou je její významná regionální diference a zásadní rozdíly mezi venkovskou a městskou populací (a to i z hlediska populačních opatření – populační opatření v rámci vládních politik totiž jednodušeji ovlivňují populaci ve městech, než na venkově, apod.).

Podíl městského obyvatelstva v Číně dlouhodobě roste. V roce 1949 žilo v ČLR ve městech pouze přibližně 10,5 % obyvatel, jednalo se tedy o typickou rurálně-agrární rozvojovou zemi, do konce 50. let měl tento podíl vzrůst na přibližně 20 % (Aird, 1982: 280). Světová banka však pro rok 1960 uvádí pouze 16% podíl městské populace, přičemž hranici 20 % mělo městské obyvatelstvo Číny překonat až krátce po roce 1980. V současnosti podle téhož zdroje činí podíl městského obyvatelstva v Číně téměř 45 % (World Bank, 2012). Podíl městského obyvatelstva na celkové populaci Číny se tak za posledních přibližně 30 let více než zdvojnásobil.

Regionální rozložení obyvatelstva je značně nerovnoměrné také podle jednotlivých provincií. Většina čínské populace se koncentruje do východní oblasti ČLR. Ve srovnání s tím jsou regiony v centrální a západní ČLR méně obydlené (jedním z hlavních faktorů jsou nepříznivé přírodní podmínky – pouště a hory). Ve východních provinciích žije 2,5krát více obyvatel než v západních, přičemž celková rozloha

západních provincií je 2,6krát větší.¹ Zatímco v 19 východních provinciích je celková hustota 348,2 obyvatel na km², ve 12 východních provinciích hustota zalidnění činí pouhých 53,3 obyvatel na km². Na východě pak s výjimkou dvou nejsevernějších východních provincií (Chej-lung-ťiang a Ťi-lin) hustota vždy přesahuje hodnotu 250 (vypočteno podle dat Sacu.org, 2009). Čínské provincie podle hustoty zalidnění jsou znázorněny v mapě v příloze 1.

Také další demografické charakteristiky jsou výrazně odlišné pro východní a západní část ČLR. Například průměrná urbanizovanost východních provincií činí 51 %, zatímco u západních provincií je to jen 38 %² (Sacu.org, 2009). Podobně je tomu v mnoha dalších demograficko-sociálních charakteristikách, jako například z hlediska hrubé míry úmrtnosti, kojenecké úmrtnosti, úhrnné plodnosti apod. Situace se také liší mezi jednotlivými etniky. Ačkoliv by to bylo zajímavé, není účelem této práce zmíněná srovnání provádět³.

2.2. Demografické trendy a populační opatření v Číně do roku 1979

Obecně lze konstatovat, že rychlý populační růst klade větší nároky na růst ekonomický (vytváření bohatství se musí rozdělit mezi rychle rostoucí počet obyvatel) a současně také komplikuje socioekonomický rozvoj (distribuce a alokace například zdravotnických či vzdělávacích služeb zvětšující se populaci je obtížná a klade důraz na neustálé zvyšování nejen jejich kvality, ale také kvantity). Navíc koncentrace vysokého počtu obyvatel na relativně malém území (z hlediska Číny viz výše) může být příčinou vzniku napětí a konfliktů. Ačkoliv byl poválečný populační růst v Číně zprvu vnímán jako znak prosperity, začaly se postupně od 50. let 20. století prosazovat populační opatření a politiky k jeho limitování. Konkrétní metody politik se v různých obdobích mohly odlišovat, cíle však byly stejné – regulace populačního vývoje a zejména omezování porodnosti.

Nejvýznamnější opatření populační politiky v Číně, o kterém tato práce pojednává v následující kapitole, bylo učiněno v roce 1979 a jednalo se o tzv. politiku

¹ Východní provincie jsou tvořeny An-chuej, Peking, Čchung-čching, Fu-ťien, Kuang-tung, Chaj-nan, Che-pej, Chej-lung-ťiang, Che-nan, Chu-pej, Chu-nan, Ťiang-su, Ťiang-si, Ťilin, Liao-ning, Šan-tung, Šanghaj, Tiencin, Če-ťiang. Západní provincie zahrnují Kan-su, Kuang-si, Kuej-čou, Vnitřní Mongolsko, Ning-si, Čching-chaj, Šen-si, Šan-si, S'-čchuan, Tibet, Sin-ťiang, Jün-nan. Podobné členění viz např. Řezanka (2007a).

² Celkově však i na východě žije méně než 50 % obyvatelstva ve městech (47 %), zatímco na západě je to 37 %.

³ Pro uvedená srovnání, byl za použití starších dat, viz Řezanka (2007a).

jednoho dítěte. Čínský stát se o populační opatření s cílem regulovat vývoj porodnosti v zemi snažil i před rokem 1979. Přístupy k populační politice se však v tomto období také významně měnily a lišily.

V roce 1949 vznikla komunistická Čínská lidová republika v čele s Mao Ce-tungem. Odhaduje se, že v té době měla země 541,7 milionu obyvatel (Aird, 1982: 268). Komunistická vláda se však domnívala, že v Číně žije přibližně 400–450 milionů obyvatel, tedy počet, který odpovídal prvním dekadám 20. století. V roce 1953 bylo provedeno první sčítání lidu za použití moderních sčítacích metod. Komunistická vláda byla velmi překvapena jeho výsledky, podle kterých žilo v Číně zhruba 600 milionů obyvatel (Pavlík, 1964: 1989). V souvislosti s tímto vývojem se začalo hovořit nejen o problému populační přelidněnosti Číny, ale také o politikách vedoucích k regulaci populačního vývoje v zemi.

Podle Obuchové (1999, 189–190) lze populační politiky Číny do roku 1979 rozdělit do čtyř základních období. První období se krylo s prvním pětiletým hospodářským plánem (1953–1957), kdy převažovaly tendence k rozumnému omezování porodnosti, neboť bylo upozorňováno, že výrazný nárůst objemu pracovních sil by nebyla schopna absorbovat ani rostoucí moderní ekonomika.

Druhé období (1958–1960) se vztahovalo k politice Velkého skoku, v jehož rámci byla kampaň k omezování porodnosti zastavena. Velký skok byl založen na myšlence extenzivního rozvoje, k němuž bylo třeba nových pracovních sil a omezování porodnosti by mohlo vést k jejich nedostatku. Politika Velkého skoku v kombinaci se špatným počasím a poklesem úrody však vedla ke katastrofálním výsledkům, proto i čínská populační politika byla v období úprav národního hospodářství (1961–1965) opět revidována ve prospěch antinatalitních opatření (uzavírání sňatků ve vyšším věku, kampaně vedoucí k vyššímu používání antikoncepce, sterilizace, ekonomická opatření penalizující více než tři děti na ženu během reprodukčního období apod.).

V období kulturní revoluce (1965–1975) byly sice hlášány teze o prospěšnosti velkého obyvatelstva, ale už na počátku 70. let přišla čínská vláda se třetí politikou proti porodnosti ve znamení hesel „*wan-xi-shao*“ (později – déle – méně) (Řezanka, 2007b). Tato kampaň byla zaměřena především na pozdější vstup mladých lidí do manželství, delší intervaly mezi následujícími porody a celkově menší počet dětí v rodinách. Politika *wan-xi-shao* tak tvořila jakýsi předstupeň politiky jednoho dítěte, ve kterou byla oficiálně transformována v roce 1979.

Jak je patrné z výše uvedeného přehledu, lze identifikovat tři základní politiky (či kampaně) čínské vlády proti vysoké porodnosti, přičemž ty byly přerušeny dvěma obdobími odklonu od antinatalitních politik:

- první protiporodnostní politika (resp. kampaň) byla zahájena v roce 1953 a přerušena byla Velkým skokem vpřed (1958–1960);
- druhá antinatalitní politika (resp. kampaň) vycházela z neúspěchů Velkého skoku a realizována byla v první polovině 60. let (zejména 1963–1965); od druhé poloviny této dekády však došlo opět k odklonu od omezování porodnosti, a to v rámci první poloviny Velké kulturní revoluce (1966–1976);
- nicméně už na začátku 70. let došlo k realizaci třetí vlny antinatalitní politiky (1971–1979); na ni pak navázala od roku 1979 již zmíněná politika jednoho dítěte.

Vývoj populační politiky v ČLR do roku 1979 se proto dá rozdělit do pěti období, která jsou stručně přiblížena v následujících podkapitolách:

1. první kampaň antinatalitních opatření: populační politika do Velkého skoku
2. odklon od omezování porodnosti v rámci Velkého skoku
3. druhá kampaň antinatalitních opatření v první polovině 60. let 20. století
4. odklon od omezování porodnosti v rámci Velké kulturní revoluce
5. třetí kampaň antinatalitních opatření: politika *wan-xi-shao*.

2.2.1. Populační politika Číny do Velkého skoku vpřed

Podle Airda (1962) je možné populační politiku Číny do Velkého skoku (1958) rozdělit do tří až čtyř fází (čtvrtá fáze se prolíná se změněným přístupem k populační politice v rámci politiky „sta květů“ a navazujícího Velkého skoku a bude součástí hlavně podkapitoly 2.2.2.):

1. v první fázi (do roku 1953 a prvnímu oficiálnímu sčítání lidu v ČLR) docházelo ke kategorickému odmítání existence populačního problému v Číně
2. druhá fáze je charakteristická veřejnou nerozhodností a rozpaky státu v oblasti populačních opatření

3. teprve ve třetí fázi dochází k prosazení a realizaci první vlny politik s cílem (pozdvolného) snižování porodnosti.

V první fázi (do roku 1953) byl totiž populační růst v Číně brán jako důkaz dobrého fungování socialistické společnosti – velká populace měla být výhodou, zdrojem síly a moci státu, odrazovala vnější nepřátele od případného konfliktu s Čínou. Ačkoliv se obavy o přelidnění Číny objevovaly v mezinárodním prostředí od konce 40. let, sama Čína případná antinatalitní opatření označovala za „nelidská“ či za způsob, jak „zabít Číňany bez prolévání krve“ (Aird, 1962: 39). V některých oblastech Číny byl dokonce zakázán dovoz antikoncepčních prostředků a byly zakázány potraty.

Negativní vztah k populačním opatřením vycházel v tomto období z marxistického učení, podle něhož je (Malthusova) populační teorie a politiky z ní vycházející (k omezování porodnosti) metodou útlaku dělnického lidu. Podle marxismu populační problém souvisí s nezaměstnaností, která však má jiné příčiny než populační růst. Navíc v socialistickém systému má být problém nezaměstnanosti vyřešen, a proto není třeba se populačního růstu obávat. Z tohoto důvodu první komunističtí představitelé ČLR existenci populačního problému v Číně odmítali (Aird, 1962: 40).

Kolem roku 1953 však začala čínská víra ve výše uvedenou doktrínu pomalu oslabovat, čímž byla zahájena druhá fáze prvního období. Co bylo konkrétní příčinou tohoto oslabování, není zcela jasné. Někteří autoři (například Obuchová, 1999: 185) se domnívají, že za to mohly již zmíněné výsledky prvního moderního sčítání lidu v ČLR, které komunistické lídry nemile překvapily. Podle jiných autorů (například Aird, 1962: 40) však byla podobná čísla publikována v oficiálních atlasech Číny několik měsíců před oznámením výsledků sčítání. Nicméně následující roky znamenaly pomalý posun v populační politice Číny směrem k opatrnému omezování porodnosti – tento posun byl formálně zdůvodňován jako reakce na přání čínského lidu po kontrole porodnosti (což je však možné vzhledem k odporu zejména venkovské populace proti omezování populace vyvrátit; Yu, 1979: 126).

Z hlediska oficiální politiky namířené směrem k čínské populaci lze druhou fázi prvního období označit za etapu váhání a rozpaků čínské vlády, jelikož poměrně dlouhou dobu nebylo jasné, jakou politiku vlastně Čína sleduje, přičemž veřejná prohlášení velmi často nebyla v souladu s názory, které převládaly mezi čínskou elitou. Například již v září 1954 označil projev marxisty Shao Li-tzu k Národnímu lidovému shromáždění populační vývoj v Číně za problém (který však neměl souviset

s malthuziánstvím), avšak oficiální čínská politika se ještě několik měsíců až let držela marxistického názoru. I přesto však v některých časopisech pro mladé začaly vycházet články o existenci a správném používání antikoncepce, a to bez otevřené opozice ze strany státu. Teprve v roce 1956 komunistická vláda přiznala, že již v březnu 1955 do určité míry schválila politiku pozvolného omezování porodnosti (Aird, 1962: 41).

Podle téhož autora byly rozpaky a váhání o změně populační politiky dané především nerozhodností čínských politických elit, jaké oficiální stanovisko zaujmout, přičemž toto období lze charakterizovat následujícími tendencemi: (a) oficiálně posvěcená kampaň k omezování porodnosti byla realizována lidmi mimo stranu a vládu; (b) veřejná opozice této kampani nebyla povolena; (c) některé vládní akce byly namířeny na podporu této kampaně, nicméně jim nebyla poskytnuta veřejná publicita; (d) ministerstvo zdravotnictví nezaujalo žádné pevné stanovisko.

Doba nerozhodnosti, váhání a rozpaků ohledně čínské populační politiky v prvním období byla ukončena v srpnu 1956, kdy ministerstvo zdravotnictví podpořilo distribuci antikoncepce mezi populaci. Tím byla zahájena třetí fáze prvního období, tedy první vlna realizace politiky omezování porodnosti. Od této chvíle byla kampaň k omezování porodnosti prosazována stále otevřeněji a s rostoucí intenzitou. Vznikaly filmy, plakáty, letáky, pamflety – svého vrcholu dosáhla kampaň na přelomu let 1957 a 1958. Její výsledky z hlediska omezování porodnosti nebyly nijak zásadní, mnohem významnější však byly její širší dopady na čínskou společnost.

Paralelně s kampaní omezování porodnosti se ovšem postupně začala vytvářet zcela odlišná tendence. V roce 1956 vyhlásil Mao politiku „sta květů“, v jejímž rámci mělo dojít ke svobodě slova a názorů v Číně. Ačkoliv byla nekomunistická a nesocialistická inteligence vůči těmto slibům zprvu velmi obezřetná, nakonec se její podstatná část do této politiky zapojila. Po tvrdé kritice režimu však Mao přistoupil k politice „nápravy“ a většinu těchto kritiků nechal z politického života zmizet. To se týkalo také některých zastánců populační politiky omezování porodnosti, kteří byli v září roku 1957 označeni za „buržoazní pravičáky“ (a tedy nepřátele státu) (Fairbank, 1992: 407) a oficiální populační politika Číny se začala postupně odvracet od kontroly porodnosti.

Ačkoliv v rámci první vlny populační politiky nelze mluvit o konkrétních nových nástrojích pro kontrolu porodnosti a ač se velmi rychle začaly objevovat protichůdné politické tendence, lze 50. léta z hlediska populačního vývoje Číny označit za významná. Nejenže komunističtí představitelé poprvé přehodnotili (alespoň na

krátkou dobu) svůj přístup k populačnímu růstu⁴, ale navíc byly zaváděny první programy sexuální výchovy a propagace antikoncepce (úspěšnost těchto programů však nebyla vysoká). Na druhé straně došlo k úplné liberalizaci potratové legislativy a byl přijat nový zákon o rodině, který společně s liberalizací rozvodového zákonodárství významně přispěl k postupnému zlepšování postavení žen v čínské společnosti (Řezanka, 2007b).

2.2.2. Změna v přístupu k omezování porodnosti v souvislosti s Velkým skokem

Opatření pro kontrolu porodnosti dosáhla svého vrcholu na přelomu roku 1957 a 1958, tedy v době, kdy vrcholily „procesy“ s kritiky režimu, kteří se svými názory vystoupili v období Mao Ce-tungem vyhlášené politiky „sta květů“. Tyto události se významně dotkly také zastánců politiky regulace populačního růstu. Ačkoliv však až do poloviny roku 1958 byly názory na kontrolu porodnosti napadány, reálná čínská populační politika omezování porodnosti stále podporovala, přičemž až do června tohoto roku byly navrhovány a rozvíjeny další programy na kontrolu porodnosti. Dokonce existovaly návrhy, jak kontrolu porodnosti navázat na připravovanou politiku tzv. Velkého skoku vpřed. Konec těchto úvah však přišel náhle a po červnu 1958 neexistuje mnoho zmínek o kontrole porodnosti v oficiálních vládních materiálech (Aird, 1962: 44).

Otázkou zůstává, jaké byly důvody pro opuštění kampaní na kontrolu porodnosti (lidské zdroje a opatření na její realizaci nebyly ještě dlouhou dobu formálně staženy). Někteří autoři uvádějí, že pesimistický problém populačního růstu nemohl koexistovat s optimistickým rázem Velkého skoku a proto musel „zmizet“. Podle jiných názorů musely být kampaně opuštěny proto, že nedosahovaly dostatečných výsledků a pro komunistickou vládu mělo být jednodušší vzdát se celé kampaně, než ztratit tvář při konstantním nenaplňování jejích cílů (Riley, 2004: 6). Třetí názorový proud říká, že bylo pro čínské autority stále obtížnější překonávat odpor lidí vůči omezování porodnosti zejména na venkově a že se stále častěji objevovaly metody nátlaku. Hlavní důvod je však zřejmě nutné hledat v podstatném přehodnocení náhledu čínských

⁴ Počátkem 50. let představovala úhrnná plodnost v průměru 6 dětí na jednu ženu v reprodukčním věku 15–49 let ve venkovském a 5 dětí na jednu ženu v městském prostředí (Řezanka, 2007b).

politických elit na populační problém, který byl v čínské politice vždy napojen na problém ekonomického rozvoje (Aird, 1962: 45).

Komunističtí ideologové se v populační otázce až do Velkého skoku snažili (již ze zmíněných důvodů) vyhnout malthuziánské problematice a problém ekonomického rozvoje a populačního růstu označovali za dědictví feudalismu, které bude socialismem překonáno – při nižší míře porodnosti rychleji. S tím, jak kampaně na omezování porodnosti nabývaly na intenzitě, bylo stále zřejmější, že čínská vláda má skutečné obavy z dopadů populačního růstu na ekonomický rozvoj a zejména na produkci a dostupnost potravin. Objevovaly se obavy o přelidněnlosti Číny (viz například výrok Čou En-Laje: Čína i Indie mají „příliš obyvatel na příliš málo půdy“, Yu, 1979: 132) či dosažení prosperity. Ačkoliv v oficiálních materiálech bylo vždy zdůrazňováno, že bude docházet k růstu životních standardů čínské populace, bylo současně uznáváno, že rychlý populační růst může zvyšování životních standardů zpomalit.

Významná navíc byla také kritika systému produkce a distribuce obilí, zejména ze strany nekomunistické a nesocialistické inteligence v rámci politiky „sta květů“. Vzhledem k populačnímu vývoji se hlavně od roku 1956 začalo skutečně zvyšovat uznání, že mezi produkcí obilí a velikostí populace existuje souvislost a že hrozí nedostatek potravin. Tento problém však byl „vyřešen“ – poté, co byli v průběhu roku 1957 umlčeni kritici v rámci tažení proti „buržoazním pravičákům“, rozhodla strana o tom, že žádný nedostatek potravin nehrozí (Aird, 1962: 46).

V této době byla také spuštěna politika Velkého skoku vpřed (1958–1960). Cílem této politiky měla být rychlejší industrializace Číny a současně zajištění dostatku potravin pro industrializovanou populaci. Prostředkem této politiky byla decentralizace v podobě vzniku velkých venkovských komun, které měly být ekonomicky soběstačné, pro což však nebyly vytvořeny odpovídající podmínky (Řezanka, 2007b). V kombinaci s nepřízní počasí v roce 1959 a následnou neúrodou a hladomorem znamenala politika Velkého skoku vpřed spíše posun zpátky.

Pokud jde o populační politiku prosazovanou v období Velkého skoku, ještě v květnu 1958 dostávaly prostor názory upozorňující na skutečnost, že modernizace rozvojové země s velkou populací není snadná. Současně se však objevovaly velmi pozitivní znaky výborné úrody v roce 1958 a optimismus spojený s Velkým skokem výrazně narůstal (ve srovnání s předchozím rokem se měla úroda zvýšit o více než 60 %, udával se však dokonce dvojnásobný údaj; Aird, 1962: 50). V této souvislosti začaly převažovat přístupy inklinující k původní Maově pozici ohledně populačního

problému, tedy že „člověk je nejcennější aktivum na světě“ nebo že „velká populace je dobrá věc“ (Xinzhong, 1983: 295).

Ačkoliv původně byly tyto myšlenky ještě propojovány na stále existující politiku omezování porodnosti, postupem času převážily názory, že velká populace je výhodná jak z hlediska celkové produkce (protože člověk je v socialistickém systému především producent, nikoliv spotřebitel jako v kapitalismu), tak z hlediska kreativity (například podle Maova učení je pozitivním zdrojem kreativity i chudoba, protože „chudí lidé vyžadují změnu, vyžadují revoluci“; Fairbank, 1992: 410). Vliv těchto politických idejí pro populační opatření pak byly evidentní – žádná potřeba omezování plodnosti. Čína totiž potřebovala rostoucí populaci a více pracujících, aby mohla zrychlovat svůj rozvoj, přičemž „buržoazní“ malthuziánské přístupy a pesimistické vize měly být kompletně vyvráceny (Aird, 1962: 51). Tento optimistický pocit socialistického vítězství však v Číně vydržel necelý jeden rok.

2.2.3. Druhá kampaň antinatalitních opatření v první polovině 60. let

Již před koncem roku 1958 bylo zřejmé, že Velký skok vpřed příliš velký pokrok nepřinese. Společné zemědělské komuny, které v jeho rámci vznikaly na venkově, se ocitly v problémech a jejich přesun do měst byl odložen. Nicméně ještě v prvních měsících roku 1959 čínský tisk oslavoval o nárůst objemu produkce. Od dubna 1959 se však pomalu začaly ozývat hlasy ke zvýšení zemědělských výnosů (Fairbank, 1992: 414). K tomu se navíc ukázalo, že prezentované statistické údaje ohledně nárůstu výnosů byly řízeny stranou a vládou a zdaleka neodpovídaly skutečnosti. V následujících dvou letech se díky nejhoršímu počasí za celé století zemědělská výroba a produkce potravin dále výrazně snížila a stala se nejdůležitější záležitostí, kterou musela vláda řešit (Riley, 2004: 11). Současně také komunistický režim opustil optimistická hesla a přístup a začal jednat mnohem skromněji.

I přes tuto situaci na přelomu 50. a 60. let 20. století se komunistická vláda ČLR rozhodla neměnit přístup k populační politice, zpočátku nic nenaznačovalo znovuzavedení kontroly plodnosti. V rámci populačních diskuzí se však objevil názor, že velká populace Číny omezuje národní investice. Ma Yinchu, autor této nové teorie byl nakonec obviněn z neomalthuziánství a zbaven všech svých funkcí. Ačkoliv na počátku 60. let 20. století komunistická vláda nechystala znovuzavedení populačních opatření, bylo možné identifikovat následující tendence (Aird, 1962: 54–55):

- kontrola porodnosti nebyla odmítána, ačkoliv již nebyla režimem aktivně podporována;
- ani přes vyjádření čínských soudruhů o potřebnosti velké populace nebyla nikdy zavedena aktivní pronatalitní politika;
- existovaly náznaky toho, že strana vnímá jako problém, jak zajistit stále zvětšující se populaci potravinami a že o populačním problému ví a bude jej muset řešit.

Výše uvedené tendence se přetvořily do konkrétních populačních opatření přibližně od roku 1963, kdy byla zahájena druhá kampaň populační kontroly. Její cílovou populací bylo zejména obyvatelstvo měst: jedné ženě žijící ve městě se během reprodukčního období mohly narodit maximálně tři děti (Obuchová, 1999: 190). Současně byl vyvíjen tlak na zvýšení věku prvního sňatku u mužů i žen, vzrostl počet potratů (v důsledku liberalizace potratové legislativy v prvním období antinatalitních populačních politik) a rozšířila se a zlepšila distribuce antikoncepce. Oficiálním cílem čínské populační politiky z poloviny 60. let bylo snížení populačního růstu na úroveň 1 % ročně ke konci 20. století (Řezanka, 2007b). V roce 1964 byly dokonce centrální vládou a vládami některých provincií zakládány úřady, které měly přispívat ke kontrole porodnosti. Druhá kampaň na snížení plodnosti byla úspěšná zejména ve městech, kde vedla k významnému snížení její úrovně.

2.2.4. Odklon od omezování porodnosti v období Velké kulturní revoluce

Ačkoliv byla druhá vlna populační politiky relativně úspěšná, byla v roce 1966 přerušena tzv. Velkou kulturní (proletářskou) revolucí. Jednalo se o sociopolitické hnutí, jehož cílem bylo zavedení socialismu v Číně odstraněním všech kapitalistických (ale i tradičních čínských) vlivů proniknutých do čínské společnosti. Kulturní revoluce byla zahájena Mao Ce-tungem v roce 1966 a znamenala jeho faktický návrat k moci po fiasku Velkého skoku. Mao oficiálně vyhlásil konec revoluce v roce 1969, ale ta de facto pokračovala až do roku 1971, přičemž některé zdroje označují období do roku 1976 (do zadržení Gangu čtyř, který po smrti Mao Ce-tunga usiloval o moc v zemi) také jako součást revoluce (Fairbank, 1992: 422).

V rámci kulturní revoluce vedl Mao válku proti „buržoazním“ prvkům v čínské společnosti včetně vládních a stranických struktur (jejich cílem mělo být obnovit v ČLR kapitalismus). Tyto elementy měly být odstraněny prostřednictvím třídního boje.

Kulturní revoluce se postupně dostala do všech sfér čínské společnosti a vedla k rozsáhlým frakčním střetům, politickému pronásledování, vraždám a chaosu. Současně došlo také k výraznému nárůstu Maova kultu osobnosti (Řezanka, 2007b).

Z hlediska populačních politik znamenala kulturní revoluce návrat do období Velkého skoku. Opět bylo vyhlášováno, že velká populace je prospěšná pro rozvoj a sílu státu (Obuchová, 1999: 190) a Čína oficiálně přestala podporovat politiku kontroly plodnosti (současně však opět nedocházelo ani k prosazování žádných pronatalitních opatření). Vedle toho však docházelo k masivním přesunům mladého čínského obyvatelstva z měst na venkov a v důsledku Maovy teze o potřebnosti mladých lidí nezatížených vzděláním došlo na přelomu desetiletí k výraznému poklesu vzdělanosti populace (Řezanka, 2007b).

2.2.5. Třetí kampaň antinatalitních opatření: politika *wan-xi-shao*

Ačkoliv byla čínská kulturní revoluce podle mnoha zdrojů ukončena až v roce 1976 (po smrti Mao Ce-tunga a zejména po pádu Gangu čtyř), došlo už na počátku 70. let k další revizi čínské populační politiky a k opětovnému návratu ke kontrole plodnosti. Tentokrát byla kontrola ideologicky zdůvodněna prostřednictvím plánovaného rodičovství tak, že je to v podstatě obdoba plánovaného hospodářství (Yu, 1979: 129). Podobně jako hospodářství mělo být pod kontrolou státu, vyhlášoval Mao, že i populace musí být pod jeho kontrolou (Xinzhong, 1983: 296). Oficiálním cílem již tedy nebyla kontrola porodnosti, ale „plánovaná populační (re)produkce“ (Yuan Tien, 1980: 65).

Třetí období antinatalitních populačních politik bylo zahájeno v roce 1971. Bývá nazýváno třemi výrazy: *wan-xi-shao* (později, déle a méně). Jak už název napovídá, byl program založen na třech základních principech:

- *wan* (později) – referoval k pozdějšímu věku vstupu do prvního manželství – ženy se mohly vdávat na venkově od 23 let a ve městech od 25 let, muži se mohli ženit na venkově od 25 let a ve městech od 28 let (Boongarts, Greenhalgh, 1985: 586);
- *xi* (déle) – cílem bylo prodloužit dobu mezi porody na venkově na tři roky, ve městech na 4 roky, přičemž smyslem prvních dvou opatření bylo snížit počet generací na jedno století (posunem věku prvního porodu na 25 let například z 20, tedy jen o pět let, se počet generací ve století sníží o jednu – z pěti na čtyři) (Obuchová, 1999: 192);

- *shao* (méně) – rodiny pod hrozbou ekonomických sankcí měly mít méně dětí; na venkově maximálně tři, ve městech dvě; od roku 1977 do roku 1979 se praktikovala tzv. politika dvou dětí bez ohledu na venkovský či městský původ rodiny (Yuan Tien, 1980: 68).

Podle Riley (2004: 12) mělo toto období populačních politik dosud nejvýznamnější demografické důsledky (ve srovnání se dvěma předchozími). Kampaň kladla důraz na předcházení vysoké porodnosti, vlastně prevenci, které mělo být dosaženo díky rozsáhlým vzdělávacím programům a široké distribuci antikoncepce, nižší porodnosti však bylo dosahováno také výrazným zvýšením počtu potratů. Dostupnost antikoncepce se během 70. let zásadně zvýšila (viz například data Yuan Tien, 1980: 68–70), současně byly vytvořeny také programy podpor pro lidi, kteří se rozhodli podstoupit dlouhodobější či trvalé antikoncepční metody, například nitroděložní tělíška či sterilizace (Yu, 1979: 129).

Ve srovnání s předchozími obdobími antinatalitní politiky byla kampaň *wan-xi-shao* úspěšná také na venkově, jelikož byl významně rozšířen venkovský zdravotní systém, a to včetně dostupnosti antikoncepce a potratového lékařství – to se však týkalo v podstatě celé Číny (Riley, 2004: 12). Navíc to bylo poprvé, co byly stanovovány cíle z hlediska plodnosti jak na úrovni národní, tak na úrovni jednotlivých provincií (to se pak odráželo v cílech na místní rovině). V praxi to fungovalo tak, že bylo omezeno konkrétní množství porodů, které mohlo být v dané oblasti za daný čas provedeno. To vyvolávalo zvýšený tlak jak na samotné rodiny, tak na lokální (i regionální) představitele režimu a jejich podřízené, kteří osobně jednotlivé rodiny kontrolovali a v častých případech nutili ženy k dlouhodobým antikoncepčním metodám, či k trvalé sterilizaci. Je tedy zřejmé, že populační opatření založená na politice *wan-xi-shao* nebyla zdaleka pouze dobrovolná či pozitivně motivovaná (pobídky pro osoby, které se rozhodly pro sterilizaci či potraty), ale naopak, významnou roli zde hrály donucovací prostředky ze strany čínského státu, provincií a lokálních představitelů strany a vlády (Aird, 1982: 284).

Po smrti Mao Ce-tunga (1976) nový režim populační opatření včetně vynucovacích metod ještě zesílil. Vláda se totiž přiklonila k názorům z poloviny 50. let (čínské „nové populační teorie“), podle kterých rychlý populační růst ohrožoval modernizaci a rozvoj státu. Jak bylo popsáno výše, tyto populační přístupy původně Mao zamítal nejprve v období politiky „sta květů“ a potom znovu v období Kulturní

revoluce. Nicméně za nové vlády reformátora Teng Siao-pinga byl populační růst opět vnímán jako hlavní hrozba rozvoje a požadované modernizace (Boongaarts, Greenhalgh, 1985: 586). Období po roce 1978 se i proto stalo z hlediska populačních studií v Číně zlatým věkem a nezvyklé internacionalizace. Jednalo se však o jasný záměr reformního komunistického režimu, výsledky populačních výzkumů totiž měly posloužit k ospravedlnění silných antinatalitních regulací a nátlaku na obyvatelstvo ze strany státu.

Již v roce 1977 byla politika *wan-xi-shao* v podstatě revidována na politiku dvou dětí na rodinu. Bongaarts a Greenhalgh (1985: 592) však ukazují, že podle prognóz populačního vývoje v té době by při aplikaci *wan-xi-shao* i její revidované verze měla Čína v roce 2025 až 1,6 miliardy obyvatel, v roce 2050 pak 1,8 miliardy. Zvažovanou populační alternativou byla politika jednoho dítěte (resp. politika jednoho dítěte v jedné rodině), v případě její implementace by byl populační nárůst v Číně významně menší. Vzhledem k tomu, že podle některých tehdejších odhadů Čína mohla dosáhnout uspokojivé úrovně rozvoje a blahobytu již v polovině 21. století za podmínky, že velikost jejího obyvatelstva nepřekročí hranici přibližně 700 mil. obyvatel, rozhodla se čínská komunistická vláda pro aplikaci extrémnější varianty populační politiky. Počínaje rokem 1979 je tak v ČLR uplatňována dnes již notoricky známá politika jednoho dítěte.

3. Politika jednoho dítěte

Přestože se díky programům plánování rodiny v 70. letech podařilo snížit úroveň plodnosti z 5,9 dítěte na ženu v roce 1970 na 2,7 v roce 1979, prognózy vývoje čínského obyvatelstva poukazovaly na pokračující růst populace vzhledem k faktu, že téměř dvě třetiny obyvatelstva byly mladší než 30 let a vstupovaly tedy do věku, který byl typický pro založení rodiny (Zhu, 2003: 463). Obavy z prudkého a především nežádoucího populačního nárůstu vyústily k implementaci dalekosáhlé a dramatické kampaně na kontrolu porodnosti, jaká na světě neměla obdoby.

Následující text se snaží postihnout politiku jednoho dítěte od jejího vývoje přes implementaci a s ní spojené problémy a výzvy včetně reakcí až po výčet důsledků, kterými se podrobně zabývá další kapitola.

3.1. Důvody zavedení politiky jednoho dítěte

Mnozí demografové a politici ve světě se obávali dopadů populačního tlaku globálního obyvatelstva (a zejména populačního přírůstku v Asii) na budoucí vývoj světa a vlivů na kvalitu života. Odborníci z různých akademických oblastí varovali před hrozícím přelidněním a nedostatkem zdrojů obživy. Na témata vývoje světového obyvatelstva bylo napsáno nespočet publikací a uspořádáno mnoho mezinárodních konferencí se záměrem nalézt přijatelné řešení této palčivé populační otázky.

S nástupem nového režimu docházelo v Číně od konce 70. let 20. století k postupnému otevírání země světu a populační problematika (a její souvislosti s rozvojem) řešená na mezinárodních fórech pronikala i do Číny. Výrazné zlepšení péče o matku a dítě přispělo ke snížení úmrtnosti a navzdory kampaním na kontrolu porodnosti došlo ke zvyšování čínské populace. Podle vůdce Čínské lidové republiky Teng Siao-pchinga však populační růst brzdil stát v dosažení „čtyř modernizací“, a to v modernizaci průmyslu, zemědělství, vědy a techniky a obrany (Bongaarts, Greenlaugh, 1985: 586). Veřejnost byla přesvědčována, že vysoký počet obyvatel vytváří tlak na životní prostředí a na velmi malou rozlohu úrodné půdy, a to povede až k ekologické devastaci a ve svém důsledku až k nedostatku potravin. Růst obyvatel měl znemožňovat Číně dosáhnout ekonomického rozvoje a bránit jí tak dosáhnout postavení ve světě po boku nejvyspělejších zemí.

V neposlední řadě ovlivnil vznik nové politiky také úspěch předchozí populační kampaně *wan-xi-shao* a její zmínění populačního nárůstu. Tváří tvář novým výzvám však byla předchozí politika nedostačující.

Kampaň k politice jednoho dítěte byla doprovázena masivní mediální propagandou. Články v novinách a časopisech upozorňovaly na zhoršující se problémy se zaměstnáním, vzděláním a nízkým ekonomickým růstem už v tehdejší době (ekonomický růst per capita rozvojové Číny byl záměrně srovnáván s rozvinutými zeměmi, aby bylo možné zvýraznit rozdíl mezi Čínou a vyspělými ekonomikami, které byly charakteristické nízkým populačním přírůstkem), nový program rodinného plánování podporovaly televizní a rádiové pořady, to vše doplněné propagačními plakáty a hesly (Greenhalgh, 2003: 174).

Politiku jednoho dítěte vnímali vládní představitelé jako prostředek uskutečnění snu o dosažení bohatství, modernity a globální moci za přispění západní vědy a technologie a apelovali na veřejnost, aby budoucím generacím zajistila lepší životní standardy tím, že se rodiče vzdají možnosti mít více než jedno dítě (Kane, Choi, 1999: 992).

3.2. Vývoj politiky jednoho dítěte a její implementace

Vývoj politiky jednoho dítěte se v průběhu času lišil, původní záměry čínské vlády týkající se politiky plánovaného rodičovství byly dva: čelit výzvě potravinového zabezpečení rychle rostoucí populace a zmírnit nerovnováhu mezi ekonomickým rozvojem a populačním růstem pomocí snížení úrovně plodnosti (Chiu, 2004: 5).

3.2.1. Počátky politiky jednoho dítěte

Koncem 70. let a začátkem 80. let 20. století se populační otázky opět dostávaly do popředí zájmu nejen vědců, ale s nástupem Teng Siao-pchinga k moci i čínské vlády. Došlo k velmi rychlému rozvoji na poli populačních studií – odborníci z různých oborů (například sociologové, statistici, historii, lékaři) měli věnovat veškeré svoje úsilí službám státu a stát měl zájem na vyřešení populační otázky (Greenhalgh, 2003: 167).

Vláda vyhlásila záměr, že do roku 2000 dosáhne ročního příjmu ve výši 800 až 1000 USD a počet obyvatelstva v roce 2000 nepřekročí hranici 1,2 miliardy obyvatel, ke splnění tohoto cíle bylo proto nezbytné najít způsob, jak zpomalit a poté zastavit populační růst (Settles, Sheng, 2008: 2). Populační politika se přesunula do centra zájmu širokého okruhu vědeckých disciplín a zformovala se celá řada skupin zkoumajících demografické trendy. Mezi ně patřila i skupina vedená Song Jianem zahrnující několik přírodovědců a marxistického ekonoma. Oproti ostatním specialistům měli tito vědci přístup k zásadním prostředkům – k západní vědě, aktuálním datům,

moderním počítačům, nechyběla jim prestiž ani politické konexe. Nebylo proto překvapením, že právě tato skupina dosáhla dominantního postavení a byla schopná pomocí matematických modelů a projekcí prezentovat budoucí vývoj čínské populace a získat si tak pozornost vládních úředníků. Songova skupina na základě ekonomického rozvoje, ekologické zátěže a zdrojů potravin a vody vypočetla optimální počet obyvatelstva v roce 2080, a to na 650–700 milionů. Podle Songových projekcí by při úrovni plodnosti z roku 1975 (3,0) dosáhla populace Číny v roce 2080 4,26 miliardy obyvatel, při úrovni 2,3 a 2,0 by to bylo 2,12 miliardy, resp. 1,47 miliardy, při úrovni 1,5 by došlo k poklesu na 777 milionů obyvatel, což se blížilo zamýšlené hranici; a konečně při poklesu na úroveň 1,0 by čínská populace v roce 2080 čítala 370 milionů obyvatel (Greenhalgh, 2003: 181). Klíčem k úspěchu se tedy stalo snížení plodnosti na úroveň 1,0 před rokem 1985, a to zavedením opatření „jedno dítě do rodiny“. (Goodstadt: 281)

Tab. 2: Počet obyvatel ve vybraných letech podle projekcí založených na typu populační politiky

Prognóza počtu obyvatel (v mil.)				
	Žádná politika	„Později – déle – méně“	Politika jednoho dítěte	Projekce OSN (střední varianta)
1980	1 050	978	978	984
2000	1 576	1 280	1 043	1 232
2025	2 106	1 607	1 064	1 433
2050	2 408	1 807	917	–

Zdroj: Bongaarts, Greenhalgh, 1985: 592

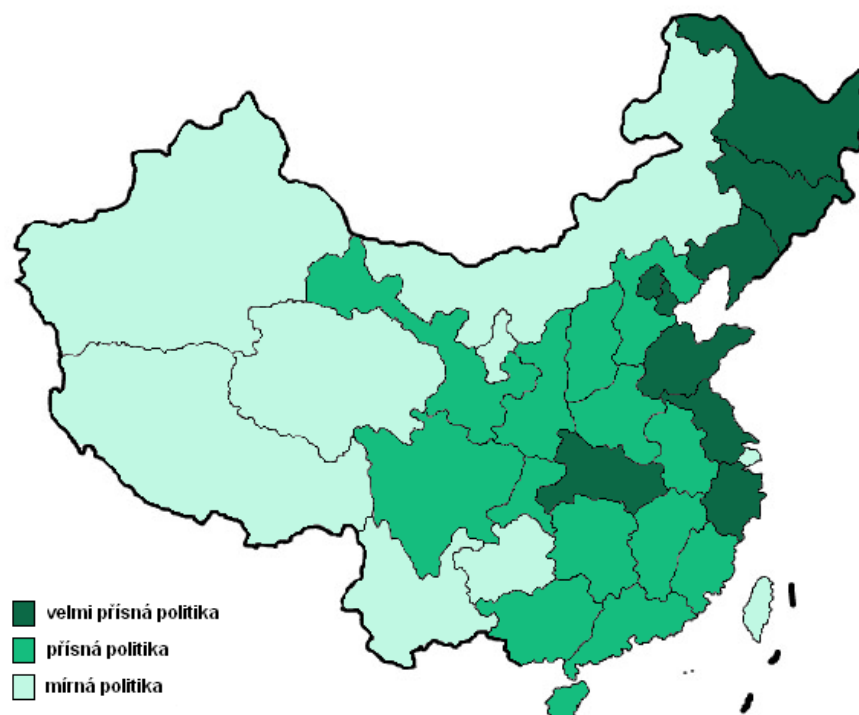
Zajímavý je fakt, že se Komunistická strana Čínské lidové republiky při vytváření politiky jednoho dítěte odklonila od marxistické populační teorie, která vnímala růst populace v souvislosti s požadovaným růstem pracovní síly, jakožto nutným předpokladem pro produkci více statků. Obavy z přelidnění, nedostatku zdrojů a jejich dopadů na společnost inklinují k malthuziánským myšlenkám a také k názorům panujícím v západních státech. Přestože západní populační myšlení nebylo v Číně přípustné, západní věda a technologie byly vnímány jako prostředky vedoucí k ekonomickému rozvoji a prosperitě národa.

3.2.2. Implementace politiky

Ústřední výbor Komunistické strany vyhlásil Otevřeným dopisem zavedení nové politiky s heslem „jeden pár – jedno dítě“, která měla probíhat 20–30 let s cílem omezit populaci na maximálním počtu 1,2 miliardy v roce 2000 (Goodstadt, 1982: 38). Chen Yun sestavil zákon omezující počet dětí v rodině, který by politiku jednoho dítěte legislativně ukotvil a který obsahoval systém bonusů odměňujících páry s jediným dítětem (Greenhalgh, 2003: 185). Přestože Národní lidový kongres předložený zákon neschválil, zvýhodňování rodin s jedním dítětem se začalo uplatňovat. Zavádění politiky bylo doprovázeno masivní podpůrnou propagandou a vzdělávacími programy (Bongaarts, Greenhalgh, 1985: 587) zdůrazňujícími, že politika jednoho dítěte je v zájmu celého národa a je jediným řešením populační krize a jejích negativních dopadů (přestože v první fázi byla politika charakterizována sice jako nejlepší a nejefektivnější, ale ne jako jediné řešení). Novým sloganem se stala fráze „nejlépe jedno, nejvíc dvě, nikdy tři“ (Banister, 1987: 184). Vládní představitelé dokonce prohlašovali, že „pokud se program rodinného plánování dostane do rozporu zájmů jednotlivců se zájmy státu, zájmy jednotlivců by se měly ustoupit stranou“. Na začátku roku 1980 provincie Kuang-tung vyhlásila, že žádná rodina v provincii nesmí mít tři děti. Další provincie toto pravidlo přijaly a úředníkům místní správy dala centrální vláda za úkol jeho prosazování, a to včetně implementačního opatření, kdy byly nařizovány potraty při nepovolených těhotenstvích. Proti těmto praktikám však centrální vláda spustila kampaň, která varovala před využíváním nátlakových opatření a jejich negativními dopady. Kampaň, která probíhala v letech 1980 a 1981, mnoho vládních úředníků pochopilo jako signál k uvolnění kontroly porodnosti. (Aird, 1990: 29–30)

K nárůstu porodů přispěl jak laxní přístup úředníků, tak přijetí nového Zákona o manželství (přijatý v září 1980, potvrzený ústavou v roce 1982), který kromě toho, že stanovil povinnost manželů plánovat rodinu, také snižoval věkovou hranici pro vstup do manželství – muž musel být starší 22 let, žena 20 let (Green, 1988: 275). Zákon byl schválen na základě předpokladu, že pokud je důsledně prosazováno rodinné plánování, na věku, ve kterém vstupují partneři do manželství, už nezáleží (Aird, 1990: 30).

Obr. 7: Míra implementace politiky jednoho dítěte v jednotlivých provinciích

Zdroj: Zhu et al., 2009 (upraveno autorkou)

Další omezení ve vymáhání politiky způsobily nové ekonomické reformy. V letech 1980–1982 byl zaveden nový zemědělský systém přenášející zodpovědnost za zemědělskou produkci z kolektivu (skládajícího se z 20–50 rodin) na jednotlivé domácnosti. Toto opatření jednak motivovalo rodinu k většímu počtu dětí, a tedy větší pracovní síle, dále redukovalo společné fondy, z nichž se vyplácely odměny pro rodiny s jedním dítětem, a v neposlední řadě se zvýšil finanční příjem rodiny, čímž rodiče získali prostředky na zaplacení pokut za druhé a další dítě. (Bongaarts, Greenlaugh, 1985: 587–593) Vysokým vládním představitelům nemohlo uniknout, že se populační růst opět vymyká kontrole a že hrozí vyrušení všech úspěchů, kterých programy rodinného plánování dosáhly. Byla proto vydána směrnice volající po striktnější kontrole porodnosti, a přestože se úředníci měli spoléhat především na vzdělávací programy vysvětlující klady populační politiky, zároveň jim bylo sděleno, že třetí dítě nebude povoleno za žádných okolností (Aird, 1990: 31). Sčítání lidu v roce 1982 navíc odhalilo, že populace narozená v období vyšší porodnosti v rámci Velkého skoku (1958–1961) vstupuje do věku vhodného pro manželství a rodičovství. Vláda proto trvala na dalším zpřísnění kontroly porodnosti a k zajištění úspěchu měla být využita „všechna nezbytná opatření“ zahrnující také sterilizaci jednoho z partnerů v případě dvou a více dětí a provádění potratů (Aird, 1990: 32).

Ústřední výbor vydal v roce 1984 Dokument 7, jakýsi návod na implementaci politiky jednoho dítěte. Kromě toho, že opětovně zdůrazňoval význam plánování rodiny, vytvářel prostor pro možnost pořízení druhého dítěte ve venkovských oblastech, ovšem za splnění určitých podmínek (dodržení stanovené doby mezi porody, závažná nemoc prvního dítěte). Namísto dalšího zpřísnění předpisů a kontroly, které plánovalo původní vedení Státní komise pro rodinné plánování, tak opět došlo k ustoupení vynucování populační politiky a úředníci byli nabádáni, aby „vytvářeli blízký vztah mezi Komunistickou stranou a lidmi“ (Bongaarts, Greenhalgh, 1985: 588). Neexistence zákona na celostátní úrovni však zavádění politiky poměrně znesnadňovala a neustále změny směrnic situaci ještě zhoršovaly.

Řízení politiky jednoho dítěte připadlo Státní komisi pro rodinné plánování – státnímu úřadu, který stanovoval krátkodobé cíle a kvóty a poskytoval návody na implementaci. Správy jednotlivých provincií a měst byly pověřeny vytvořením vlastních předpisů a pravidel v souladu s celonárodní strategií, ovšem s přihlédnutím k místním podmínkám (Zhu, 2012: 463). Úředníci místní správy se tak ocitli uprostřed dvou protichůdných tlaků – tlak shora (výše postavení představitelé státu) vyžadoval důraznější prosazování politiky a splňování daných kvót, tlak zdola (rodiny) požadoval možnost mít více dětí. Fyzická přítomnost úředníků v jednotlivých oblastech navíc vytvářela prostor pro porušování pravidel – zejména díky úplatkům úředníci nezdůvěřovali přehlíželi narození dalších potomků, docházelo však i k zastrašování a fyzickým útokům na veřejné činitele zejména v zemědělských oblastech (Bongaarts, Greenhalgh, 1985: 593).

Kruh neustálého zpřísnování a uvolňování politiky pokračoval i během druhé poloviny 80. let. V reakci na nedůslednou implementaci politiky v mnoha oblastech Číny vydal Ústřední výbor komunistické strany v roce 1986 Dokument 13, který doplňoval Dokument 7. Statistiky odhalily, že v roce 1986 bylo v Číně o 1,68 milionu lidí více, než se původně plánovalo, což znamenalo, že při stejném přírůstku by v roce 1990 bylo o 8 milionů lidí více, než se zamýšlelo (Hardee-Cleveland, 1988: 248). Protože nařízení „jedno dítě do rodiny“ nedodržovala ani významná část vládních úředníků, přísnější sankce se od roku 1991 zaměřily i na ně – úředníci museli podepisovat smlouvy, kde garantovali, že splní cíle vytyčené v roce 1982. Pokud smlouvu nedodrželi, byl jim snížen plat, dostávali pokuty nebo jim hrozilo vyloučení z komunistické strany a byli nařčeni, že implementaci politiky sabotují (Banister, 1987:

199). Všechna implementační opatření probíhala bez celostátního zákona o populační politice až do roku 2002.

Dodržování politiky jednoho dítěte bylo poměrně jednodušší kontrolovat u párů žijících ve městě, jelikož většina z nich pracovala ve státem vlastněných podnicích a riziko ztráty práce tak bylo výrazným motivačním faktorem pro dodržování politiky. Rodiny ve venkovských oblastech byly v komplikovanější situaci – zemědělci měli velmi omezené úspory, děti pro ně představovaly způsob zajištění ve stáří, jelikož státem vyplácené důchody na vesnici prakticky neexistovaly. Navíc přestože dětská úmrtnost významně poklesla, na venkově stále dosahovala vysoké úrovně (Řezanka, 2006: 36).

Aby byl program úspěšně implementován, bylo nezbytné zajistit dostupnost antikoncepčních prostředků, zvýšit informovanost uživatelů o těchto metodách a zkvalitnit služby rodinného plánování. Jakmile se z kontroly porodnosti stal národní cíl, antikoncepční prostředky se rozšířily do všech oblastí a uživatelům byly poskytovány zdarma. Informovanost o různých druzích antikoncepce, jejich účinnosti a možných vedlejších účincích se zajišťovaly vzdělávacími programy, které organizovala všechna lékařská zařízení. Přednášející pracovníci ve zdravotnictví byli speciálně vyškolení k tomu, aby byli schopni doporučit ženám vhodný antikoncepční prostředek a poskytnout k jeho užívání relevantní informace.

3.2.2.1. Odměny a sankce

Přestože byla politika jednoho dítěte oficiálně označena za dobrovolnou, stát její dodržování striktně vyžaduje. Vláda podněcuje rodiče k omezení počtu dětí pomocí finančních a materiálních pobídek, ale také prostřednictvím sankcí.

Na základě podpisu závazku rodiny o omezení počtu dětí na jediné získávají rodiče „certifikát“, jenž jim zajišťuje balíček odměn. Městské rodiny získaly finanční odměnu ve výši 5 a 8 % jejich průměrného měsíčního platu, a to do doby, kdy dítě dosáhlo 14 let. Mezi další výhody patří preferenční zacházení při schvalování žádostí o bydlení nebo zdravotní výhody zahrnující dvoutýdenní placenou mateřskou dovolenou většinou ve výši 80 % platu a přednost v lékařské péči o dítě (Settles et al, 2008: 2). Partnerům očekávajícím prvního potomka byla také zajištěna předporodní péče a poradenství, včetně genetického vyšetření. Jedináčci měli přednost při přijetí do škol a rodiče nebyli povinni platit školné a další výdaje spojené se vzděláním (Green, 1988: 276).

Ve venkovských oblastech nebyly finanční odměny příliš konkrétní – v době vyhlášení politiky jednoho dítěte existoval ve vesnických komunách společný fond, z něhož však většinou nebylo možné vyplácet vysoké bonusy. Venkovské páry, které se upsaly k jedinému dítěti, získávaly pracovní body navíc, soukromý pozemek velikostně se rovnající pozemkům rodičů s více dětmi, a vyšší příděl společně vyprodukovaného obilí (Banister, 1987: 185).

V reakci na problematiku stárnutí obyvatelstva se vláda zaměřila také na finanční odměny ve stáří – v městských oblastech byla přiznávána dodatečná penze rodičům jedináčka, na venkově byly garantovány stejné nebo vyšší životní standardy ve stáří a úředníci zajišťovali jedináčkům zaměstnání, aby mohli zůstat v blízkosti místa bydliště svých rodičů a měli tak možnost se o ně postarat (Goodstadt, 1982: 49).

Výše bonusů se však značně lišila, závisela totiž na finančních zdrojích jednotlivých oblastí. Pokud byly místní úřady chudé, výhody byly nízké a finanční motivace tak ztrácela na významu (Bongaarts, Greenhalgh, 1985: 593).

Sankce se týkaly rodin s více dětmi. Pokud byla rodina více než tříčlenná, nezískala žádná zvýhodnění a byly na ni uvaleny různé sankce – stát v takovém případě přistoupil jednak k odebrání přídávků na první dítě, ale navíc museli rodiče splatit veškeré odměny, které za jedináčka získali (Zhu, 2012: 464). U třetího a dalšího dítěte ztratila žena nárok na placenou mateřskou dovolenou a rodina byla nucena zaplatit vyšší porodnické poplatky. Třetí dítě znamenalo snížení platu, a to ve většině případu ve výši 10 až 20 % z výplaty obou rodičů do doby než dítě dosáhlo 7 let. (Green, 1988: 276–277) V oblasti bydlení sice nedošlo k žádným materiálním ani finančním penalizacím, na druhé straně ale druhé dítě (eventuálně další děti) zabíralo obytný prostor. Ve vesnických oblastech bylo dítě „nad plán“ vyřazeno ze společného zdravotnického systému, poplatky spojené se vzděláním byli rodiče povinni platit v plné výši a v případě, že se početná rodina dostala do finančních nesnází, byla jim odmítnuta sociální podpora. Pokuty byly navrženy tak, aby zvýšily náklady na třetí a další děti a z početných rodin tak učinily velmi drahou záležitost. (Goodstadt, 1982: 49)

3.2.2.2. Výjimky

Na území Číny žije 56 etnických skupin, z nichž Chanové tvoří přibližně 90 % čínského obyvatelstva. Ostatních 55 etnik, které mluví více než 60 jazyky a vyznávají různá náboženství, obývá 64 % celkové rozlohy Číny, především západ země, a představuje populaci o velikosti přibližně 120 milionů lidí (CECC, 2005). Politika

jednoho dítěte byla zaměřena na etnickou skupinu Chanů, ostatní etnika měla povolena dvě a více dětí z důvodu zachování etnické rozmanitosti a z obavy před možnými konflikty (Řezanka, 2008: 36). To však neznamenalo, že by etnické menšiny byly z programu rodinného plánování zcela vyloučeny.

O zahrnutí etnických menšin do nové populační politiky rozhodli vládní představitelé v roce 1982, konkrétní požadavky nechali v gesci jednotlivých provincií a autonomních regionů; podrobnější pravidla byla vydána v roce 1984 obsahující svolení ke druhému dítěti (za splnění podmínek, že oba rodiče pochází z etnické menšiny, patří k etniku, jehož celková populace je menší než 100 000 osob, nebo jeden z manželů patří k etnické skupině, která se vyznačuje malou populací), za zvláštních okolností pořízení třetího dítěte, ale zákaz čtvrtého dítěte. Zároveň platila podmínka, že ženy musí mezi jednotlivými porody dodržovat předepsanou dobu. (Chang, 2003: 29) Další výjimky se týkaly etnik, která tvořila méně než 50 000 osob, ta pak měla v městských oblastech povoleny tři děti, ve venkovských dokonce čtyři (Zou, 1991: 8). Pro některé menšinové skupiny v městských oblastech však platila stejná pravidla jako pro většinové Chany (například Mandžuoové, Čuangové, menšiny v provincii Čchingchaj) (Chang, 2003: 30).

Ostré protesty rodičů a následná snaha vlády zmírnit nátlak na rodiny a ukázat dobrou vůli vedly k upuštění od původního nekompromisního záměru jedno dítě v jedné rodině a vláda schválila řadu výjimek. Ty se vztahují na rodiče, které splní následující podmínky (Greenhalgh, 1986: 496):

- tělesné postižení:
 - první dítě je zdravotně postižené nedědičnou chorobou, která mu znemožňuje výkon práce
 - jeden z rodičů je tělesně postižený válečný veterán, jehož hendikep spadá do určité kategorie
- riskantní povolání:
 - jeden z rodičů pracuje více než pět let v hornictví
 - jeden z rodičů pracuje více než pět let v hornictví a prvorozené dítě je dívka
 - jeden z rodičů pracuje v rybolovu
- chudé, odlehlé oblasti:
 - pár žije v horských oblastech s řídkým osídlením

- venkovský pár žijící v horské oblasti s řídkým osídlením
- venkovský pár, jehož prvním dítětem je dcera, žije v horské oblasti, kde je dlouhodobě velmi nízký populační růst
- venkovský pár žijící ve vesnici v pohraničí
- zvýhodněné skupiny (kromě etnických menšin):
 - oba manželé se do Číny vrátili ze zahraničí
 - alespoň jeden z manželského páru je v zahraničí nebo se ze zahraničí vrátil
- pohlaví prvního dítěte:
 - venkovský pár má „potíže“, protože jejich první dítě je dcera (těmito „potížemi“ je myšleno znevýhodnění ve fyzicky náročné práci v zemědělství, kterou lépe zvládají muži)
 - ve venkovských oblastech, kde nejsou žádní synové, odešel manžel do rodiny své manželky
 - první dítě páru, jehož manžel odešel do rodiny své manželky, je dcera
- zachování rodové linie:
 - jeden z rodičů je jedináček
 - oba manželé jsou jedináčci
 - pouze jeden z mužských sourozenců v rodině je schopný reprodukce
 - v rodině se za tři generace za sebou narodil pouze jeden syn
- povolení pokrevního dítěte:
 - žena otěhotní poté, co byl pár po několik let bezdětný a adoptoval dítě
 - žena otěhotní poté, co byl pár pět let bezdětný, byl sterilizován a adoptoval dítě
 - jeden z manželů nemá z předchozího manželství žádné dítě a druhý má z předchozího svazku jedno dítě

Další výjimky vytvářeli místní úředníci. Ti si často rozdělovali území, na kterém měli pravomoci, na menší oblasti lišící se různými podmínkami (geografickými, hustotou osídlení, rozlohou úrodné půdy) a pro ty navrhli specifické předpisy: na

nezemědělské oblasti zahrnující města a městské oblasti se vztahovalo dodržování jednoho dítěte, rodiny v kopcovitých oblastech ve výšce 500–1000 metrů nad mořem měly povoleny dvě děti, pokud prvorozené dítě bylo dívka; páry v hornatých oblastech v nadmořské výšce 1000–2000 metrů si mohly dovolit dvě děti (platí pro výše položená města, na níže položená města se vztahuje předchozí pravidlo); na oblasti s etnickými menšinami se kontrola porodnosti nevztahovala (Greenhalgh, 1986: 499–500). Rodiče, kteří splnili podmínky pro druhé dítě, museli vyplnit žádost, která byla následně schválena místními úředníky.

3.2.3. Reakce

Politika jednoho dítěte vzbudila značně odlišné reakce – na jedné straně je uznávána jakožto účinný prostředek na snížení populačního přírůstku, na straně druhé je kritizována (zejména ze strany západních států) za porušování lidských práv, protože zásadně omezuje svobodné rozhodování rodičů o počtu potomků.

Už v době přípravy politiky jednoho dítěte se čínští odborníci obávali sociálních dopadů – varovali před stárnutím obyvatelstva či nedostatkem pracovní síly, veškeré návrhy na úpravu politiky však byly smeteny ze stolu, matematické projekce a prognózy budoucího populačního vývoje Číny hovořily jasně – pokud stát rázně nezakročí, sociální a ekonomický rozvoj země bude ohrožen (Greenhalgh, 2003: 183).

Co se týče reakce čínského obyvatelstva, kterého se politika přímo týkala, v první fázi lidé jednali podle vládního programu – podíl manželských párů s méně než dvěma dětmi, který podstoupil sterilizaci nebo stvrdil záměr nepožít si druhé dítě podpisem a následným získáním certifikátu, vzrostl ze 34 % v roce 1979 na 56 % na konci roku 1980, a více než 10 milionů párů se rozhodlo pro jedináčka (největšího podílu dosáhl Peking následován S'-čchuanem) (Goodstadt, 1982: 50). Počáteční spolupráce však neznamená trvalý souhlas s tvrdou politikou.

Přestože se vláda snažila prostřednictvím kampaní a vzdělávacích programů přesvědčit obyvatelstvo o prospěšnosti omezení početnosti rodiny jak pro budoucí generace, tak pro rodiny samotné, nevyhnula se protestům. S politikou jednoho dítěte nesouhlasilo zejména venkovské obyvatelstvo, které na začátku 80. let představovalo více než 80 % populace státu (World Bank, 2012). Pro zemědělců znamenalo početné potomstvo větší pracovní sílu a tudíž vyšší příjmy, což ještě prohloubil přechod ze společné zemědělské produkce na jednotlivé domácnosti. Dalším důvodem byla tradiční preference synů, kteří na rozdíl od dcery mají povinnost postarat se o své rodiče ve stáří.

Pokud se však rodičům narodí dcera, ztrácí tak jistotu této podpory, a to je motivuje k nerespektování politiky a pořízení dalšího potomka. Proto se i přes ekonomické sankce zejména v chudších oblastech dodržování politiky nedařilo vymáhat, místní úředníci neměli dostatečnou autoritu na to, aby nepopulární program prosazovali (Kaufman et al, 1989: 708).

Velkou vlnu kritiky sklidila Čína ze strany rozvinutých zemí za nedobrovolné potraty a sterilizaci. Jako důkaz, že jsou ženy nuceny přijímat antikoncepční prostředky, byl citován předpis vyžadující zavedení nitroděložního tělíska všem ženám s jedním dítětem a sterilizaci žen se dvěma dětmi (Kaufman et al, 1989: 707). Oficiální čínské statistiky odhalily, že se sterilizace v zemi v roce 1983 prudce zvýšila a dosáhla 20,8 milionu sterilizovaných jedinců (80 % tvořily ženy), což je trojnásobný nárůst ve srovnání s rokem 1979, kdy bylo dosaženo předchozího vrcholu (Aird, 1990: 33). Spojené státy americké v reakci na tyto drastické metody v letech 1985 a 1986 stáhly svoje příspěvky Populačnímu fondu OSN, který čínský program pro rodičovské plánování podpořil 50 miliony dolarů (Green, 1988: 280). Oficiální stanovisko čínské vlády znělo, že uměle vyvolané potraty nejsou v Číně podporovány, ale v případech, kdy selže antikoncepce, se v krajní nouzi provádějí. Realitou nicméně bylo značně rozšířené využívání potratů jakožto nejefektivnějšího způsobu jak zajistit, aby nebyly překročeny stanovené limity porodů (Goodstadt, 1982: 47).

Přestože byla politika jednoho dítěte původně navržena na dobu 20–30 let a přestože vyvolává neutuchávající protesty rodin, nemá čínská vláda prozatím v úmyslu od tohoto programu upouštět. Přesvědčit se ji nepodařilo ani poukazováním na negativní a nezamýšlené dopady administrativního omezování úrovně plodnosti, kterým se v souvislosti s demografickými trendy po roce 1979 věnuje následující kapitola.

4. Demografické trendy po roce 1979 a jejich vliv na rozvoj

Od představení politiky jednoho dítěte uplynulo více než 30 let. Program zavedený jako naléhavé opatření ke zpomalení populačního přírůstku je nejrozsáhlejším a nejextrémnějším sociálním experimentem, kdy do lidské reprodukce zasáhl stát (Feng, 2005: 2). Projekt se dotkl milionů obyvatel Čínské lidové republiky a jeho následky ponese čínská společnost ještě několik desetiletí. Je těžké odhadnout, nakolik si byli tvůrci programu vědomi důsledků, které bude mít politika na další demografický vývoj, jelikož vládní opatření ovlivnila většinu aspektů lidského života a vyvolala v nich dramatické změny.

Tato kapitola pojednává o demografických trendech ovlivněných politikou jednoho dítěte a o jejich dopadech na socioekonomický rozvoj. Kromě poklesu plodnosti pod prostou hranici reprodukce se jedná o značný nepoměr pohlaví vedoucí k nerovnováze počtu mužů vůči ženám. Mění se také věková struktura – přibývá obyvatelstva v produktivním věku, zároveň se však rychle zvětšuje počet obyvatel v důchodovém věku. Politika jednoho dítěte rovněž zasáhla do tradiční struktury čínské rodiny a vyvolala změny v mezigeneračních vztazích. K pozitivním trendům se pak řadí zlepšení zdravotní péče, a to především o matku a dítě, vzdělávání a zlepšení životních standardů.

4.1. Pokles plodnosti

Výsledky sčítání obyvatel, které proběhlo v roce 2010, ukázaly, že v Čínské lidové republice žije celkem 1,37 miliardy obyvatel. Oproti sčítání z roku 2000 tak došlo k nárůstu o 5,84 % a průměrná roční míra růstu byla 0,57 % (NBSC, 2011). Podobným ročním růstem populace se vyznačuje například Velká Británie (0,55 %) nebo Francie (0,50 %) (CIA, 2011), tedy státy, které se řadí mezi nejvyspělejší země světa. Už od konce 90. let minulého století je možné v ČLR pozorovat trendy v porodnosti a plodnosti, kterými se charakterizují ekonomicky a sociálně rozvinuté společnosti. Politika jednoho dítěte byla vytvořena na základě vládního požadavku snížení budoucího počtu obyvatel prostřednictvím poklesu úrovně plodnosti a kontroly porodnosti. Hlavní cíl – redukci počtu obyvatel – politika splnila, přestože v roce 2000 došlo k překročení vládního cíle o několik desítek milionů obyvatel.

V roce 1995 vydal Čínský statistický úřad odhad pro rok 2050, jehož střední varianta počítala s 1,58 miliardou obyvatel. O pět let později byl odhad snížen na 1,48

miliardy a v roce 2005 na 1,42 miliardy (Horálek, 2011: 25). Udává se, že politika jednoho dítěte zabránila narození 250–330 milionů dětí (Settles et al., 2008: 5), čínská vláda odhaduje, že bez populační politiky by bylo v zemi dokonce o 400 milionů obyvatel více (NPFPC, 2006).

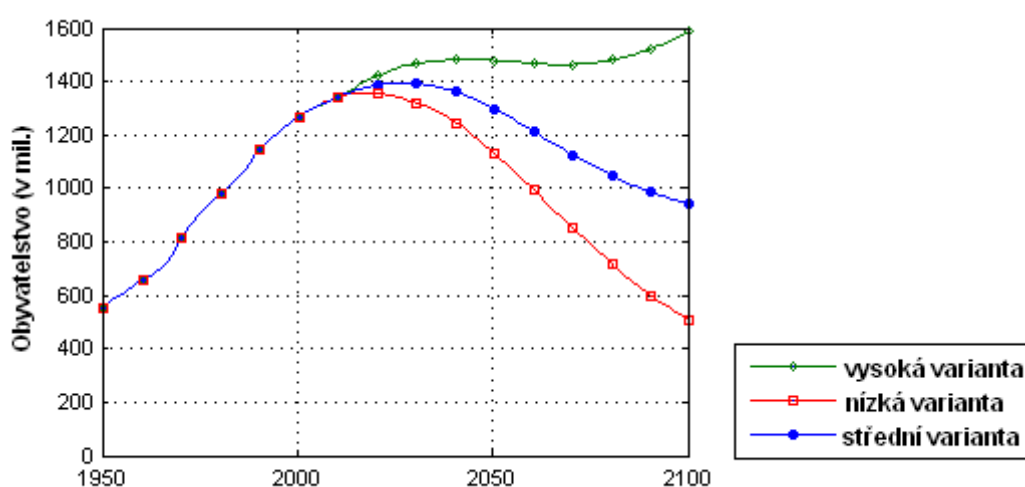
Celonárodní průměr plodnosti byl v roce 1970 přibližně téměř šest dětí na jednu ženu (5,8), do roku 1979 došlo k poklesu na 2,8 a v roce 2001 se úroveň snížila na 1,8, ze které postupně klesla na 1,6 v současnosti (Science, 2011). Jednotlivé regiony vykazovaly v 70. a 80. letech velké rozdíly – míry plodnosti oscilovaly od 2,5 v provinciích u pobřeží (od Liao-ningu až k Če-ťiangu) ke čtyřem dětem v provinciích s vysokým podílem etnických menšin (Kuang-si, Kuej-čou, Chaj-nan, Ning-sia, Čching-chai, Tibet, Sin-ťiang, Jün-nan, stejně tak Kuang-tung a Ťiang-si) (Attane, 2002: 104). V 90. letech klesla plodnost žen s trvalým pobytem ve městech na úroveň 1,1–1,2 (například Šanghaji v roce 1990 byla plodnost 1,2), u žen žijících na venkově došlo k redukci na 1,6–2,0, v některých provinciích však plodnost zůstala vysoká, například v Che-nanu v roce 1990 dosahovala 2,9 (Settles et al., 2008: 6). Rozdíly byly způsobeny rozdílnou implementací populační politiky a zmírněním pravidel v 90. letech.

Co se týče etnických menšin, na které se politika jednoho dítěte vztahuje jen omezeně, mezi lety 1990 a 2000 došlo k nárůstu počtu příslušníků 55 národnostních skupin z 80 na více než 100 milionů lidí vzhledem ke zlepšujícím se úmrtnostním poměrům a vyšší úrovni plodnosti. Proces snižování plodnosti však probíhá i v těchto skupinách. V západních regionech postupuje industrializace, v jejímž demografickém důsledku dochází k omezování počtu dětí v rodině, a také proces chanizace, kdy dochází k postupné asimilaci etnických menšin s většinovou populací Chanů, a tedy i k přejímání demografického chování. (Řezanka, 2006: 44)

Trend nízké úrovně plodnosti bude nadále pokračovat, jednak stále pod vlivem vládní populační politiky, ale také díky socioekonomickým faktorům, jako jsou vzdělání žen a jejich zaměstnání, rodinný příjem, manželství, rodičovské chování a role ženy v rodině. V tomto směru bude Čína kopírovat vývoj obyvatelstva rozvinutých zemí. Především čínská města procházejí celkovou proměnou, kdy dochází ke změně postavení ženy ve společnosti a zaměstnání a k rostoucímu individualismu. V roce 2001 bylo v čínských velkoměstech (Peking, Šanghaj) až 95 % dětí předškolního věku jedináčky (Settles et al., 2008: 5). Mladí lidé mají přístup k informacím, díky nimž si vytvářejí obraz západního světa, odkud nezřídka čerpají inspiraci – odkládají sňatky a děti na pozdější dobu, aby mohli studovat a cestovat (Obuchová, 1996).

Většina studií předpokládá, že současná úroveň plodnosti žen ve městech zůstane stabilní až do roku 2030, ve vesnických oblastech bude kolísat kolem hranice 2,1 a 2,0, k dalšímu populačnímu růstu tak nedojde v důsledku vysoké plodnosti, která bude stále pod hranicí prosté reprodukce, ale díky populační setrvačnosti (Chiu, 2004: 13). Při zachování politiky jednoho dítěte dosáhne čínská společnost vrcholu velikosti populace mezi lety 2025–2035, kdy se počet obyvatel zastaví na počtu 1,42–1,5 miliardy a poté začne klesat (Attane, 2002: 111).

Graf 7: Vývoj počtu obyvatel v Číně

Zdroj: UN ESA, 2010

S poklesem plodnosti je svázána většina dále uvedených důsledků, se kterými se bude čínská společnost v průběhu 21. století potýkat.

4.2. Nepoměr chlapců a dívek při narození

Přestože čínská společnost prochází významnou změnou hodnot, některé tradiční myšlenky stále přetrvávají a ovlivňují tak například postavení muže a ženy ve společnosti. Patriarchální společnost je založena na konfuciánském učení, které hlásalo podřízenost ženy vůči muži, a chlapec byl tradičně preferovaným potomkem. Vnímání ženy dále ovlivňuje patrilineárnost – muž nese otcovo jméno a odkaz jeho rodiny, jeho povinností vůči předkům je zajistit pokračování rodu zplozením syna (Bongaarts, Greenhalgh, 1985: 595). Pokud tuto povinnost nedokázal naplnit, znamenalo to zostuzení rodiny a zahanbení před komunitou. Jednou z nejdůležitějších povinností syna

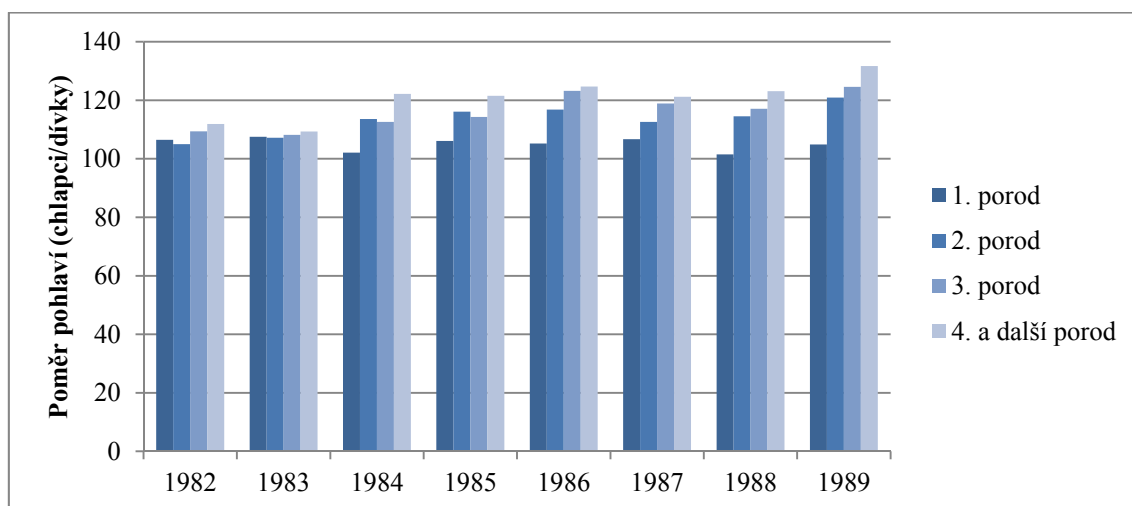
v tradiční rodině bylo provádění rodinných rituálů, které dcerám nebyly dovoleny (Chan et al., 2006: 610).

Preference synů vychází také z patrilokality – syn je povinen postarat se o své rodiče ve stáří, kdežto dcera odchází po svatbě k manželově rodině (podpora z její strany bývala považována za ostudu pro rodiče). Synové jsou tedy vnímáni jako investice do budoucna, zatímco dcery jsou považovány za „dočasné“ členy rodiny, které z rodinného rozpočtu odvádí finanční zdroje. Zavedení politiky jednoho dítěte znamenalo, že 50 % rodin nebude mít mužského potomka a většina mužů tak nebude moci splnit svůj závazek vůči předkům, zachovat svůj rod a naplnit smysl svého bytí (Bongaarts, Greenhalgh, 1985: 595). Z těchto důvodů se rodiče snažili různými způsoby zajistit, aby se jim narodil syn.

Celosvětový poměr pohlaví při narození je 105–107 chlapců na 100 dívek (Chan et al., 2009: 610). Ženy mají ve všech věkových skupinách nižší úmrtnost než muži, dokonce i u plodů ženského pohlaví je menší pravděpodobnost potratu, pravděpodobně z tohoto důvodu je biologicky dané početí většího podílu mužských než ženských plodů a rodí se tak více chlapců než dívek (Sen, 2001: 37). Vyšší úmrtnost mezi chlapci zajišťuje, že se poměr ve všech důležitých reprodukčních letech snižuje na skoro stejnou hranici (Zhu et al., 2009: 1). Disproporce v poměru pohlaví se vyskytují v jižních a východních asijských státech.

V Číně však byl a je poměr pohlaví při narození výrazně ve prospěch chlapců, a to již v období před zavedením populačních politik. Novodobé nemocniční záznamy zachytily vysoké nepoměry pohlaví u novorozenců už ve 20. letech 20. století, kdy byl poměr chlapců k dívkám 115,2 (Oster, 2005: 11). V roce 1985 činil poměr 108,5 chlapce ke 100 dívkám, za dvacet let populační politiky jednoho dítěte se poměr zvýšil na 119 a v současnosti je celonárodní poměr 116,9 (Settles et al., 2008: 6). Vývoj (ne)poměru je dán několika faktory: například mírou implementace politiky jednoho dítěte, či počtem dětí v rodině a jejich pořadím, což dokazuje následující graf 8:

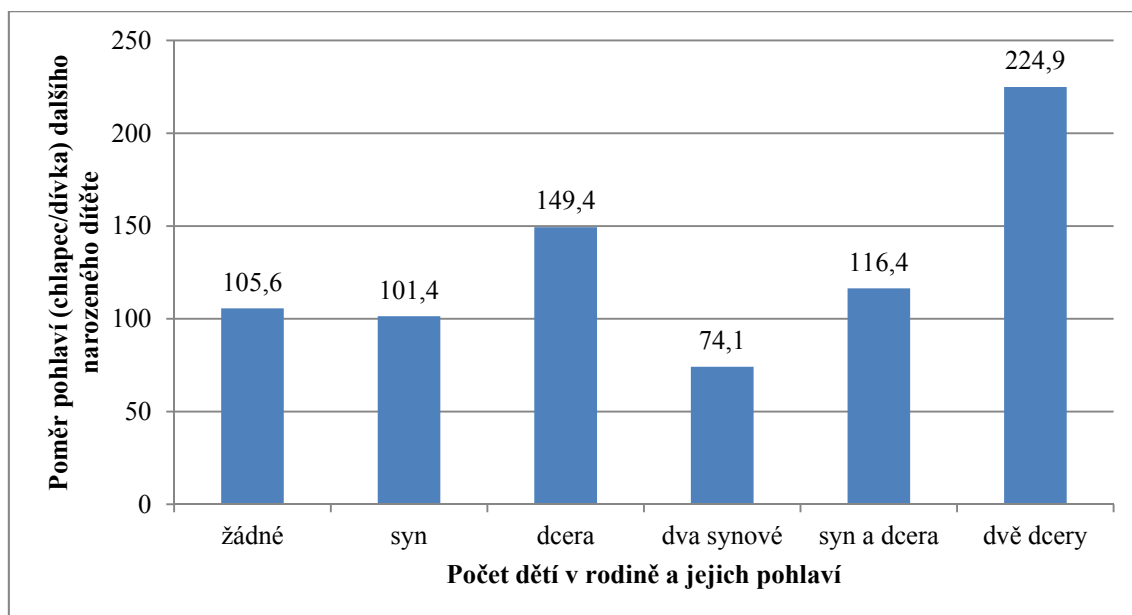
Graf 8: Poměr pohlaví při narození podle pořadí porodů ve vybraných letech

Zdroj: Yi et al., 1993: 284 (upraveno autorkou)

Platí úměra, že čím více dcer se do rodiny narodí, tím větší bude pravděpodobnost narození chlapce jako dalšího dítěte – pokud se ženě jako první narodí dcera, pravděpodobnost, že další dítě bude chlapec, se zvyšuje o 41 %, pokud má rodina více než jednu dceru, pravděpodobnost narození chlapce se zvyšuje o 111 % (Das Gupta, 2006: 328).

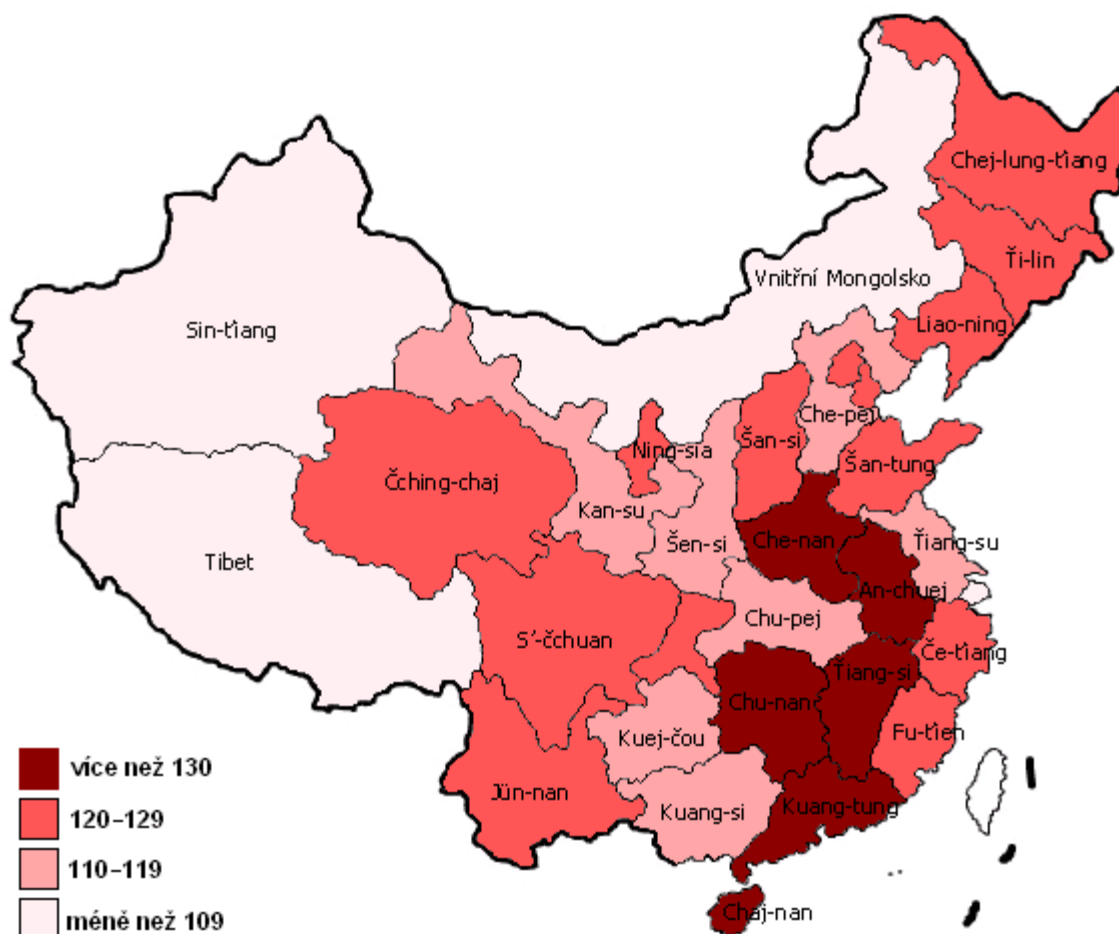
Graf. 9: Poměr chlapců na sto dívek v závislosti na pohlaví prvorozených dětí v rodině (1989–1990)

Zdroj: vytvořeno podle údajů Das Gupta, 2005: 531

Svou roli hrají také regionální rozdíly, nejvyšší nepoměry byly zaznamenány v provinciích Che-nan (130,0), Ťiang-si (138,0), An-chuej (130,8), Kuang-tung (137,8), Chaj-nan (135,6) (Zhu et al., 2009). Jedná se o hustě osídlené oblasti na jihovýchodě země, kde je politika jednoho dítěte striktně vyžadována, naproti tomu provincie na severozápadě se vyznačují v podstatě normálním poměrem pohlaví. Jako ilustrace může posloužit obrázek 8.

Obr. 8: Poměr pohlaví při narození v jednotlivých čínských provinciích

Zdroj: Zhu et al., 2009 (upraveno autorkou)

Dívky, které by byly přítomny v populaci, pokud by byl zachován normální poměr pohlaví a všechny děti by dostávaly stejnou péči, označil Amartya Sen za „chybějící ženy“ a vypočetl, že na celém světě chybí 100 milionů žen, z toho 50 milionů v Číně (Sen, 1990).

4.2.1. Příčiny nepoměru chlapců a dívek v Číně

Konkrétní důvody fenoménu chybějících žen jsou následující:

- selektivní potraty
- zabíjení novorozených dívek (tzv. infanticidy) a vyšší úmrtnost v důsledku nedostatečné péče
- neregistrování dívek do databází
- další důvody (adopce, výskyt žloutenky)

Chybějící ženy je možné vyložit si dvěma způsoby. Jednak jako skutečně chybějící ženy, tedy ty, které v populaci nejsou v důsledku selektivního potratu nebo úmrtí, a jednak jako ty, které chybí ve statistikách – v populaci existující, avšak skryté kvůli nezaregistrování do databází (Goodkind, 2004: 285).

4.2.1.1. *Selektivní potraty*

Na konci 80. let se nepoměr pohlaví při narození ve prospěch chlapců vysvětloval odkládáním dívek a adopcemi, to však nemohlo dostatečně objasnit velkou část chybějících dívek. Zahraniční demografové odmítali tvrzení, že za tímto trendem může stát ukončení těhotenství při zjištění, že plod je ženského pohlaví, protože předpokládali, že Čína nevládní technické prostředky na určování pohlaví, nebo je jimi vybaven jen velmi omezený počet zdravotnických zařízení ve velkých městech (Zhu et al., 2005: 5). V roce 1990 však vyšlo najevo, že první zařízení, které umožnilo zjistit pohlaví embrya, bylo vyrobeno už v roce 1979. Podle úředních záznamů bylo jen v roce 1989 dovozeno více než 2 000 vysoce kvalitních „ultrazvuků B“, v roce 1990 jich po celé zemi bylo více než 10 000 (Coale, Banister, 1994: 475) a v polovině 90. let už jimi byla vybavena všechna větší zdravotnická zařízení i na venkově. Přístroje měly být původně využívány k diagnózám zdravotního stavu plodu (především na zjišťování zdravotních defektů), na zavádění nitroděložních tělísek a na různé lékařské využití (Yi et al., 1993: 291).

Možnost využívání těchto poměrně levných služeb vedla k přesunu rodičů od poporodního výběru pohlaví dítěte k předporodnímu, což vyústilo k nárůstu potratovosti plodů ženského pohlaví, a to i v oblastech, kde se infanticidy téměř nepraktikovaly – potraty byly totiž pro rodiče přijatelnější než zabíjení dívek (Feng, 2005: 6). V roce 1993 vláda přísně zakázala používání ultrazvuků na zjišťování pohlaví plodu, vynutit však dodržování tohoto zákona je přinejmenším obtížné, protože v zemi existuje příliš

mnoho přístrojů, s rostoucí komercializací lékařských přístrojů a probíhající privatizací se přístroje dostávají do soukromých zařízení (Coale, Banister, 1994: 475). Zneužívání ultrazvuku pro zjištění pohlaví dítěte zakázal v roce 1995 zákon, lékaři, kteří ho poruší, se vystavují riziku ztráty licence (Miller, 2001: 1089).

Většina párů toužících po synovi vynakládá významné prostředky, aby si zajistila mužského potomka. Velmi časté je uplácení lékařů buď penězi, nebo formou darů. Navíc samotné vyšetření je velmi jednoduché a může se provádět při všeobecné zdravotní prohlídce a bez laboratorní zprávy (Yi et al., 1993: 292).

4.2.1.2. *Infanticidy a vyšší úmrtnost dívek*

Zabíjení novorozenců (především dívek, chlapců v mnohem menší míře) není v čínském prostředí nový jev, praktikovalo se již v dobách před našim letopočtem. Rodiny k infanticidě přistupovaly v období nedostatečných zdrojů obživy nebo v dobách války. Tato praxe byla podmíněna sociálně, ekonomicky (v zemědělství byla potřeba těžká fyzická práce, pro kterou dívky nejsou vhodné a rodina není schopná je uživit) a kulturně (muž je nositelem rodového jména) již za čínských dynastií (Řezanka, 2006: 42). Infanticidy byly běžné v provinciích An-chuej, Che-nan, Kuang-tung a Kuang-si (Yi et al., 1993: 294). V těchto praktikách lidé pokračovali i ve 20. století. Ve 30. a 40. letech přispěly k infanticidám těžké časy – v zemi probíhala válka a později do Číny vtrhlo Japonsko a část země obsadilo (Coale, Banister, 1994: 472).

Zlepšení situace přinesla změna režimu a založení Lidové republiky, silná centrální vláda se snažila omezit „škodlivé“ zvyky a tradice (Coale, Banister, 1994: 472). Na počátku 50. let bylo zabíjení novorozenců téměř odstraněno, díky státní ideologii rovnosti se zlepšilo i postavení ženy, avšak v důsledku omezení počtu dětí v rodině se v některých oblastech začala infanticida opět praktikovat (Aird, 1990: 28). V současnosti jsou případy zabíjení novorozenců ojedinělé, k čemuž přispívá několik faktorů: (a) jedná se o závažný zločin postihnutelný zákonem; (b) psychologické a morální náklady takového činu jsou příliš vysoké, ve 30. a 40. letech se infanticidy prováděly, protože většina Číňanů byla extrémně chudá, v dnešní době by se k zabítí mohli uchýlit teoreticky jen rodiče, kteří se chtějí vyhnout pokutám za narození dalšího dítěte; (c) dostupnost přístrojů na určení pohlaví dítěte umožňuje rodičům přistoupit raději k potratu než k vraždě; (d) někteří rodiče se uchylují k odkládání novorozenců, ale většinou je odloží na takové místo, kde je naleznou jiní lidé a předají je do péče

místní správy (Yi et al., 1993: 295). Je velmi pravděpodobné, že díky modernizaci tyto praktiky ze společnosti postupně vymizí.

Naopak špatné zacházení s dívkami je pořád hluboce zakořeněné. Ve zdravotnictví dochází k rychlému rozvoji a zkvalitňování služeb, díky tomu se daří zlepšovat kvalitu života, zvyšuje se očekávaná délka života a snižuje se úmrtnost – mezi lety 2000 a 2005 byla kojenecká úmrtnost na úrovni přibližně 22 promile (na stejné úrovni je pro srovnání například Brazílie, Libanon) (UN, 2010). To je oproti období 1995–2000, kdy dosahovala 42 promile, značný pokrok. Pokud je ale kojenecká úmrtnost rozdělena podle pohlaví, data ukazují poměrně velký rozdíl: u chlapců je úmrtnost 35 promile, u dívek 50 promile (Řezanka, 2006: 42). Vyšší úmrtnost dívek by bylo možné vysvětlit právě praktikováním starého zvyku zabíjení nechtěných dětí, to se však v současnosti děje jen velmi zřídka především v odlehlých oblastech. Spíše než infanticidy je tak pravděpodobnějším důvodem zanedbávání péče o dcery.

V případě, že se rodině narodil syn, bylo o něj vždy postaráno jak po stránce výživové, tak i zdravotní, kdežto dívky byly v této oblasti diskriminovány. Zlepšování životních standardů sice přispělo k lepší výživě dívek, ale znevýhodňování v lékařské péči se nadále podílí na zvýšení ženské úmrtnosti (Li, 2007: 5).

4.2.1.3. Neregistrování dívek při narození

Podle Yi a ostatních autorů nebylo při sčítání lidu v roce 1990 registrováno 2,26 % narozených chlapců a 5,94 % narozených dívek (Yi et al., 1993: 285). Rodiče obzvláště ve venkovských oblastech, kterým se jako další dítě narodila dcera, se ve většině případů rozhodnou novorozenou dívku úřadům nenahlásit. Vyhnou se tak penalizacím, zatímco rodiče s novorozeným synem jsou ochotní zaplatit pokuty za porušení pravidel jednoho dítěte, a syna registrují. Rodiny, jejichž dalším dítětem je dcera, mohou registraci obejít několika způsoby (Yi et al., 1993, 289–291):

- dají dceru k adopci, nebo ji pošlou ke svým známých či příbuzným, kteří žijí v jiné oblasti. Odhaduje se, že adoptované dívky, jež nebyly při narození registrovány, tvoří až 50 % chybějících dívek.
- rodiče dceru nenahlásí u příslušných úřadu při narození, ale registrují ji později. Rodina a místní úředníci dívku nahlašují jako přistěhovalkyni z jiné oblasti, aby se tak vyhnuli penalizacím. Bohužel není možné odhadnout počet takto hlášených dívek, jednak kvůli nespolehlivým datům a jednak migranti nejsou rozlišováni podle věku a pohlaví.

- dívka není registrovaná vůbec, ať už žije u příbuzných, nebo u svých rodičů. Tento případ se často vyskytuje mezi tzv. „plovoucí populací“ – lidmi, kteří žijí mimo svoje hlášené bydliště. Díky uvolnění migrační politiky tato populace nabývá na síle a je proto možné předpokládat zvýšení počtu neregistrovaných dětí.

Nehlášení dětí místním úřadům se rozšířilo po zavedení politiky jednoho dítěte, kdy centrální vláda vyžadovala soupisy obyvatel, aby mohla kontrolovat dodržování populačního opatření. K prohloubení problému s neregistrováním dětí přispívají i sami státní úředníci, vzhledem k tomu, že jsou od roku 1991 osobně zodpovědní za splnění stanovených populačních kvót.

V roce 2000 proběhlo další sčítání lidu a při zpracování výsledků vyšlo najevo, že úřadům chybí 37 milionů dětí ve věku 0–9 let, což byly téměř 3 % celkové populace Číny (Goodkind, 2004: 283). Vysvětlení je možné hledat z velké části v nehlášení dětí úřadům, další příčiny leží ve špatném odhadu demografické změny a nadhodnocení míry plodnosti. Skutečností však zůstává, že děti jsou dříve nebo později registrovány kvůli povinné školní docházce a povinnému očkování. Děti, které jsou starší, často nahlašují rodiče „zpětně“, nemusí se totiž obávat zpětného pokutování (Goodkind, 2004: 289).

4.2.1.4. Další důvody

Adopce

Přestože jsou častěji adoptovány dívky, docházelo i k odkládání chlapců. Tradiční čínské normy zakazovaly adopci chlapců rodinou, která s ním není pokrevně spřízněná. Navzdory těmto zákazům však byla praxe odlišná. Dívky měly menší pravděpodobnost, že budou adoptovány, ale chudé páry si děvčata osvojovaly a často je vychovávaly jako manželky pro své syny (Zhang, 2006: 64).

Od roku 1979 dochází k růstu adopcí, což je způsobeno jednak zvyšujícím se podílem dívek uvolněných k adopci a jednak odráží ochotu párů začlenit opuštěné dívky do své rodiny, i když už někteří mají syna – to popírá všeobecný názor, že adopcí se účastní pouze bezdětné páry a že adoptují pouze chlapce (Zhang, 2006: 63). Adoptované dívky často spadají do kategorie „chybějící dívky“, protože rodiče, aby se vyhnuli placení pokut, buď dívku nahlásí jako mrtvě narozenou, nebo ji nenahlásí úřadům vůbec (Johansson, Nygren, 1991: 44).

V Číně je možné dítě adoptovat dvěma různými způsoby: buďto formálně, nebo neformálně. V prvním případě bylo narození dítěte zaregistrováno na úřadech rodinou nebo matkou, která se dítěte vzdala. Poté žádost o adopci podají jak biologičtí, tak adoptivní rodiče. Ve druhém případě probíhá adopce bez jakékoli dokumentace a dítě je předáno do péče přátelům, známým, nebo i cizím lidem žijícím v jiné oblasti. Právě tento případ neformální adopce přispívá k fenoménu chybějících žen. (Johansson, Nygren, 1991: 45) Podle průzkumu, který proběhl v 80. letech, došlo od 70. let k prudkému nárůstu adopcí – z 200 000 v 70. let na 400 000 v letech 1984–86 až na půl milionu v roce 1987, přičemž téměř polovina chybějících žen byla adoptována skrze neformální adopci (Johansson, Nygren, 1991: 45–50). Je však nutné poznamenat, že autoři průzkumu jako možnou příčinu vysokého nepoměru pohlaví při narození vyloučili selektivní potraty, protože se domnívali, že v Číně nebyly dostupné přístroje na zjištění pohlaví plodu (jak je zmíněno výše, ultrazvuky už se v zemi používaly). Z toho vyplývá, že adoptované dívky tvoří jen část chybějících žen.

V nárůstu počtu adopcí vláda viděla snahu rodičů obcházet politiku jednoho dítěte a na situaci zareagovala vydáním Zákona o adopci (1991, přepracovaný 1998), podle něhož museli být adoptivní rodiče bezdětní, starší 30 let a schopní dítě vychovávat. Formální adopce byla dosti zdlouhavý proces vyžadující spoustu dokumentace včetně potvrzení o bezdětnosti od místních úřadů. Rodiče proto často přistupovali k nehlášené adopci, která byla rozšířená zejména mezi venkovskými rodinami, a mohla tvořit až 80 % všech adopcí. Neregistrované osvojení však bylo penalizováno stejnou měrou jako narození druhého dítěte. (Zhang, 2006: 67–68)

V současnosti je novým jevem adopce (především dívek) do zahraničí, a to zejména do Spojených států amerických (China Daily, 2010). Čínská vláda dokonce zjednodušila byrokratické procedury.

Nemoci

Existují také teorie vysvětlující nepoměr chlapců a dívek následkem nakažlivých nemocí, které mohou být spojeny se zvýšenou úmrtností ženských plodů (způsobují potrat) a vyšší odolností plodů mužského pohlaví (Oster, 2005: 1179). Některé studie

naznačují, že matky nakažené žloutenkou typu B častěji porodí syna⁵. Emily Oster provedla výzkum, jehož výsledek ukázal, že až 75 % chybějících žen v Číně v období 1980–1990 může být připsáno na vrub žloutence typu B, tedy spíše biologickému faktoru než diskriminaci (Oster, 2005: 1192). Několik autorů ale její teorii zpochybnilo (například Klasen, 2008) na základě nedostatečných údajů a nevhodně vybraného vzorku obyvatel. Das Gupta (2005) kritizuje Osterovou za argument, že intervence rodičů vedoucí ke zvýšenému poměru narozených chlapců je možná pouze tehdy, pokud jsou dostupné přístroje na určení pohlaví dítěte a možnost selektivních potratů, přičemž ovšem opomíjí další možné zásahy rodičů ve formě poporodní diskriminace (infanticidy, odkládání dítěte). Sama Osterová svou teorii vyvrátila, když s dalšími autory provedla výzkum na základě dat zahrnujících více než 67 000 Číňanů. Výsledky neprokázaly žádnou souvislost mezi virem žloutenky a nepoměrem pohlaví při narození (Oster, Chen, 2008: 2).

4.2.2. Dopady nepoměru pohlaví v Číně

Nedostatek žen může mít dopad na sňatkový trh. Na základě statistických dat se odhaduje, že do roku 2020 bude pro 29–33 milionů mužů ve věku 15–34 let problém najít si manželku (Settles et al., 2004: 613), v současnosti je mužů ve věku vhodném pro sňatek o přibližně 18 milionů více než žen (Watts, 2007). Nedostatek žen je citelný zejména na venkově, odkud ženy odchází za vzděláním či lepší prací do měst. Stále častěji se vyskytují „vesnice starých mládenců“ – jedná se o malé zemědělské vesničky, odkud emigrovala ženská populace a ve vesnici zbyli pouze muži, kteří mají jen velmi malou naději, že si najdou manželku, protože jsou chudí a nevzdělaní. (Branigan, 2011) Ke zvyšujícímu se podílu starých mládenců ve venkovských oblastech přispívá i snaha žen zlepšit své sociální postavení výhodným sňatkem – ze všech migrujících žen jich v 90. letech odešlo 28,4 % kvůli manželství (buď odchází za manželem, nebo migrují do jiné oblasti, kde uzavřou perspektivní sňatek) (Fan, Huang, 1998: 237).

Novodobým fenoménem se stává nucené manželství. Vysoká poptávka po ženách vedla k nárůstu skupin „zprostředkujících manželství“, které podnikají výpravy do vesnic, odkud unášejí ženy a prodávají je manželům, nebo ženy a dívky lákají na

⁵ Několik studií porovnávalo vzorek rodičů, kteří byli nositeli viru žloutenky, a rodičů žloutenkou nenakažených – výsledky prokázaly, že u dětí, jejichž rodiče měli viru žloutenky, byl poměr chlapců vůči dívkám 144 (355 novorozených chlapců na 248 novorozených dívek), kdežto u dětí nenakažených rodičů byl poměr 102 (2083 chlapců na 2043 dívek) (Oster, 2005: 1177)

výborné pracovní příležitosti (Chan et al., 2006: 613). Přesné číslo unesených žen a dívek není možné zjistit, protože část rodičů zmizení svých dcer nikdy nenahlásí. Důvodů pro takové chování existuje několik: rodiče se domnívají, že (a) dcera odešla z domova, vdala se bez jejich dovolení, nebo byla zatažena do nelegální činnosti; (b) odchod dcery mohou vnímat jako odlehčení finanční zátěže; (c) dceru při narození nenahlásili úřadům (Gates, 1996: 8). Během období 1991–1996 osvobodila čínská policie 88 000 unesených žen a dívek a zatkla 143 000 osob zapojených do obchodu s bílým masem (Chan et al., 2006: 613). Údaje z provincie Šan-tung z roku 1991 už tak pozitivní nejsou – z nahlášených 14 000 zmizelých žen a 8 200 pohřešovaných dětí bylo zachráněno pouze 78 žen a dětí (Gates, 1996: 9).

Policisté mnohdy k případům únosů přistupují poněkud laxe, protože unesenou ženu nemusí vnímat jako natolik cennou, aby vyvíjeli úsilí na její záchranu, a navíc mohou být penalizováni za to, že pod jejich dohledem došlo k únosu. Ani zachráněné ženy však nemají zdaleka vyhráno. Jednak jsou psychicky traumatizované a spousta z nich po návratu domů odmítá pomoc, jednak nemusí být svou rodinou přijaty zpátky, neboť jsou vnímány jako nečisté a nevhodné pro manželství, tedy zcela neperspektivní. Část unesených žen se se svým osudem smíří, protože se domnívají, že je po návratu nečeká žádná budoucnost, nebo během doby v zajetí otěhotní, nebo se stydí vrátit domů. (Gates, 1996: 8). V odlehlých oblastech dochází k únosům stále a je pravděpodobné, že se počet unesených žen bude v budoucnu ještě zvyšovat. Některé skupiny únosců se dokonce pouští i za hranice Číny, zejména do Vietnamu či Myanmaru. (Attane, 2002: 109). Pokud by takový trend pokračoval i v budoucnu, mohl by potenciálně vyvolat mezinárodní napětí.

Číňané mají pro označení mužů, kteří si nenajdou družku, speciální označení – „*guang gun-er*“ neboli „holé větve“, připodobňující muže bez rodiny ke stromu bez větví, který nikdy nebude mít ovoce (Hudson, Den Boer, 2007, 19). Valerie Hudson a Andrea Den Boer na základě svých studií upozorňují, že muži, kteří se nebudou moci oženit, mají větší sklony k tomu, aby využili sílu (násilí) k získání toho, co nemohou získat legitimně. Autorky odhadují, že je možné očekávat nárůst násilných zločinů, větší míru užívání drog, pašování zbraní a obchod s lidmi, pokud vláda nepodnikne žádné kroky (Hudson, Den Boer, 2007: 20).

Nadbytek mužů může vést kromě psychologických problémů (deprese, nespokojenost s osobním životem) k eskalaci antisociálního chování, především nárůstu sexuálně motivovaných zločinů, šíření pohlavně přenosných chorob včetně HIV

a rozvoji prostituce. Celkové příjmy ze sexuálního průmyslu dosahují ročně přibližně 3,6 mld. USD (Settles, 2004: 613). Poston a Morrison (2005) upozorňují na možné ohrožení stability státu. Argumentují tím, že přebytek mužů v minulosti absorbovala armáda, policejní sbory nebo útvary, které měly rozvíjet neprozkoumané oblasti. Varují před budoucím potenciálním zneužitím napětí, které panuje mezi muži, k provokacím vedoucím k bojům a nestabilitě v zemi. ČLR už probíhají náborů mladých nezadaných mužů do Lidové osvobozené armády a polovojenských Lidových milicí. (Poston, Dudley, 2005)

Fenomén chybějících žen se nesoustřeďuje jen na chudé oblasti, ale projevuje se i v rozvinutých oblastech na východním pobřeží země. Kvůli nedostatku pracovníků došlo k uzavření několika textilních továren a muži jsou nuceni vykonávat práci, kterou tradičně zastávaly ženy (Na, 2010).

4.2.3. Možná řešení problému chybějících dívek

Jednou z možností, jak uniknout omezení rozhodnutí o počtu potomků, je pro část Číňanů emigrace. Některé západní státy zvýhodňují ženy při vyřizování žádostí o azyl z humanitárních důvodů – ty se vztahují i na čínské ženy, které porušily politiku jednoho dítěte a znovu otěhotněly, ale odmítly podstoupit potrat, tudíž by byly vládou penalizovány. Spojené státy americké například mezi lety 1992 a 1993 udělily azyl 44 % Číňanek a pouze 28 % Číňanů (z celkového počtu čínských žádostí o azyl v USA; Obuchová, 1996). Takové východisko je však schůdné jen pro malou část čínské populace.

Co se týče dopadů nedostatku žen na sňatkový trh, některé přístupy nepovažují dopady za příliš závažné. Nepoměr se podle nich má vyrovnávat nižším věkem ženy při vstupu do manželství a naopak vyšším věkem muže. (China Daily, 2004) Je však otázkou, zda se takový nepoměr mezi pohlavími nebude přenášet do stále mladších ročníků – pak by tento přístup řešením v delším horizontu určitě nebyl.

Čínská vláda si je vědoma hluboce zakořeněného filozofického dědictví vnímání postavení žen ve společnosti a negativních dopadů zmíněných výše. Vytvořila proto celou řadu ekonomických, vzdělávacích a sociálních programů a reforem, které mají za cíl změnit postoje vůči dívkám a zlepšit ženám sociální status (Miller, 2001: 1089). Přesto však k diskriminaci žen nadále dochází. Jako jedno z řešení se jeví změna kulturních hodnot, která by umožnila zrovnoprávnění dcery a syna – to však vyžaduje zrušení privilegovaného postavení synů, změnu vnímání role syna v rodině a úpravu

vztahů mezi dcerou a rodinou (Chan et al., 2006: 613). Takové změny je možné provést kombinací legislativních úprav a osvětových a vzdělávacích kampaní, jisté však je, že požadované výsledky by se dostavily až za delší dobu.

4.2.3.1. Legislativní změny

V oblasti zákonodárství podnikla čínská vláda několik kroků na vylepšení nepoměru pohlaví při narození. Mimo zákon postavila infanticidu a používání prostředků na zjištění pohlaví dítěte. Zákon však nijak nepostihuje potrat po zjištění, že je embryo ženského pohlaví (China Daily, 2004). Pokuty udělované zdravotníkům za určení pohlaví dítěte jsou nedostatečné a nedostatečně je řešená i kontrola dodržování tohoto zákona. Vláda spoléhá na to, že případné zneužití přístrojů bude hlásit buďto jeden z rodičů, nebo zdravotnický personál (Miller, 2001: 1089). Další problém představuje rozmach nelegálního zjišťování pohlaví, který souvisí s bezproblémovou dostupností techniky a značnou poptávkou ze strany rodičů. V roce 2005 vláda oznámila, že zpřísní tresty a pokuty, aby efektivněji prosadila dřívější zákazy selekčních potratů (Chan et al., 2006: 612).

Čínští představitelé věnují pozornost postavení ženy ve společnosti – několik zákonů a předpisů se zabývá ekonomickým a politickým statusem, právem na vzdělání a dědickými právy. Podobná legislativa hrála důležitou roli v účasti žen na politickém dění, ekonomickém rozvoji a ve vzdělání a zdravotnictví. Pořád ale nedošlo k úpravě dědických a pozemkových práv. V současnosti je majetek rodičů odkazován pouze synovi (Chan et al., 2006: 613).

Přijata by měla být opatření, která budou reflektovat potřeby rodin bez synů. Odborníci i obyčejní lidé už dlouhá léta volají po zlepšení penzijního systému, který je na venkově značně neefektivní, podfinancovaný a v podstatě veškerá povinnost leží na dětech a jejich ochotě se o rodiče postarat (Chan et al., 2006: 613).

4.2.3.2. Kampaně a programy

Ačkoliv jsou práva žen na stejné příležitosti zakotvena v zákonech a různých předpisech, ve společnosti je stále zakořeněná jistá míra diskriminace. Vláda by měla více prosazovat princip rovnosti pohlaví, a to je možné zajistit například dlouhodobou mediální kampaní, která přispěje k postupné změně postoje čínské populace k preferenci synů.

V roce 2000 Čína odstartovala projekt na podporu rodin s dcerami s cílem snížit nepoměr pohlaví při narození. Projekt se skládal ze tří fází. První fáze projektu probíhala v letech 2000–2003 v provincii An-chuej mj. za podpory UNICEF, místní komise v provincii An-chuej a magistrátu města Čchao-čhu, kde se projekt odehrával. Mezi hlavní aktivity patřilo: založení specializovaných organizací, pomoc ženám ve změně postavení, trestání selekčních potratů a infanticid či podpora žen v účasti na socioekonomických aktivitách (Li, 2007: 9) Místní vláda poskytovala rodičům finanční i materiální pobídky, jednalo se například o bezplatné devítileté vzdělání pro dívky, peněžní příspěvky na pěstování obilí a zeleniny nebo odpuštění části daní. Projekt „Experimentální zóna v Čchao-čhu na zlepšení přežití dívek“ je možné hodnotit jako úspěšný, po třech letech se poměr pohlaví vrátil do normálního stavu (China Daily, 2004).

Ve druhé fázi probíhající v letech 2003–2005 byl projekt rozšířen o kampaň „Péče o dívky“ („*Care for Girls*“), která byla spuštěná ve 24 provinciích vyznačujících se vysokým nepoměrem pohlaví při narození. Akce byla zaměřena na zkvalitnění vzdělání pro dívky, poskytování zvýhodněných půjček venkovským rodinám a zřízení penzijního pojištění, jehož smyslem je zmírnit obavy rodičů ze zajištění ve stáří, pokud nemají syna (China Daily, 2010). Díky kampani se během dvou let podařilo snížit nepoměr pohlaví ze 133,8 na 119,6, přesto zůstává poměr výrazně ve prospěch chlapců. Vysvětlením by mohla být skutečnost, že se jedná o venkovské oblasti, kde je dovoleno mít druhé dítě, přičemž je velmi pravděpodobné, že při druhém těhotenství docházelo k používání ultrazvuků na určení pohlaví dítěte a následným selekčním potratům (Li, 2007: 10).

Třetí fáze projektu započala v roce 2006 a cílem není nic menšího než rozšířit kampaň „Péče o dívky“ po celé zemi do roku 2020. Aktivity zahrnují nejrůznější iniciativy od vzniku dobrovolnického programu až po podpůrnou mediální kampaň. (Li, 2007: 10). Někteří sociologové (například Eklund) však program kritizují, protože vláda kompenzuje rodinu s dcerou různými prostředky a tím vlastně posiluje vnímání ženy jako méněcennější (Sreeraman, 2011).

Do dalších kampaní se zapojují kromě místní a centrální vlády ČLR také mezinárodní agentury, organizace (UNFPA, UNICEF) a občanská sdružení a instituce, které se snaží na vládu působit směrem ke svobodné politice za spoluúčasti veřejnosti a které podporují pokračování demokratizace a socioekonomických reforem (Li, 2007: 10). Například UNFPA tlačí na čínskou vládu, aby si uvědomila genderovou situaci

v zemi, a poukazuje na vztah mezi rovnoprávností mužů a žen v rozvoji. UNFPA dále podporuje projekty zaměřené na zlepšení postavení ženy ve společnosti a genderovou rovnost a orientuje se i na zlepšování kvality služeb reprodukčního zdraví. Stejně cíle mají i neziskové organizace (například *All-China Women's Federation* a *Population and Family Planning Association*). (Li, 2007: 11)

Vanessa Fongová ve své studii tvrdí, že díky politice jednoho dítěte dochází ke zlepšování postavení ženy ve společnosti, protože dochází k poklesu patrilinearity a dcery nejsou nuceny konkurovat si o rodičovskou pozornost s bratry, dosahují tak vyššího vzdělání a usilují o dobře placenou práci (Fong, 2002: 1089). Před politikou jednoho dítěte nebyli rodiče ochotní vydávat finance za vzdělávání dcery a v případě, že se do rodiny narodil chlapec, byla někdy dcera nucena ze školy odejít, aby mu uvolnila místo a nezřídka se o mladší sourozence starala. Autorka upozorňuje, že první generace žen, které postihla probíhající revoluce plodnosti, nemusí mít ze změny prospěch, protože jí není dovoleno pořídit si tolik dětí, kolik by si přála. Avšak její dcera se přizpůsobuje změně ve společnosti od malička. (Fong, 2002: 1090–1103)

Lze také konstatovat, že postavení žen a dívek pozitivně ovlivňuje rovněž příznivé ekonomické prostředí, v němž se ženy mohou uplatnit v dobrém zaměstnání, dále pak vzdělání a gramotnost a také otevřenost a interakce s vnějším světem (Sen, 2001: 37). Bude nelehkým úkolem čínské vlády, aby se tyto podmínky pro své obyvatele do budoucna pokusila zajistit.

4.3. Změna věkové struktury

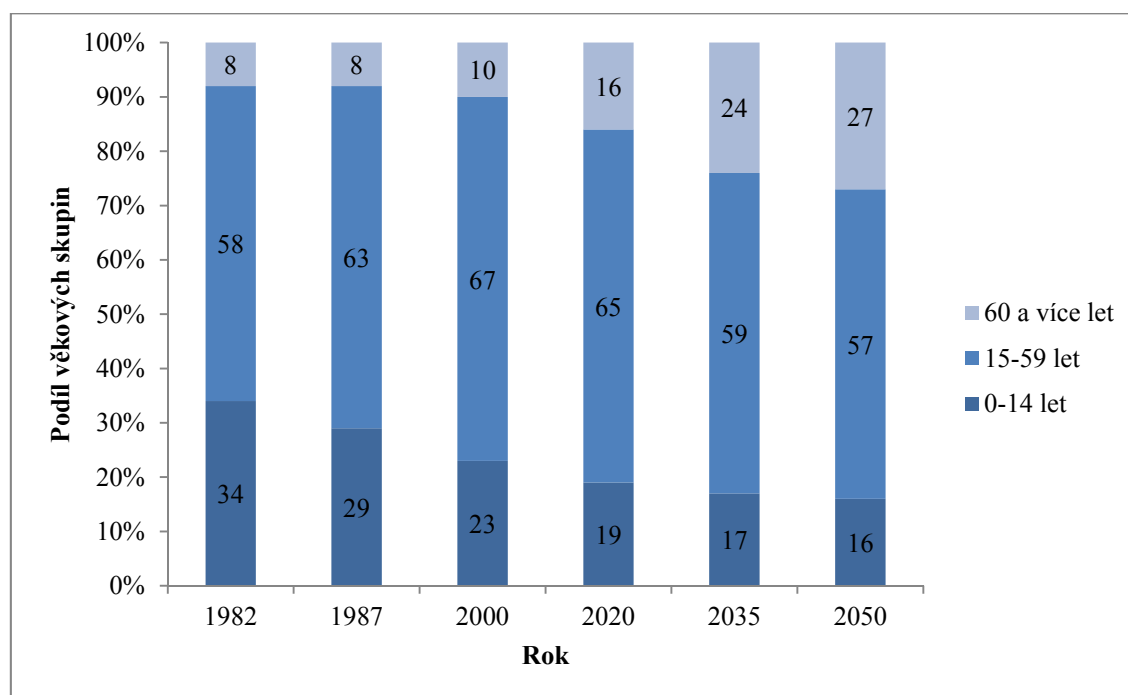
I když politika jednoho dítěte splnila oficiální vládní cíle pro populaci, ve svém důsledku vytvořila nerovnováhu ve věkové struktuře obyvatelstva a očekává se, že během 50 let vyústí v dramatický nárůst starých obyvatel – snižující se počet pracujících se bude muset postarat o obyvatele starší 60 let a na jedináčcích bude ležet rostoucí břemeno zajištění jak svých rodičů, tak rodičů svého partnera (Chiu, 2004: 6). Se zvyšující se délkou života je také pravděpodobné, že potomci budou o rodiče pečovat delší dobu.

V roce 1990 musel 40letý obyvatel města pečovat v průměru 12,5 roku o mladšího (potomek), nebo staršího člověka (rodiče). V roce 2030 se průměr zvýší na 17,2 roku. (Riley, 2004: 22) Podíl závislosti starých venkovských obyvatel na mladé pracovní síle migrující do měst byla pro rok 2000 odhadnuta na 23 %, pro rok 2030 se počítá s 30% závislostí. Už teď ale panují obavy z toho, že potomek, který je mimo

domov, nemusí zcela reflektovat potřeby svých rodičů (Giles et al., 2010: 11). Přestože je odpovědnost dospělých dětí za péči o staré rodiče legislativně ukotvena v Zákonu o manželství z roku 2001 (za porušení zákona hrozí vězení), ohrožuje tuto povinnost dostupnost pracovních příležitostí (velká část migrantů nachází práci v neformálním sektoru, kde však existuje větší riziko ztráty příjmu). Výzkum Světové banky ukázal, že 54 % venkovského obyvatelstva v Číně spoléhá na podporu rodiny, 38 % spoléhá na vlastní příjmy a pouze 5 % obyvatelstva za nejdůležitější zdroj pokládá příspěvky od státu (Giles et al., 2010: 5).

Jak ilustruje graf 10 (srov. s grafem 5 na straně 34 ve 2. kapitole), podíl obyvatel ve věku 0–14 let bude v příštích letech rovnoměrně klesat, podíl věkové skupiny 15–59 let se začíná zmenšovat a přitom se neustále zvětšuje podíl obyvatel starších 60 let (Chiu, 2004: 15).

Graf 10: Věková struktura obyvatelstva ve vybraných letech a projekce

Zdroj: Riley, 2004: 22 (upraveno autorkou)

4.3.1. Stárnutí obyvatelstva

Během roku 1985 rostla populace ročním tempem 1,5 %. Podíl obyvatel starších 60 let dosahoval v té době 7,6 % a osoby starší 65 let tvořily 4,9 % celkové populace. Na začátku 21. století se tempo populační růstu snížilo téměř o polovinu ve srovnání s rokem 1985, u podílu starších osob v populaci však došlo k růstu – obyvatelé nad

60 let se na celkové populaci podíleli 10,5 % a senioři ve věku 65 a více let dosáhli podílu 7,1 %. Přestože procentuální zastoupení 60letých a starších je ve vyspělých státech dvakrát vyšší, čínský ekonomický příjem dosahuje pouze čtvrtinového až pětinnového příjmu rozvinutých zemí. (Feng, 2005: 4) U Číny se tak projevuje opačný proces, než jakým prošly vyspělé země – dramatické stárnutí, nedostatečně rychlé zkvalitňování životních standardů a nedostatečné sociální zajištění ve srovnání s jinými stárnoucími státy způsobuje, že Čína zestárne dříve, než zbohatne (v přepočtu na obyvatele).

Stárnutí se dotýká především městského obyvatelstva. V roce 2005 bylo 10 % městské populace starší 65 let, očekává se, že za deset let tento podíl vzroste na 15 % (srovnatelné s vyspělými zeměmi). Pokud zůstane plodnost na současné úrovni (ve městech 1,3), do roku 2025 bude podíl městského obyvatelstva 20 % (taková situace je momentálně typická pro Japonsko a Itálii) a do roku 2050 budou senioři starší 65 let tvořit 35 % populace. V číselném vyjádření se jedná o následující data: ve srovnání s rokem 2000, kdy počet starších 65 let dosáhl počtu 20,6 milionu osob, bude takových jedinců v roce 2015 v Číně 34,1 milionu, v roce 2025 to bude 45,6 milionu a nárůst bude pokračovat i do roku 2050, kdy bude ve městech žít 55,9 milionu starých obyvatel. (Feng, 2005: 4)

Oproti stárnutí obyvatel ve městech bude tento vývoj na venkově zpožděn o více než jedno desetiletí. Feng (2005) odhaduje, že hranice 15 % starších 65 let dosáhne venkovské obyvatelstvo Číny až v roce 2033. Při zachování současných hodnot plodnosti a úmrtnosti se podíl v roce 2050 zvýší na 20 %. V číselném vyjádření se jedná o 67,9 milionu venkovských obyvatel starších 65 let v roce 2000, 93,3 milionu v roce 2015, 128,2 milionu v roce 2025 a 229,1 milionu v polovině 21. století. V této době by tak mělo venkovské a městské obyvatelstvo dohromady čítat 285 milionů obyvatel starších 65 let. (Feng, 2005: 5)

Politika jednoho dítěte bývá také označována jako politika „4–2–1“, a to proto, že důsledkem vládního programu je každá další generace poloviční (Horálek, 2011: 25). To na jedináčka klade velkou zátěž, protože se musí postarat o dva rodiče a čtyři prarodiče. Rodiče se tak přirozeně bojí, jestli jim bude jedináček schopen ve stáří poskytnout dostatečnou péči. V době zavádění politiky jednoho dítěte byla ekonomika plánovaná centrálně, a přestože méně dětí znamenalo menší podporu ve stáří, rodiče se stále mohli spoléhat na podporu komun ve vesnicích a pracovních organizací ve městech.

S příchodem ekonomických reforem došlo k erozi tradičního rodinného kruhu – rodiče poskytují dětem vzdělání, podporují je při hledání zaměstnání a odkazují jim část rodinného majetku. Za to se od dětí (především od synů) očekává, že starší generaci splatí investované prostředky zajištěním ve stáří, a to nejen podporou materiální, ale i psychologickou (Bongaarts, Greenhalgh, 1985: 596). Tradiční vztahy mezi rodiči a dětmi oslabila už Kulturní revoluce, která vedla k dramatickému znevážení starých osob. Politika jednoho dítěte pak snížila pravděpodobnost rodiny, že bude mít syna, a současně narušila povinnosti rodičů vůči dětem (to je důsledkem opatření spojených s politikou jednoho dítěte: bezplatné vzdělání, lepší zdravotní péče nebo podpora při hledání zaměstnání). V koloběhu tak tato politika částečně nahradila rodiče, ale s nahrazením péče potomků o rodiče je to o poznání horší. Budoucí demografický vývoj tak bude mít za následek zvýšení nákladů na veřejné zdravotnictví a penzijní systém, přičemž ovlivněny budou nejenom výdaje, ale i příjmy plynoucí do systému.

4.3.2. Dopady změn ve věkové struktuře na čínskou společnost

Na rozdíl od vyspělých zemí v Číně chybí systém sociální zabezpečení, který by měl zajistit potřeby stárnoucí populace. Na penzi dosáhne pouze méně než 17 % seniorů, které finančně podporuje rodina. 25,8 % (v Pekingu až 34 %) obyvatel nemá děti, nebo s nimi nežije a zcela tak závisí výhradně na vládní podpoře (Chiu, 2004: 28). Zejména obyvatelé na venkově mohou být stále větší měrou ohrožováni chudobou.

Do 80. let existoval systém podnikových penzí sestávající zejména ze státem vlastněných podniků a kolektivně vlastněných firem. Penzista získával finance ze zisků firmy. S ekonomickými reformami země ale u mnohých firem došlo k restrukturalizaci a bylo nutno tento systém změnit. V roce 1991 začal stát vyžadovat spoluúčast budoucích penzistů. (Ma, Zhai, 2001: 3) O necelých deset let později proběhl pilotní projekt, který důchodový systém postavil na příspěvcích zaměstnavatelů (20 % ze mzdy) a na síti individuálních účtů, které jsou financovány zaměstnanci (8 % z hrubé mzdy) (Attane, 2002: 110).

Systém má ale několik problémů: (a) většina penzijních fondů nemá dostatek financí a musí být dotována vládou; (b) systém není finančně udržitelný – kvůli demografickému vývoji se bude na systém zvyšovat tlak, což může ohrozit samotnou fiskální udržitelnost centrální vlády; (c) méně než polovina provincií dosáhla plného rozpočtu sdílených prostředků, fragmentace je zřetelná mezi regiony i jednotlivými podniky; (d) neúplné a nerovné pokrytí; (e) vysoká zátěž na firmu – příspěvek podniku

sice činí 20 % mzdy, pokud se započítají další příspěvky podniku na zdravotní péči, pojištění pro případ nezaměstnanosti, úrazové pojištění, mateřskou dovolenou a příspěvek na bydlení, celkový příspěvek pro zaměstnance je téměř 40 % platu – to oslabuje konkurenceschopnost podniků (Ma, Zhai, 2001: 4).

4.3.3. Možná řešení problémů vyplývajících ze změn věkové struktury

V Šanghaji byl spuštěn nový projekt, který zaměstnancům v důchodovém věku umožňuje odložit odchod do důchodu a pracovat dál. Cílem je jednak plné využití lidských zdrojů a jednak zvýšit zaměstnancům penze pokračujícími příspěvky do sociálního pojištění. Šanghaj má největší podíl stárnoucí populace ze všech čínských měst – asi dvojnásobek národního průměru. Senioři tvoří více než 20 % populace města a 3 miliony přihlášených rezidentů je starších než 60 let. Současná doba odchodu do důchodu je 60 let pro muže, 50 let pro ženy (55 let pro státní úřednice), a to na základě zákona, který vešel v platnost v roce 1978. Magistrát města Šanghaje se nesnaží o změnu legislativy, ale upozorňuje na fakt, že v roce 2020 přestane růst populace v produktivních letech a vláda bude muset podstoupit kroky, jak zajistit zvyšující se náklady na stárnoucí populaci. (Yanfeng, 2010)

I když čínská vláda změnu věkové struktury očekávala, nepodnikla zatím žádné výrazné kroky, aby bojovala s ekonomickými náklady na staré obyvatele, které budou dopadat především na pracující populaci a na potomky. Odborníci důrazně doporučují zvýšení věkové hranice pro odchod do důchodu (za věkovou hranici stanovují 65 let pro muže i ženy), vláda se k takové změně staví odmítavě (Ma, Zhai, 2001: 5).

Co se týče seniorů na venkově, vláda odstartovala experimentální program, který poskytuje rodičům s jediným dítětem přibližně 6 USD měsíčně, stěžlí se to však dá považovat za adekvátní náhradu, kterou by rodičům poskytly děti, a navíc tento projekt představuje pro vládu a daňové poplatníky značnou finanční zátěž (Feng, 2005: 5).

Kromě reformy penzijního systému je potřeba zaměřit se na zlepšení zdravotního stavu starších obyvatel. Vzdělávacími kampaněmi zaměřenými na zdraví a zdravý životní styl může dojít ke snížení nákladů na zdravotní péči, protože po ní mezi zdravější a aktivnější starší populací, zajímající se o aktivní péči o své zdraví, nebude taková poptávka. S postupujícím rozvojem vědy a souvisejícím vývojem zdravotnických technologií je možné předpokládat, že se zlepší zdravotní péče, moderní technologie umožní lékařům diagnostikovat nemoci v raném stádiu, čímž

zajistí časnější péči vedoucí ke snížení nákladů na léčbu a kromě toho také prodlouží délku života i jeho kvalitu (Fiala, Langhamrová, 2007: 20).

4.4. Další trendy

Populační politika zavedená v roce 1979 měla i další důsledky na nejrůznější aspekty lidského života, z nichž některé jsou vzájemně provázané. Zlepšení zdravotní péče přispělo ke snížení úmrtnosti a prodloužení očekávané délky života, rozšířila se antikoncepce i služby reprodukčního zdraví. Urychlily se urbanizační procesy a objevil se nový fenomén migrujícího obyvatelstva. Pokračující industrializace přispívá ke znečištění životního prostředí. Čínská společnost se mění, avšak ne všechny změny jsou dobré a mají pozitivní dopady na vývoj v Číně.

4.4.1. Trendy v sociální oblasti

Zdravotní péče

Jak již bylo zmíněno výše, lékařská péče se neustále zkvalitňuje. Kojeneckou úmrtnost, jakožto ukazatel kvality života, se do roku 2010 podařilo snížit na 5,97 promile ve srovnání s rokem 2009, kdy úmrtnost dosahovala 6,58 promile (Wenjun, 2011). V období 1985–2005 klesla kojenecká úmrtnost chlapců o téměř 40 %, i na tomto ukazateli je však stále patrná preference mužů, protože za stejné období se úmrtnost dívek v kojeneckém věku zlepšila jenom o 15 %, přitom ještě v roce 1982 byla dívčí kojenecká úmrtnost nižší než chlapecká. Navíc se rozdíly v úmrtnosti mezi pohlavími netýkají jen novorozenců, ale i dalších věkových skupin. (Feng, 2005: 6) Míra mateřské úmrtnosti dosáhla v roce 2010 hodnoty 37 úmrtí na 100 000 živě narozených dětí, což je ve srovnání s rokem 1990 a hodnotou 120 úmrtí na 100 000 živě narozených dětí výrazné zlepšení (World Bank, 2012).

Zlepšování životních podmínek a kvalitnější lékařská péče přispěla i k vyšší očekávané délce života, která má pokračující vzestupný trend. Zatímco v roce 1949 se Číňani dožívali v průměru 35 let, v roce 1981 už to bylo 67,77 roku a v roce 2010 dosáhla průměrná délka života 73,2 roku (World Bank, 2012). Přesto se vzhledem k rapidnímu ekonomickému růstu, který Čína udržuje již dvě desetiletí, jedná o poměrně pomalé tempo zlepšování (Leonhardt, 2010). Důvodem je nerovnoměrný rozvoj – například v Šanghaji v průměru očekává dožití 82,13 roku (79,42 u mužů, 84,44 u žen) (Wenjun, 2011).

Celková míra úmrtnosti čínského obyvatelstva poklesla na 6,4 promile v roce 2000, ve srovnání s rokem 1953 se jedná o poloviční pokles. Za tímto značným zlepšením stojí vládní opatření Komunistické strany (snaha o spravedlivé přerozdělení zdrojů) a později spuštěním celoplošných zdravotních programů. Na vylepšování úmrtnostních poměrů měly vliv zvyšující se životní standardy a rozsáhlý veřejný zdravotní systém, který mimo jiné zajistil očkování proti některým nemocem – do roku 1990 bylo proti dětské obrně a spalničkám naočkováno 98 % kojenců. (Riley, 2004: 5–7). Do roku 2010 došlo k mírnému zhoršení a hrubá míra úmrtnosti dosáhla 7,1 promile.

V 80. letech se čínská ekonomika přesunula z centrálně plánované k tržní, což znamenalo konec bezplatného poskytování zdravotní péče. Chudým lidem tak hrozí, že si nebudou moc lékařskou péči dovolit, a obyvatelům žijícím na vesnici může být ztížen přístup ke zdravotnickým službám. Zhruba 60 % celkových veřejných výdajů na zdravotnictví spotřebovává 15 % populace žijící především na východním pobřeží země. (Riley, 2004: 7)

Jelikož jsou na venkově nižší životní standardy a nedostatečně rozvinutá síť zdravotnických zařízení, dochází ke zvětšování rozdílu mezi mírou úmrtnosti ve městech a na venkově. Vládě se prozatím nedaří tyto rozdíly zmenšovat. Znatelné disproporce jsou také u etnických menšin a u žen. Je tak potřeba vynaložit prostředky jednak na stírání rozdílů v přístupu ke zdravotnictví a jednak na preventivní vzdělávací programy – odborníci často varují před rozšiřující se epidemií HIV/AIDS a dalšími infekčními nemocemi.

Chudoba

Chudoba se v Číně koncentruje především ve venkovských oblastech, z nichž nejchudší jsou severozápadní a jihozápadní regiony. Téměř 30 % obyvatel na venkově starších 60 let spadalo v roce 2006 do kategorie chudých, oproti tomu ve městech byl tento podíl 5 % (Das Gupta, 2011: 10). Chudobou jsou nejvíce ohroženi obyvatelé starší 60 let žijící na venkově v nerozvinuté oblasti bez dětí a jejich příspěvků. Přestože se chudobu daří snižovat, stále žije pod hranicí 2 USD na den 10,6 % čínské populace, pod hranicí absolutní chudoby, která je stanovena na 1,25 USD, pak v roce 2008 žilo 13 % populace (došlo ale ke zlepšení oproti roku 1999, kdy podíl dosahoval 35,6 %) (World Bank, 2012).

Rostoucí ceny potravin a spotřebitelská inflace dále přispívají k obavám z chudoby. Lidé žijící z pevně stanoveného příjmu mají strach, že si nebudou moct

dovolit zakoupení rychle se zdražujících potravin a budou mít omezený přístup ke službám. (Gallagher, 2004: 24)

V roce 2009 centrální vláda představila dobrovolný penzijní systém pro venkovské obyvatelstvo, který je financován primárně příspěvků jednotlivců, dílčími dotacemi místní správy a měsíčními příspěvků centrální vlády ve výši 8 USD. Vznikl také systém zdravotního pojištění, opět na bázi dobrovolné účasti, do něhož domácnosti a místní správa přispívají ze 40 % a z 20 % ho financuje centrální vláda. Další programy poskytují sociální pomoc převodem prostředků přímo chudým, avšak jejich zdroje jsou velmi omezené. (Das Gupta, 2011: 11).

Vzdělání

Ekonomické podmínky jsou v současnosti mnohem lepší, hlavně na východním pobřeží, kde se soustředí hospodářská aktivita, a ve velkých městech. Omezení dětí v rodině přispělo ke zlepšení finanční situace rodiny, rodiče měli víc prostředků na zajištění dětí. Demografická změna se projevila i ve školském systému. V roce 1995 bylo 95 % dětí předškolního věku jedináčky. Roste zájem rodičů i dětí na dosažení co nejvyššího vzdělání, proto budou školy nuceny přistoupit k přijímání vyššího počtu studentů. Kromě toho dochází ke vzniku nových vzdělávacích zařízení (od školek po univerzity) a stále větší počet mladých lidí odjíždí studovat do zahraničí. (Settles et al., 2008: 20)

Během 90. let došlo také ke zlepšení přístupu žen ke vzdělání. Úroveň negramotnosti u nich poklesla z 13,9 % v roce 1995 na 8,2 % v roce 2004 (Li, 2007: 8). Celková gramotnost populace se podle Světové banky vyvíjela následovně: v roce 2000 byla na úrovni 90,9 % (u mužů dosáhla 95,1 %, u žen 86,5 %), v roce 2009 se podíl zlepšil na 94 % (u mužů na 96,8 %, u žen oproti srovnávanému období gramotnost vzrostla rychleji – na 90,9 %) (World Bank, 2012). Rozdíl mezi zápisem chlapců a dívek do základních škol je minimální – v roce 2004 se zapsalo 98,87 % chlapců a 98,93 % dívek (Li, 2007: 8).

4.4.2. Urbanizace

Urbanizace, tedy migrace obyvatelstva z vesnic do měst, je proces spojený s rozvojem společnosti. Na rozdíl od rozvinutých států, kde urbanizace souvisí s nárůstem střední třídy ve městech, čínská urbanizace je z větší části způsobena

koncentrací nekvalifikovaných pracovníků, kteří se do města přestěhovali kvůli práci (Science Newline, 2012).

Obecně platí, že lidé žijící ve městech mají lepší přístup ke službám, jsou tedy vzdělanější, mají vyšší příjmy a lepší příležitosti. Snáze přijímají nové myšlenky a změny a mají větší sklon měnit tradiční hodnoty. U velkých čínských měst platí, že poskytují mnohem lepší sociální a zdravotnické služby a také zajištění ve stáří, zatímco obyvatelstvo na venkově se po odchodu do důchodu musí spoléhat na svou rodinu. Penzijní systém existuje jen v několika málo oblastech. (Su, 1985: 254) Také postavení žen je ve městě rovnoprávnější než na venkově.

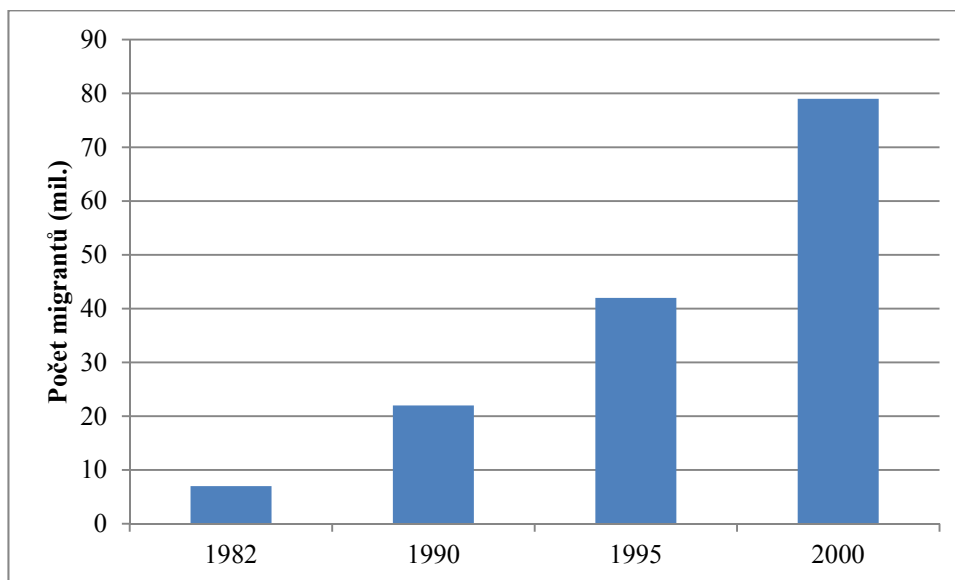
Na počátku 50. let byla migrace obyvatel mezi městy a vesnicemi poměrně volná a významně přispěla k rychlému růstu měst. Od poloviny 50. let se však vláda snažila míru urbanizace zbrzdit a zaměřila se na industrializaci a růst menších měst (Su, 1985: 245). Obyvatelstvo bylo rozděleno na „nezemědělské“ (městské), které od státu získávalo určité výhody (příděly obilí, lékařskou péči, penze), a „zemědělské“ (venkovské), které výhody nedostávalo (Fan, Huang, 1998: 232), a toto rozdělení bylo striktně kontrolováno. Obyvatelé byli povinni registrovat se v místě svého bydliště, což bylo další opatření vlády na omezení migrace (vláda se obávala zneužívání výhod, které poskytovala městskému obyvatelstvu).

Na konci 70. let došlo k uvolnění kontroly, protože urbanizace byla vnímána jako pozitivní proces, který podněcuje socioekonomický rozvoj (Shen, 1997: 33). Venkovští obyvatelé mohli získat povolení k dočasnému pobytu ve městě za účelem práce. Toto povolení vedlo k novému fenoménu – vzniku tzv. „plovoucí populace“ (*liudong renkou*), tedy lidí, kteří jsou stále registrováni v místě původního bydliště, ale většinu doby tráví na jiném místě (Hardee-Cleaveland, Banister, 1988: 267). Velikost této skupiny je odhadována na 100 milionů, započítávají se do ní všichni lidé, kteří ve městě zůstávají déle než tři dny (Shen, 1997: 33). Protože nemají status trvalého rezidenta, nejsou těmto obyvatelům přiznány žádné výhody plynoucí z trvalého pobytu ve městě: například některá povolání mohou vykonávat pouze místní usedlíci, dále nemají přístup k lékařské a péči, nevztahují se na ně penze a jejich děti nemohou být zapsány v místních školách.

Očekává se, že „plovoucí populace“ ovlivní proces urbanizace a distribuci obyvatel mezi jednotlivými regiony. Tito migranti velkou měrou přispívají k ekonomickému rozvoji a růstu příjmů ve vesnických oblastech, a to prostřednictvím remitencí, ale i podnikatelskou činností navrátilivších migrantů (Liang, Ma, 2004: 468).

Největší počet těchto migrantů je zaznamenán v Kuang-tungu (21 milionů), následuje Če-ťiang (5,4 milionu) a Ťiang-su (5 milionů). V Šanghaji se v roce 2000 pohybovalo 4,4 milionu „plovoucích obyvatel“. (Liang, Ma, 2004: 471)

Graf 11: Vývoj počtu „plovoucí populace“

Zdroj: Liang, Ma, 2004: 471

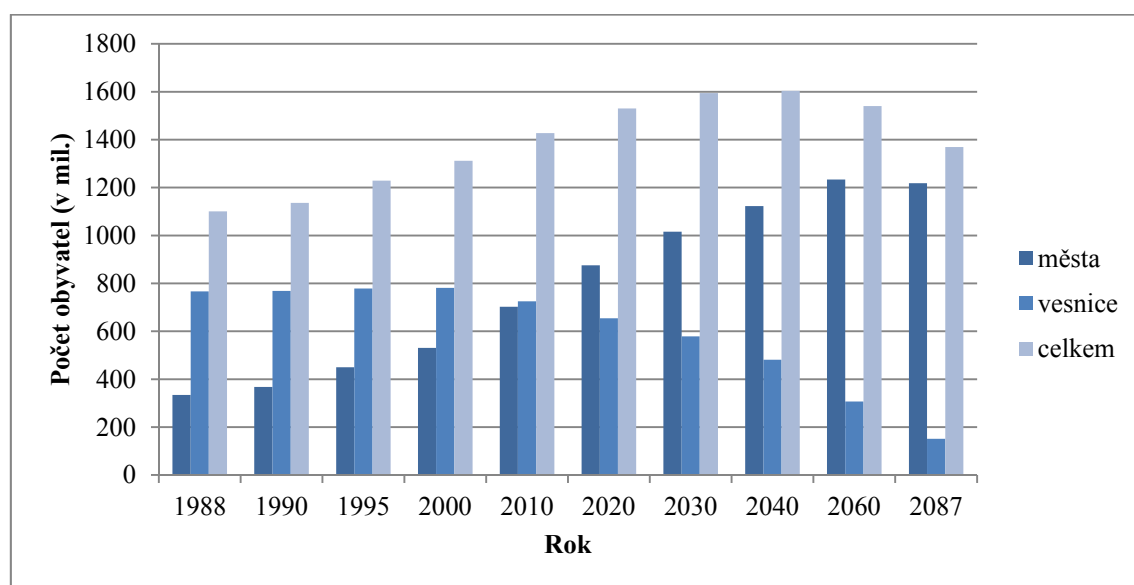
K velmi rychlé industrializaci zejména pobřežních městských oblastí, ale také k nárůstu migrace pracovní síly z méně rozvinutých regionů přispěly, ekonomické reformy, umožňující založení soukromého podniku, rozvoj zahraničního obchodu a zakládání zón na podporu přílivu zahraničních investic (Fan, Huang, 1998: 233).

Pracovní trh byl schopen pohltnout veškeré pracovní migranty, města se zvětšovala jak počtem obyvatel, tak rozlohou, rychlá urbanizace však s sebou přináší výzvy v podobě zvýšené poptávky po přírodních zdrojích, půdě, ubytování, zaměstnání a vzdělání (Shen, 1997: 33). Se zvyšujícím se počtem obyvatelstva ve městech (projekci zachycuje graf 12) budou i tyto výzvy nabývat na významu.

Urbanizace například zapříčinila zmenšení plochy úrodné půdy vlivem městské, průmyslové a bytové výstavby. Odhaduje se, že velikost úrodné půdy v 90. letech klesala tempem 0,3–0,4 milionu hektarů za rok (Shen, 1997: 38) a v důsledku záboru půdy pro jiné než zemědělské účely došlo k přesídlení asi 200 milionů zemědělců (Gallagher, 2004: 23). Nově příchozí migranti z vesnických oblastí zaznamenávají potíže při hledání práce, často se jim podaří najít zaměstnání, které je špatně placené, většinou manuální nebo sezónní, protože na práci v průmyslových sektorech nebo ve

službách nejsou dostatečně kvalifikovaní. Migranti také často končí v neformálním sektoru, v němž jsou však zaměstnaní značně nejistá a nejistota se přenáší i na rodinu, která zůstala na venkově a vyžaduje zajištění ve stáří (Fan, Huang, 1998: 234). Postupně se také zvyšuje cena nemovitostí, ale i zdravotní péče a vzdělání.

Graf 12: **Projekce počtu venkovského a městského obyvatelstva v Číně**

Zdroj: Shen, 1997: 34

V roce 2010 žilo ve městech podle Světové banky (World Bank, 2012) 44,9 % populace, vláda si dala za cíl dosáhnout v roce 2050 podílu městského obyvatelstva ve výši 70 % (Oksanen, 2010: 19). Do města odcházejí zejména mladí lidé a mezi nimi hlavně ženy a vzdělanější populace, což má negativní dopad na venkov a zvětšuje se rozdíl v životní úrovni ve městech a na venkově, přestože se vláda snaží venkovské oblasti rozvíjet. Příchod žen do města sice umírňuje problém přebytku mužů, na druhé straně ho ale zhoršuje na venkově (Horálek, 2011: 25). Zvyšující se ceny zemědělských potravin a nárůst vládních investic do venkovských oblastí pravděpodobně část obyvatelstva udrží na venkově, i přesto se ale předpokládá pokračující trend rychlé migrace do měst (Gallagher, 2004: 24).

Nezbytné jsou další investice čínské vlády do rozvoje venkova a pro zlepšení životní úrovně „plovoucí populace“ je nutné přistoupit ke změně registračního systému bydliště, který migrantům znemožňuje získat výhody městského obyvatelstva. Migranti a jejich děti tak nemají šanci změnit svůj osud lepším vzděláním nebo získáním lépe placené práce (Science Newline, 2012).

4.4.3. Změny v rodině – struktura a vztahy

Politika jednoho dítěte se dotkla snad každé rodiny v zemi, nejvíce však dolehla na ty, které jsou podrobeny nejpřísnější variantě politiky, kdy je rodině povolené jediné dítě. To má vliv na strukturu rodiny i vztahy v ní.

Velké rodiny byly pro Čínu charakteristické v důsledku rodinných hodnot převzatých z konfuciánského učení. Kvůli populačnímu opatření došlo k náhlému omezení velikosti rodiny, je velmi pravděpodobné, že děti budou vyrůstat bez sourozenců, ale také bez strýců a tet. Na druhou stranu však zdravotní péče zvýšila délku života a prarodiče se tak dožívají svých vnuků a vnuček. V důsledku populačních opatření také došlo ke zvýšení věku, kdy lidé vstupují do manželství. Od čínských dětí se stále očekává, že až do sňatku budou žít u svých rodičů, tudíž žijí potomci u svých rodičů déle. Jedná se o nový trend obzvláště pro dívky, které se tradičně vdávaly mladé a po sňatku se odstěhovaly k rodičům svého manžela. Díky tomuto trendu se posilují vztahy mezi dcerou a rodiči a je pravděpodobné, že i poté, co se dcera odstěhuje, si zůstanou blízcí (Riley, 2004: 23).

Při poklesu plodnosti bývá obvyklé, že dojde ke změně struktury v rodině a rozšíří se nukleární rodiny (tvořené rodiči a dítětem), v Číně však k velkému výskytu takových rodin nedošlo. Naopak, jedináček zůstává v domácnosti se svými rodiči a vytváří tak několikagenerační rodinu. Po sčítání lidu v roce 2000 výsledky ukázaly, že téměř pětina všech domácností je třígenerační, což odpovídá údajům z roku 1982 – v provinciích Kan-su a Čching-chaj bylo takových domácností více než 30 %. Na vině je především nedostatek prostorů k bydlení, dále zaměstnanost a další příležitosti. Pokud se objevují nukleární rodiny, jedná se o starší páry, jejichž potomek žije buďto v domácnosti sám se svým partnerem, nebo v domácnosti rodičů partnera (Riley, 2004: 22–23). Ke změně ve struktuře rodiny dochází převážně ve městech, kde rostoucí modernizace vytváří prostor pro nárůst individualismu a změnu tradičních hodnot. Přesto jsou však tradiční závazky a povinnosti dětí k rodičům a příbuzným společenskou normou. Vztahy udržují jak sociální, tak i materiální výhody – potomek má možnost nastoupit do zaměstnání, ze kterého jeho rodič odešel do důchodu (Obuchová, 1996).

Další se změny se týkají zvýšení rozvodovosti (zejména v městských oblastech, na venkově jsou rozvody méně časté) v roce 1998 byla míra 1,9 promile (v roce 1985 dosahovala hodnota 0,9 promile). Trend naznačuje rostoucí počet nestabilních

manželství, a to především mezi první generací jedináčků (Settles et al., 2008: 10). Ve velkých městech končí rozvodem až třetina sňatků párů ve věku 18–30 let. Na začátku roku 2011 byla nejvyšší rozvodovost zaznamenána na jihozápadě S'-čchuanu a Šan-tungu, odhaduje se, že celkem je v Číně denně rozvedeno 5 000 manželství (v první polovině roku 2011 své manželství úředně ukončilo téměř milion párů) (Eimer, 2011).

Možnost výhodnější práce ve městech odvádí muže z domova a dochází tak k nárůstu venkovských domácností, které řídí žena. Ženy mají možnost lepšího vzdělání a získání lepší práce, protože nemusí trávit tolik času péčí o potomky. Velikost rodiny v současnosti neurčuje jenom populační politika státu, ale také dostupnost bydlení, sociální služby (penze), nárůst individualismu a ekonomické změny. (Riley, 2004: 23)

Mnoho studií se zabývá vlivem důsledků politiky jednoho dítěte na psychiku jedináčka. Novým fenoménem se stává „syndrom malého císaře“ – jedná se o psychologický efekt, který má politika na jedináčky a jejich rodinu. Jedináčci jsou hýčkáni jak svými rodiči, tak i prarodiči, kteří jim zajišťují nadměrnou pozornost a příliš velké množství materiálních prostředků (Chan et al., 2006: 7). Rozmazlení jedináčci jsou sobečtější, mají velmi vysoké sebevědomí, na druhou stranu jsou však jejich morální kvality méně rozvinuté. Rodina „malým císařům“ věnuje přehnanou zdravotní péči a nadměrnou pozornost věnuje jídlu (Settles et al., 2008: 14). To vede ke zvětšování podílu obézních dětí. K tomu se navíc přidává „moderní“ stravování v rychlém občerstvení po vzoru západního stylu, vedoucí ke zhoršenému zdravotnímu stavu (Chan et al., 2006: 7).

Výsledky studií zaměřených na sociální interakce jedináčků, například Huang (1990), Chen et al. (1991) vyvrátily obavy z vyšší náchylnosti k psychologickým poruchám a ze špatného psychologického vývoje ve srovnání s dětmi, které mají sourozence. Bylo zjištěno, že jedináčkům chybí příbuzenský kontakt, to si však vynahrazují širším okruhem přátel a blízkým vztahem se svými rodiči (Huang, 1990: 5–11). Jedináčci jsou na rozdíl od dětí se sourozencem sebevědomější a mají vyšší sebeúctu, což není špatně⁶. Vyrůstají v samostatné jedince, kteří mají dobré socializační schopnosti, jsou vzdělanější a otevření novým nápadům. Na tom profitují v nerovné společnosti zejména ženy, poměry se pomalu začínají obracet v jejich prospěch.

⁶ Jejich chování samozřejmě usměrňují rodiče, pokud jim věnují přehnanou péči (viz výše popsaný fenomén malých císařů), pak se tyto vlastnosti mohou projevit negativně – sobeckostí, bezohledností apod.

4.4.4. Životní prostředí

Přestože politika jednoho dítěte omezila populační růst, palčivým problémem Číny zůstává tlak na zdroje a životní prostředí. Mnohé z potenciálních problémů jsou spojeny s velikostí a distribucí čínského obyvatelstva. Čína má dostatek úrodné půdy a zásob vody na to, aby uživila 1,45 miliardy obyvatel, které jsou prognózovány na rok 2025, a to za současné úrovně zemědělské techniky (Chiu, 2004: 5). ČLR by podle vládních představitelů měla přijmout strategii udržitelného rozvoje, nadále podporovat programy plánování rodiny a zajistit kvalitní služby reprodukčního zdraví (Settles et al., 2008: 5), aby se životní prostředí nezhoršovalo. Už v současnosti země čelí znečištění vzduchu a vody, degradaci půdy, erozi a kontaminaci vodních a půdních zdrojů, které se připisují hlavně rychlé industrializaci. Čína je největším producentem a zároveň spotřebitelem živičného uhlí (obsahuje dehet), jehož spalování přispívá ke značnému znečištění vzduchu. Plicní nemoci, z části vyvolané špatným ovzduším, mají na svědomí 25 % všech úmrtí v zemi (Riley, 2004: 31).

Ve většině země je industriální odpad i odpad produkovaný lidmi bez jakéhokoliv čištění odváděn do řek, jezer a oceánu. Znečištěná voda proniká do půdy a znehodnocuje zásoby pitné vody. Přibližně třetina obyvatel nemá přístup ke kvalitní pitné vodě, asi 70 % vodních zdrojů bylo v roce 2004 znečištěno 200 miliony tunami splašků a industriálního odpadu, v téměř 5 % řek vyhynuly ryby. Pouze 6 z 27 největších čínských měst mělo v roce 1996 nezávadnou pitnou vodu (Zissis, Bajoria, 2008). Znečištění vody je hlavním faktorem vzniku rakoviny jater a žaludku, kožních problémů a infekčních onemocnění (Riley, 2004: 31).

Jak se rozpínají města, dochází k půdní erozi, deforestaci a desertifikaci. Kvůli rozšiřování pouští vzrůstá počet písečných bouří – mezi lety 2000–2009 jich byl zaznamenán více než čtyřnásobek oproti minulému období (Worldwatch Institute, 2011). Poškození životního prostředí stojí Čínu přibližně 8 % hrubého domácího produktu, tedy asi 54 mld. USD (World Resources Institute, 2008).

Čínské vládní agentury tlačí na centrální vládu, aby přijala nové předpisy na zlepšení environmentálních standardů. Během 12. pětiletého plánu (2011–2015) se pozornost zaměří na environmentální problémy, jako jsou dostupnost pitné vody, znečištění ovzduší, znečištění těžkými kovy a degradace půdy (China Daily, 2011). Čína přiznává, že problémy životního prostředí jsou natolik závažné, že musí být přijata opatření na zlepšení situace. Faktem však zůstává, že Úřady na ochranu životního

prostředí spadající pod Ministerstvo životního prostředí monitorující podmínky na místní úrovni, vybavení je však nedostatečné a pracovníci nedostatečně kvalifikovaní (Zissis, Bajoria, 2008).

4.5. Budoucnost politiky jednoho dítěte

Podle původního plánu čínské vlády měla být politika jednoho dítěte prosazována po dobu 30 let, což znamená, že by od ní vláda měla začít v blízké budoucnosti upouštět. Pro změnu mluví nízká plodnost, nové ekonomické prostředí, značný a vytrvalý tlak na to, aby si rodiče mohli pořídit dvě děti, a odklon vlády od prosazování politiky nátlakem (Feng, 2005: 9). V současnosti se politika jednoho dítěte dotýká méně než poloviny populace, na přibližně 52 % obyvatel se vztahuje některá z výjimek a rodina může mít alespoň dvě děti. Vzhledem k množství výjimek a benevolentnosti v uplatňování politiky se tak mluví o „politice jednoho a půl dítěte“ (Horálek, 2011: 25).

Jakékoliv zásahy do aktuálního populačního programu však vláda odmítá, neboť se obává, že by po zrušení politiky jednoho dítěte dramaticky vzrostla plodnost. Od populačních opatření nehodlá ustupovat, přestože by v dlouhodobém horizontu došlo ke zlepšení vedlejších (a výše uvedených) důsledků. Stejně tak odmítá i „politiku dvou dětí“, při jejíž aplikaci dlouhodobě nehrozí nárůst počtu obyvatelstva, přitom by se mohla snížit i potratovost plodů ženského pohlaví. To by vedlo ke zlepšení poměru pohlaví při narození, se dvěma dětmi v rodině by se umírnil „syndrom malého císaře“ a více potomků by bylo schopno lépe zajistit své rodiče ve stáří (Chan et al., 2006: 14). I přes vládní prohlášení je nicméně možné předpokládat další uvolnění politiky, jelikož rodiče, kteří jsou jedináčci, mají povoleno mít dvě děti (Attane, 2002: 112).

Díky populační politice už pro Čínskou lidovou republiku nebude početní růst obyvatelstva představovat problém. Populační politika bude čelit jiným výzvám, jako jsou demografické, ekonomické a sociální změny v populaci a přeměna společnosti. Zájem se obrací na reprodukční zdraví, kvalitu služeb nejen rodinného plánování, dále na sexuálně přenosné nemoci a na sexuální chování. Lze očekávat, že se čínská populační politika zaměří méně demograficky a více sociálně (Attane, 2002: 111).

Závěr

Čína je zemí značných rozporů – je socialistickým státem vedeným komunistickou stranou, a přesto je její ekonomika tržní. Hodnoty obyvatelstva jsou založeny na konfuciánském učení s tradicí velkých rodin a přesto má přibližně polovina z 1,34 miliardy lidí zakázáno druhé dítě. Cílem této diplomové práce bylo vystihnout trendy, kterými prochází čínské obyvatelstvo od 50. let 20. století, se zvláštní pozorností věnované populačním politikám a především politice jednoho dítěte. Domnívám se, že tato práce vytyčené cíle splnila a analyzovala hlavní trendy v demografickém vývoji čínského obyvatelstva a jejich dopady na další sociální i ekonomický rozvoj Číny.

V úvodu jsem si položila dvě výzkumné otázky a při zpracování diplomové práce jsem na ně našla uspokojivou odpověď.

Odpověď na otázku 1: Politiku jednoho dítěte umožnila v Číně kombinace ekonomických a politických faktorů. Politickým faktorem byla už jen samotná doba, ve které se populační opatření prosazovala. Autoritářský a komunistický režim nepřipouštěl žádný odpor a obyvatelstvo bylo „zvyklé“ poslouchat. To bylo podpořeno ekonomickými faktory, mezi které je možné zařadit štedré pobídky a tvrdé sankce za (ne)dodržování politiky jednoho dítěte.

Odpověď na otázku 2: Program rodičovského plánování zavedený v roce 1979 připouštěl pouze jediné dítě do rodiny, čímž byla žena (i její partner) zbavena práva rozhodnout o počtu svých dětí. Autoři některých studií tvrdí, že politika jednoho dítěte naopak ženě poskytla úlevu od početných porodů a povinnosti starat se dlouhou dobu o několik dětí, a poskytla jí tak možnost věnovat svou pozornost například vzdělání nebo zaměstnání. V rámci implementačních opatření se zkvalitnila lékařská péče o ženu a dítě a rozšířila se distribuce antikoncepčních prostředků. Podle mého názoru však měla politika jednoho dítěte více negativních dopadů. Pokračující upřednostňování mužů vedlo k potratům plodů ženského pohlaví. To má za následek nadbytek mužů v populaci. Stále více žen je ohroženo únosy a prodejem do manželství nebo do sexuálního průmyslu. Novorozené dívky jsou pořád považovány za méně žádoucí, i když se tento trend začíná pomalu obracet a vzhledem k výše uvedenému se nevěsta stává velmi cennou (budoucí ženich je ochoten zaplatit rodičům za jejich dceru nemalé částky), nicméně nadále naráží na překážky na základě pohlaví, a to v zaměstnání i v rozhodovacích procesech.

Pokud jde o celkové hodnocení politiky jednoho dítěte, její implementaci pokládám za příčinu drtivé většiny změn v čínské populaci. Nejenže drasticky a bezprecedentně zasáhla do soukromí všech čínských rodin a přísnými opatřeními si vynutila omezení počtu dětí v rodině, ale zásadně podcenila dopady, které budou ovlivňovat demografický vývoj v Číně po další desetiletí. Přestože ekonomický růst Číny je impozantní a hospodářská krize, která dolehla na provázané ekonomiky nejvyspělejších zemí, ho příliš nezbrzdila, je pravděpodobné, že pokud bude zachována současná politika jednoho dítěte, nebudou to vnější faktory, které ekonomický růst a s ním související socioekonomický rozvoj zpomalí.

Největšími současnými demografickými problémy Číny je rychlé stárnutí obyvatelstva, nepoměr chlapců a dívek při narození a prohlubování rozdílů mezi městy a venkovem, bohatými a chudými. Vláda si je těchto potíží vědoma, dosud jim však nevěnovala takovou pozornost, jakou by si zasloužily. Stále neexistuje celoplošný penzijní systém, který by zajistil obyvatelstvo v důchodovém věku a snal tak stále těžší břemeno ze zad snižujícího se počtu dětí, jež mají morální i ze zákona danou povinnost zabezpečit své rodiče ve stáří.

Pomocí kampaní, legislativních změn a vzdělávacích programů se centrální vláda sice snaží o změnu vnímání ženy a zlepšení jejího postavení ve společnosti, nadále však dochází k projevům diskriminace žen. I když vláda zakázala používání přístrojů na určení pohlaví dítěte, kvůli nedůsledné kontrole a nedostatečným postihům stále dochází k selekčním potratům. Mnohé studie poukazují na to, že muži mají problém najít si manželku, ale také že jejich frustrace může vést k nárůstu kriminality a antisociálního chování. Pro stát, který dokázal prosadit politiku jednoho dítěte v zemi se silnou tradicí velkých rodin, by neměl být problémem přijmout zákony a opatření, které by ochránily ženy a zabránily propadu starých lidí do chudoby.

Je velmi nepravděpodobné, že vláda od politiky jednoho dítěte ustoupí, a to z obavy před nárůstem plodnosti. Odborní však argumentují, že uvolnění politiky a povolení dvou dětí do rodiny nejenže nezpůsobí raketový nárůst obyvatelstva, ale navíc zmírní negativní důsledky současného programu rodičovského plánování. Navíc se čínská společnost díky ekonomickému rozvoji přiblížila rozvinutým zemím také nárůstem individualismu a změnou hodnot, rodiče chtějí svému potomkovi zajistit co nejlepší péči, a proto mají méně dětí. Průzkumy mezi ženami tento trend potvrzují. Tvrdohlavé odmítání vlády jakékoliv změny tak Čínu může ironicky stát to, co bylo příčinou zavedení politiky jednoho dítěte.

Literatura

- Aird, J. S. 1962. Population Policy in Mainland China. *Population Studies* 16 (1), 38–57.
- Aird, J. S. 1982. Population Studies and Population Policy in China. *Population and Development Review* 8 (2), 267–297.
- Aird, J. S. 1990. *Slaughter of the innocents: coercive birth control in China*. Washington DC: AEI Press.
- Attane, I. 2002. China's Family Planning Policy: An Overview of Its Past and Future. *Studies in Family Planning* 33 (1), 103–113.
- Attane, I. 2006. The Demographic Impact of a Female Deficit in China, 2000–2050. *Population and Development Review* 32 (4), 755–770.
- Banister, J. 1987. *China's Changing Population*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Bongaarts, J., Greenhalgh, S. 1985. An Alternative to the One-child Policy in China. *Population and Development Review* 11 (4), 585-617.
- CECC (Congressional – Executive Commission on China). 2005. *2005 Annual Report*. URL <http://www.cecc.gov/pages/annualRpt/annualRpt05/2005_3a_minorities.php>.
- CIA (Central Intelligence Agency). 2012. The World Factbook. *Country Comparison: Population Growth Rate*. URL <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2002.html#xx>>.
- Coale, A. J., Banister, J. 1994. Five Decades of Missing Females in China. *Demography* 31 (3), 459–479.
- Das Gupta, M. 2005. Explaining Asia's "Missing Women": A New Look at the Data. *Population and Development Review* 31 (3), 529–535.
- Das Gupta, M. 2006. Cultural versus Biological Factor in Explaining Asia's "Missing Women": Response to Oster. *Population and Development Review* 32 (3), 328–332.

- Das Gupta, M., Ebenstein, A., Sharygin, E. J. 2011. *China's Bride Shortage & Upcoming Challenges for Elderly Men*. Development Research Group. The World Bank.
- Demeny, P. 2003. *Population Policy: A Concise Summary*. Working Paper No. 173. Policy Research Division. URL <<http://www.popcouncil.org/pdfs/wp/173.pdf>>.
- Eimer, D. 2011. *China's divorce rule dubbed 'Law that makes men laugh and women cry'*. The Telegraph. URL <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/afghanistan/8857708/Chinas-divorce-rule-dubbed-Law-that-makes-men-laugh-and-women-cry.html>>.
- Fairbank, J. K. 1992. *Dějiny Číny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Fan, C. C., Huang, Y. 1998. Waves of Rural Brides: Female Marriage Migration in China. *Annals of the Association of American Geographers* 88 (2), 227–251.
- Feng, W. 2005. Can China Afford to Continue Its One-Child Policy? Analysis from the East-West Center. *Asia Pacific Issues* 77, 1–12.
- Fiala, T., Langhamrová, J. 2007. Stárnutí populace – hrozba pro veřejné zdravotnictví? *Demografie* 49 (1), 13–22.
- Gallagher, M. E. 2004. China in 2004: Stability above All. *Asian Survey* 45 (1), 21–32.
- Gates, H. 1996. Buying Brides in China – Again. *Anthropology Today* 12 (4), 8–11.
- Giles, J., Wang, D., Zhao, Ch. 2010. *Can China's Rural Elderly Count on Support from Adult Children? Implications of Rural-to-Urban Migration*. Policy Research Working Paper 5510. The World Bank Development Research Group, East Asia and Pacific Region Social Protection Unit.
- Goodkind, D. M. 2004. China's missing children: The 2000 census underreporting surprise. *Population Studies*. 58 (3), 281–295.
- Goodstadt, L. F. 1982. China's One-child Family: Policy and Public Response. *Population and Development Review* 8 (1), 37–58.
- Green, L. W. 1988. Promoting One-Child Policy in China. *Journal of Public Health Policy* 9 (2), 273–283.

- Greenhalgh, S. 1986. Shifts in China's Population Policy, 1984–86: View from the Central, Provincial, and Local Levels. *Population and Development Review* 12 (3), 491–515.
- Greenhalgh, S. 2003. Science, Modernity, and the Making of China's One-Child Policy. *Population and Development Review* 29 (2), 163–196.
- Hardee-Cleaveland, K., Banister, J. 1988. Fertility Policy and Implementation in China, 1986–88. *Population and Development Review* 14 (2), 245–286.
- Heitlinger, A. 1991. Pronatalism and women's equality policies. *European Journal of Population* 7, 343–375.
- Horálek, A. 2011. Mýty o čínské politice jednoho dítěte. *Geografické rozhledy* 20 (4), 24–25.
- Huang, G. 1990. *Family and Friend Relationships of Only Children. A Study of Adult Population in China*. Charleston: Appalachia Educational Lab.
- Hudson, V. M., Den Boer, A. M. 2007. Bare Branches and Security in Asia. *Harvard Asia Pacific Review* 9 (1), 18–20.
- Chan, C., D'Arcy, M., Hill, S., Ophaso, F. 2006. *Demographic Consequences of China's One-Child Policy*. Prepared for the International Economic Development Program, Ford School of Public Policy, University of Michigan.
- Chan, C.-L., Blyth, E., Chan, C.-H. 2006. Attitudes to and practices regarding sex selection in China. *Prenatal Diagnosis* 26, 610 – 613.
- Chang, Ch.-F. 2003. *Fertility Patterns among the Minority Populations of China: A Multilevel Analysis*. Texas A&M University.
- Chen, J.-Q., Goldsmith, L. T. 1991. *Social and Behavioral Characteristics of Chinese Only Children and Its Research Concern*. Paper presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development: Seattle.
- China Daily. 2004. *Gender Disparity Needs Work*. URL <<http://www.china.org.cn/english/China/90783.htm>>.
- China Daily. 2011. *Challenges in environmental protection still serious*. URL <http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2011-06/04/c_13910705.htm>.

- Chiu, E. C. *The One-Child Policy's Socio-Demographic Impact: Current Trends and Alternative Policy Projections*. University of Pennsylvania. 2004.
- ICPD (United Nations International Conference on Population and Development). 1994. URL <<http://www.iisd.ca/vol06/0639028e.html>>.
- Johansson, S., Nygren, O. 1991. The Missing Girls of China: A New Demographic Account. *Population and Development Review* 17 (1), 35–51.
- Kalibová, K. 2004. *Úvod do demografie*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Kalibová, K., Pavlík, Z., Vodáková, A. 2009. *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kalvach, Z., Zadák, Z., Jiráček, R., Závazalová, H., Sucharda, P. 2004. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada.
- Kane, P., Choi, Ch. Y. 1999. China's One-child Policy. *BMJ* 319 (7215), 992–994.
- Kaufman, J., Zhirong, Z., Zinjian, Q., Yang, Z. 1989. Family Planning Policy and Practice in China: A Study of Four Rural Counties. *Population and Development Review* 15 (4), 707–729.
- Klasen, S. 2008. *Missing Women in South Asia and China: Biology or Discrimination?* Vox. URL <<http://www.voxeu.org/article/missing-women-it-s-discrimination-not-hepatitis>>.
- Klufová, R. 2008. *Základy demografie*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta.
- Klufová, R., Poláková, Z. 2010. *Demografické metody a analýzy*. Demografie české a slovenské populace. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- Leonhardt, D. 2010. Life Expectancy in China Rising Slowly, Despite Economic Surge. The New York Times. URL <<http://www.nytimes.com/2010/11/24/business/global/24leonhardt.html>>.
- Li, S. 2007. *Imbalanced Sex Ratio at Birth and Comprehensive Intervention in China*. Institute for Population and Development Studies. Hyderabad, India: UNFPA. URL <<http://www.unfpa.org/gender/docs/studies/china.pdf>>.
- Liang, Z., Ma, Z. 2004. China's Floating Population: New Evidence from the 2000 Census. *Population and Development Review* 30 (3), 467–488.

- Löster, T., Řezanková, H., Langhamrová, J. 2009. *Statistické metody a demografie*. Praha: Vysoká škola ekonomie a managementu.
- Loužek, M. 2004. *Populační ekonomie. Její důsledky pro účinnost pronatalitních politik*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku.
- Lucas, D. 2003. Population Policy and Advocacy. *Australian Demographic & Social Research Institute*. URL <<http://adsri.anu.edu.au/sites/default/files/publications/beg-pop-studies/BAPSCChap1b.pdf>>.
- Ma, J., Zhai, F. 2001. *Financing China's Pension Reform*. Conference on Financial Sector Reform in China. September 11-13, 2001. URL <http://www.hks.harvard.edu/m-rcbg/Conferences/financial_sector/FinancingChinasPensionReform.pdf>.
- Malthus, Thomas. 1798. *An Essay on the Principle of Population*. Electronic Scholarly Publishing. URL <<http://129.237.201.53/books/malthus/population/malthus.pdf>>.
- McDonald, P. F. 2004. Možnosti státní politiky k udržení plodnosti. *Demografie* 46 (1), 1–21.
- Miller, B. D. 2001. Female-Selective Abortion in Asia: Patterns, Policies, and Debates. *American Anthropologist, New Series* 103 (4), 1083–1095.
- Na, H. 2010. *Brides and prejudice in China*. China Daily. URL <http://www.chinadaily.com.cn/usa/2010-08/23/content_11189113.htm>.
- NBSC (National Bureau of Statistics of China). 2011. *Communiqué of the National Bureau of Statistics of People's Republic of China on Major Figures of the 2010 Population Census*. URL <http://www.stats.gov.cn/english/newsandcomingevents/t20110428_402722244.htm>.
- Nováček, P. 2010. *Udržitelný rozvoj*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci.
- NPFPC (National Population and Family Planning Commission of P.R. China). 2006. *Main Achievements of Population and Family Planning Program of China*. URL <<http://www.npfpc.gov.cn>>.

- Obuchová, L'. 1996. Hodně synů – hodně štěstí? Ekonomická reforma, populační politika a konfuciánská etika v Číně. *Vesmír* 75 (24) <<http://www.vesmir.cz/clanek/hodne-synu-hodne-stesti>>.
- Obuchová, L'. 1999. *Číňané 21. století*. Praha: Academia.
- Oksanen, H. 2010. *The Chinese pension system: First results on assessing the reform options*. Economic Papers 412. European Commission. Economic and Financial Affairs. URL <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper/2010/pdf/ecp412_en.pdf>.
- Oster, E. 2005. Hepatitis B and the Case of the Missing Women. *Journal of Political Economy* 113 (6), 1163–1216. University of Chicago. URL <<http://vran.com.s9135.gridserver.com/legacy/docs/girard-hepb-case.pdf>>.
- Oster, E., Chen, G. 2008. *Hepatitis B Does Not Explain Male-Biased Sex Ratios in China*. Working Paper 13971. National Bureau of Economic Research: Cambridge, CA. URL <<http://www.nber.org/papers/w13971.pdf>>.
- Pavlík, Z. 1964. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Československá akademie věd.
- Poston, D. L. 1986. Patterns of Contraceptive Use in China. *Studies in Family Planning* 17 (5), 217–227.
- Poston, D. L., Morrison, P. A. 2005. China: Bachelor bomb. *The New York Times*. URL <http://www.nytimes.com/2005/09/14/opinion/14iht-edegner.html?_r=1>.
- Riley, N. E. 2004. China's Population: New Trends and Challenges. *Population Bulletin* 59 (2), 1–36.
- Roubíček, V. 1997. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemia.
- Řezanka, M. 2006. Populační vývoj Číny a jeho územní a etnická diferenciacie ve 2. polovině 20. století. *Demografie* 48 (1), 35–45.
- Řezanka, M. 2007a. *Čína – reprodukce v kontextu regionů a etnik*. Demografie.info. URL <http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=449>.
- Řezanka, M. 2007b. *Čína ve druhé polovině 20. století*. Demografie.info. URL <http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=443>.
- Sacu.org. 2009. *Chinese Province Table*. URL <<http://www.sacu.org/provtable.html>>.

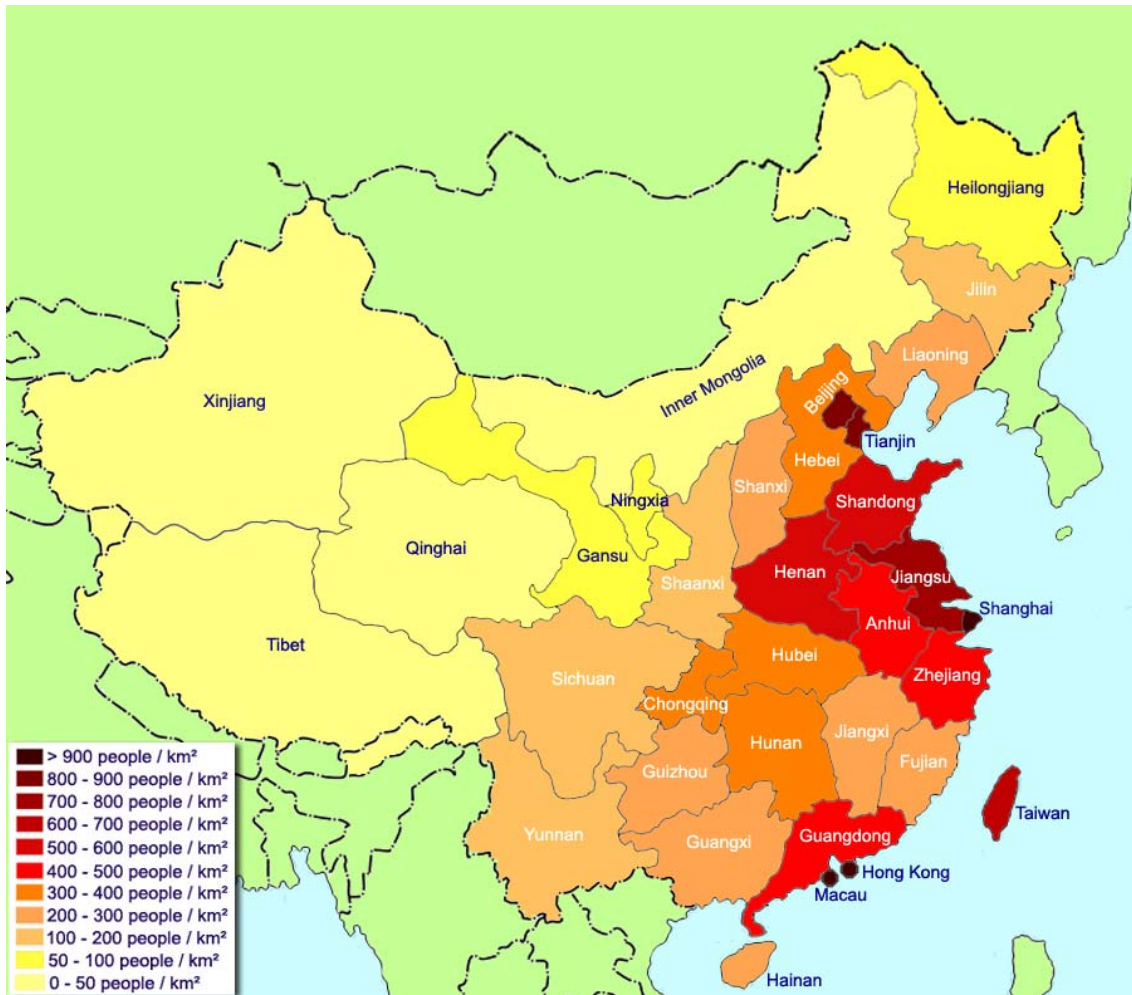
- Science Newline. 2012. *China's Urbanization Unlikely to Lead to Fast Growth of Middle Class*. UW Geographer. URL <<http://www.sciencenewline.com/articles/2012022915180016.html>>.
- Sen, A. 1990. More Than 100 Million Women Are Missing. *New York Review of Books* 37 (20). URL <<http://ucatlans.ucsc.edu/gender/Sen100M.html>>.
- Sen, A. 2001. *The Many Faces of Gender Inequality. When misogyny becomes a health problem*. The New Republic, 35–40. URL <https://sph.uth.tmc.edu/course/occupational_envHealth/bamick/RICE%20-%20Weis%20398/sen_gender.pdf>.
- Settles, B. H., Sheng, X., Zang, Y., Zhao, J. 2008. *The One Child Policy and Its Impact on Chinese Families*. Paper prepared for XV World Congress of Sociology, Brisbane, Australia, July, 7-13, 2002. Research Committee on Family. URL <<http://www.hdfs.udel.edu/files/pdf/OneChildPolicy.pdf>>.
- Srb, V., Kučera, M., Růžička, L. 1971. *Demografie*. Praha: Svoboda.
- Sreeraman, V. R. 2011. *China's "Care for Girls" Campaign Has Done More Harm Than Good*. Medindia – Medical/Health Website. URL <<http://www.medindia.net/news/Chinas-Care-for-Girls-Campaign-Has-Done-More-Harm-Than-Good-86493-1.htm>>.
- Šubrtová, A. 1989. *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV.
- Tabutin, D., Schoumaker, B. 2004. The Demography of Sub-Saharan Africa From The 1950s to the 2000s. A Survey of Changes and a Statistical Assessment. *Population-E* 59 (3/4), 455–555. URL <<http://www.jstor.org/stable/3654914>>.
- The Club of Rome. 1972. *About the Club of Rome*. URL <<http://www.clubofrome.org/?p=324>>.
- UN (United Nations). 1976. *World Population Plan of Action*. URL <<http://www.un.org/popin/icpd/conference/bkg/wppa.html>>.
- UN (United Nations). 2009. *World Population to Exceed 9 Billion by 2050: Developing Countries to Add 2.3 Billion Inhabitants with 1.1 Billion Aged Over 60 and 1.2 Billion of Working Age*. URL <<http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2008/pressrelease.pdf>>.

- UN ESA (United Nations, Department of Economic and Social Affairs). 2010. *Country Profil: China*. URL <http://esa.un.org/unpd/wpp/country-profiles/country-profiles_1.htm>.
- UN ESA (United Nations, Department of Economic and Social Affairs). 2011. *World Population Prospects, the 2010 Revision. Selected Demographic Indicators: Mortality 2005–2010*. URL <http://esa.un.org/unpd/wpp/Sorting-Tables/tab-sorting_mortality.htm>.
- Watts, J. 2007. Crisis looms as 18 milion Chinese can't find wife. *The Guardian*. URL <<http://www.guardian.co.uk/world/2007/aug/26/gender.china>>.
- Weeks, J. 2012. *Introduction to Population*. San Diego: Wadsworth Cengage Learning.
- Wenjun, C. 2011. Shanghai's average life expectancy exceeds 82 years. *People's Daily Online*. URL <<http://english.peopledaily.com.cn/90001/90776/90882/7307816.html>>.
- World Bank. 2012. *World Development Indicators*. URL <<http://data.worldbank.org/indicator>>.
- World Resources Institute. 2008. *China's environmental problems*. URL <<http://www.wri.org/publication/content/8413>>.
- Worldwatch Institute. 2011. *Deserts Swallowing Up China's Grasslands and Cities*. URL <<http://www.worldwatch.org/node/3963>>.
- Xinzhong, Q. 1983. China's Population Policy: Theory and Methods. *Studies in Family Planning* 14 (12), 295–301.
- Yanfeng, Q. 2010. *Shanghai opens door to delayed retirement*. *China Daily*. URL <http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-09/29/content_11361529.htm>.
- Yi, Z., Ping, T., Baochang, G., Yi, X., Bohua, L., Yongpiing, L. 1993. Causes and Implications of the Recent Increase in the Reported Sex Ratio at Birth in China. *Population and Development Review* 19 (2), 283–302.
- Yimin, D. 2001. *China's one-child policy enters new phase*. *People and the Planet*. URL <<http://www.peopleandplanet.net/?lid=26474&topic=27§ion=33>>.
- Yu, Y. C. 1979. The Population Policy of China. *Population Studies* 33 (1), 125–142.

- Yuan Tien, H. 1980. Wan, Xi, Shao: *How China Meets Its Population Problem*. *International Family Planning Perspectives* 6 (2), 65–70.
- Zhang, W. 2006. Who Adopts Girls and Why? Domestic Adoption of Female Children in Contemporary Rural China. *The China Journal* 56, (63–82).
- Zhu, W. X. 2003. The One Child Family Policy. *BMJ Journals* 88 (6), 463–464.
- Zhu, W. X., Lu, L., Hesketh, T. 2009. *China's excess males, sex selective abortion, and one child policy: analysis of data from 2005 national intercensus survey*. *BMJ* 2009, 338: b1211 <<http://www.bmj.com/content/338/bmj.b1211.abstract>>.
- Zissis, C., Bajoria, J. 2008. *China's Environmental Crisis*. *Council on Foreign Relations*. URL <<http://www.cfr.org/china/chinas-environmental-crisis/p12608>>.
- Zou, D. 1991. China's Ethnic Population and Relevant Policies. *China Population Today* 8 (1): 8–9.

Přílohy

Příloha 1: Čínské provincie podle hustoty zalidnění

Zdroj: Wikipedia.org (2007)